

002
ΚΛΣ
ΣΤ2Β
2267

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Επιστημονικής Πολιτικής

170

ΕΘΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΣΕΙΡΑ Β, ΑΡ. 2

Η 6. ΝΕΤ.
Δραγοῦμης (Ιων)

ΙΩΝ ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ
(ΙΔΑΣ)

ΕΚΛΟΓΗ ΑΠΟ ΤΟ ΕΡΓΟ
ΤΟΥ, ΕΙΣΑΓΩΓΗ, ΣΧΟΛΙΑ
ΦΩΤΕΙΝΗΣ Θ.ΤΖΩΡΤΖΑΚΗ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΩΤΑΤΗ ΤΑΞΗ ΤΗΣ ΜΕΣΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

ΑΘΗΝΑ 1953

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΑΛΛΑ ΕΡΓΑ ΦΩΤΕΙΝΗΣ ΤΖΩΡΤΖΑΚΗ

I. *Αφηγήματα από τον κόσμο τῶν παιδιῶν.*

Τὸ Ἡμερολόγιο Δυὸ Παιδιῶν, 1944, 99 σελ. (ἐξαντλημένο).

Θυμοὶ καὶ Ἀγάπες, 1946, 96 σελ.

Ἱστορία Παλιὰ καὶ Νέα, 1949, 145 σελ.

Οἱ Νέοι Ἀργοναῦτες, 1953, 177 σελ.

II. *Βιβλία σχολικά, βοηθητικά γιὰ τὴ Μέση παιδεία.*

Ἀνδρέας Καρκαβίτσας. Ἐκλογή ἀπὸ τὸ ἔργο του, εἰσαγωγή, σχόλια, 1950, 112 σελ. Ἐκδοση Νεοελληνικῆς Βιβλιοθήκης.

Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας, 1953, 158 σελ.

III. *Μελέτες καὶ ἔρθρα παιδαγωγικά, στὰ περιοδικά :* «Ἐκλογή», «Νεοελληνικὴ Παιδεία», «Παιδεία», «Παιδεία καὶ ζωή», «Ὁ Συνεταιριστής».

ΑΠΟ ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ Μ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ

Νεοελληνικὴ γραμματικὴ. Τόμ. Α' Ἱστορικὴ εἰσαγωγή, μὲ 13 χάρτες καὶ 7 πίνακες, 1938, 14+668 σελ. Ἀθ. θρ. 80.000. Δεμ. 100.000.

Τὸ πρόβλημα τῆς ὁρθογραφίας μας, 1932, 80 σελ., Δρ. 10.000.

Ἡ ὁρθογραφία μας, 1948, 52 σελ., Δρ. 10.000.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

Ἱδρυτὴς καὶ Διευθυντὴς : Μαν. Τριανταφυλλίδης

ΣΕΙΡΑ Α — Γιὰ πολὺ μικρὰ παιδιὰ

1. *Γύρω γύρω ὅλοι.* Λαϊκὰ παιγνίδια καὶ τραγούδια, διαλεγμένα ἀπὸ τὴν Εὐδ. Ἀθανασοῦλα, εἰκονογραφημένα ἀπὸ τὴ Λύδ. Μπορζέκ, 1927. Ἔκθ. 2., 1947, Δρ. 9.000, χαρτόδετα Δρ. 15.000.
2. *Ντίλι - Ντίλι*, εἰκονογραφημένο ἀπὸ τὸ Σπ. Βασιλείου, 1948, Δρ. 5.000.
3. *Κοῦνια - μπέλα.* Λαϊκὰ τραγούδια καὶ παιγνίδια, διαλεγμένα ἀπὸ τὴ Φ. Σαρεγιάννη, εἰκονογραφημένα ἀπὸ τὴ Α. Μοντεσάντου, 1951, Δρ. 9.000.

Ο Ιων Δραγούμης στα 1905

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΣΕΙΡΑ Β, ΑΡ. 2

Η 6 ΝΕΓ

Δραγούμης (Ιω)

ΙΩΝ ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ

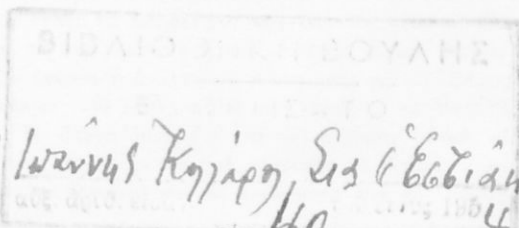
(ΙΔΑΣ)

ΕΚΛΟΓΗ ΑΠΟ ΤΟ ΕΡΓΟ
ΤΟΥ, ΕΙΣΑΓΩΓΗ, ΣΧΟΛΙΑ
ΦΩΤΕΙΝΗΣ Θ.ΤΖΩΡΤΖΑΚΗ

ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΣΗ ΠΑΙΔΕΙΑ

239

ΑΘΗΝΑ 1953

002
K1Σ
ΣΓ2Β
2267

Σηκώνομαι, ξανοίγω, καὶ ἀνθοβολῶ ἅμα νιώθω τὸν Ἑλληνισμό
Σ' ὅποια γωνιά τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἂν βρεθῶ θὰ πασχίζω πάντα
δυναμώνω, νὰ ξυπνῶ, νὰ ζωντανεύω τὴν ψυχὴ του, καὶ ἄς γίνη
γίνη. Ξυπνῶ κάθε ὕπνο, κεντρίζω κάθε βαρεμό, συνδουλίζω κάθε στόχ
ξεσκεπάζω κάθε σπίθα κρυμμένη καὶ ἀνάβω κάθε φωτιά σβησμέν
βγάζω κάθε πνοὴ κουρασμένη καὶ παίζω κάθε χορδὴ σιωπηλὴ. Ξυπ
Ξυπνῶ, ξυπνῶ καὶ γι' αὐτὸ μὲ λέν καὶ ξυπνητήρι.

(Μαργιέρων καὶ Ἡρώων Αἶμα)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ περασμένου αἰώνα καὶ τὰ πρῶτα τοῦ δικοῦ μας πέρασε ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ζωὴ μιὰ φωτεινὴ καὶ γενναία μορφή, ὁ Ἴων Δραγούμης.

Ἡ νέα γενεὰ πολὺ λίγο γνωρίζει τὸ συνειδητὸ καὶ ξεχωριστὸν αὐτὸν Ἕλληνα, ποὺ πίστεψε στὸν Ἑλληνισμό καὶ τὸν ἔνωσε ὅσο λίγοι ποὺ εἶχε τὴ δύναμη νὰ δίνη στὴν πίστη του ζωὴ καὶ μορφή μετὰ τὴν ἐθνικὴ του δράση, καὶ ἀκόμη καὶ τὸ χάρισμα νὰ τὴν ἐκφράζη λογοτεχνικά.

Ὁ Ἴων Δραγούμης γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1878. Ἦταν γιὸς τοῦ πολιτικοῦ Στεφάνου Δραγούμη καὶ ἀπόγονος οἰκογένειας ποὺ πρὶν ἀπὸ τὸ Εἰκοσιένονο εἶχε ἀφήσει τὴ μικρὴ πατρίδα της, τὸ Βογατσικό τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, καὶ εἶχε ἐγκατασταθῇ στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὅταν ὁμως ξέσπασε ὁ ἑλληνικὸς Ἀγῶνας καὶ ὕστερα ἀπὸ τὸν ἀπαγχονισμό τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε', ὁ πρῶτος γνωστὸς πρόγονος, ὁ Μάρκος Δραγούμης, μνημένος στὴ Φιλικὴ Ἑταιρεία, εἶχε ἔρθει στὴν Ἑλλάδα καὶ εἶχε πάρει μέρος στὶς τότε ἐθνικὰς συνελεύσεις, ἀντιπροσωπεύοντας τοὺς συμπατριῶτες του, τοὺς Μακεδόνες. Οἱ περιστάσεις ἔφεραν τὴν οἰκογένειαν τῶν Δραγούμηδων μακριὰ ἀπὸ τὴν πατρίδα τους, ποτὲ ὁμως δὲ χαλαρώθηκαν οἱ ψυχικοὶ δεσμοὶ ποὺ τοὺς ἔνωσαν μετὰ τὸ μικρὸ Βογατσικό, γενικότερα μετὰ τὴν πλατιά καὶ ποθητὴ γῆ τῆς Μακεδονίας. Ἡ μία γενεὰ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἄλλη γύριζε σ' αὐτὴν στοργικά τὴ ματιά της. Μέσα σὲ τέτοια οἰκογενειακὴ ἀτμόσφαιρα ἀναστήθηκε καὶ ἀντρώθηκε ὁ Ἴων Δραγούμης.

Τὶς βασικὰς σπουδὰς του — γυμνασιακὰς καὶ πανεπιστημιακὰς στὴ Νομικὴ Σχολή — τὶς ἔκαμε στὴν Ἀθήνα. Ἀπὸ τὰ πρῶτα νεανικά του χρόνια εἶχε κυριεύσει τὴν ψυχὴ του τὸ ὄραμα τῆς Ἑλλάδας, ποὺ δὲν ἦταν γιὰ αὐτὸν μόνον ἡ μικρὴ τότε ἐλευθερωμένη πατρίδα μας, ἀλλὰ ἡ ἑλληνικὴ Ἰδέα, ποὺ ὑπάρχει σὰ σεβαστὴ πραγματικότητα ὅπου ἔχει ρίζες ὁ Ἑλληνισμός. Σκοπὸ τῆς ζωῆς του ἔταξε νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν Ἰδέαν Ἑλλάδα μετὰ ὅλα του τὰ μέσα — μετὰ τὸ ὦπλο, μετὰ τὴ διπλωματικὴ ἢ καὶ μυστικὴ ἀκόμη δράση, μετὰ τὴ γραφίδα. Τὸν κεντρίζει ἔντονα ἡ ἀνάγκη νὰ κάμῃ κάτι γιὰ τὸ Ἔθνος του. Τὸν βλέπομε ἔτσι στὸν πόλεμον τοῦ 1897, μόλις 19 χρονῶν, νὰ κατατάσσεται ἐθελοντὴς στὸ στρατό. Ἡ ἄτυχη ὁμως ἔκβαση τοῦ πολέμου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰ γενικότερα ἐθνικά μας προβλήματα τοῦ φώτισαν τὸ δρόμον, ποὺ ἀκολουθώντας τον θὰ μπορούσε νὰ ἐργαστῇ καὶ νὰ κινδυνέψῃ γιὰ τὸ Ἔθνος του καὶ σὲ εἰρηνικοὺς καιροὺς.

Ἀπὸ χρόνια πρὶν οἱ Σέρβοι καὶ προπάντων οἱ Βούλγαροι εἶχαν ρίξει τὴ ματιά τους στὴ Μακεδονία. Μὲ μυστικὰς ἐνέργειαι, μετὰ προπαγάνδα στὴν

Εὐρώπῃ καὶ μέσα στὴ Μακεδονία, μὲ συστηματικὴ διείσδυση δικῶν τους γεωργῶν σ' αὐτήν, μὲ τὴν ἰδρύση σχολείων, μὲ ἐπιτροπές, τὰ κομιτάτα, ποὺ ὀργάνωναν ἐνοπλὰ τρομοκρατικὰ σώματα, μὲ βιαιότητες, μὲ κάθε τρόπο ζητοῦσαν οἱ Βουλγαροὶ νὰ ξεριζώσουν τὸν Ἑλληνισμό ἀπὸ τὴ Μακεδονία καὶ νὰ πάρουν αὐτοὶ τὴ θέση του ἐκεῖ. Ὑστερα ἀπὸ τὸν ἄτυχον πόλεμον τοῦ 1897, ἡ ἐπιθετικὴ τους διάθεση καὶ δράση ἔγινε ζωηρότερη. Οἱ Ἕλληνες τῆς Μακεδονίας, ὑπόδουλοι στοὺς Τούρκους, ἦταν ἀναγκασμένοι ὄχι μόνο νὰ σηκώνουν τὸ φανερό τουρκικὸ ζυγὸ, ἀλλὰ καὶ ν' ἀντιμετωπίζουν ἓνα μυστικὸ καὶ ἐξοντωτικὸ διωγμὸ ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους.

Ἡ φωνὴ τῆς ἀγωνίας ἀπὸ τὴ Μακεδονία δὲν ἦταν δυνατό νὰ μὴ φτάσῃ ὡς τὴ Νότια Ἑλλάδα. Μακεδόνες, ἰδιαιτέρα ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία, ἔρχονταν στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ περιγράψουν τὴν κατάστασιν καὶ νὰ ρωτήσουν πῶς θὰ μπορούσε ν' ἀντιδράσῃ σ' αὐτὴν ὁ Ἑλληνισμός. Πολλοὶ τους σύχναζαν στὸ σπίτι τοῦ Στεφάνου Δραγούμη. Αὐτὴ ἡ διαμαρτυρία τῶν Μακεδόνων ποὺ δεινοπαθοῦσαν καὶ κινδύνευαν, ἐνωμένη μὲ τὴν πίκρα γιὰ τὴν ντροπὴ τοῦ 1897, ἔγινε ζωογόνα πνοὴ γιὰ τὸ πληγωμένο Ἔθνος· ἀναψε φλόγα ποῦ, μαζὶ μὲ ἄλλους, φώτισε τὴν ψυχὴ τοῦ ἥρωα τοῦ μακεδονικοῦ Ἀγώνα, τοῦ Παύλου Μελά, καὶ ἀκόμη τὴν ψυχὴ τοῦ Ἰωάννα Δραγούμη, ποὺ μὲ σύστημα καὶ ὑπομονὴ εἰτοίμασε τὴ μακεδονικὴ γῆ γιὰ νὰ δεχτῇ γόνιμα τὸ σπέρμα τοῦ ἀγώνα αὐτοῦ.

Νεώτατος ὁ Ἰων Δραγούμης διορίζεται, ὕστερα ἀπὸ διαγωνισμό, στὴ διπλωματικὴ ὑπηρεσία τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν. Ἡ ἐργασία του ὁμως στὸ κέντρο δὲ δίνει στὴν ἀνήσυχη ψυχὴ του ὅτι λαχταρᾷ. Ἐστὶ σὲ λίγο — τὸ 1902 — ζητεῖ μιὰ θέση ταπεινὴ, ποὺ μόνο ἓνας ἐκλεκτὸς θὰ μπορούσε νὰ τὴν ἐπιθυμήσῃ. Γίνεται ὑποπρόξενος τοῦ Προξενείου στὸ Μοναστήρι. Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἦταν ὁ ἴδιος ὁ πατέρας του.

Ἐκεῖ ἀρχίζει ὁ Ἰων Δραγοῦμης τὸ ἔργο τῆς ζωῆς του: Μυστικά καὶ ἀδιάκοπα ἐργάζεται γιὰ νὰ ὀργανώσῃ τίς ὀρθόδοξες χριστιανικὲς κοινότητες τῆς Δυτ. Μακεδονίας. Σιγὰ σιγὰ ἡ προσπάθεια καὶ ἡ δράση του ἀπλώνεται καὶ διακλαδώνεται. Συνεργάτῃ στενὸ στίς προσπάθειές του εἶχε τὸν Παῦλο Μελά, ποὺ ἦταν ὁ σύνδεσμος ἀνάμεσα στὴ μυστικὴ αὐτὴ ὀργάνωσιν τῆς Μακεδονίας καὶ στὰ διάφορα πατριωτικὰ σωματεῖα ποὺ εἶχαν ἰδρυθῇ στὴν Ἀθήνα. Ἕλληνες ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη πατρίδα καὶ ἀπὸ τὴν Κρήτῃ ἔρχονται στὴ σκλαβωμένη, τὴν τυραννισμένη μακεδονικὴ γῆ, γιὰ νὰ ὑπηρετήσουν μὲ τὴ ζωὴ τους μιὰ ἱερὴ ἐθνικὴ ὑπόθεσιν. Καὶ ἡ Μακεδονία ἦταν ἑτοιμὴ νὰ τοὺς δεχτῇ. Ὁ Ἰων Δραγοῦμης εἶχε μυήσει τίς ψυχές, εἶχε ὀργανώσει τίς τοπικὰς δυνάμεις, εἶχε σαλπύσει τὸν ἐγερτήριο θόρυβον. Δὲν ἀπόμενε παρὰ ἡ μεγάλη θυσία γιὰ νὰ ριζώσῃ ὁ ἀγώνας· καὶ αὐτὴν τὴν πρόσφερε τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1904 ὁ Παῦλος Μελάς. Τὸ αἷμα του ἔκαμε ν' ἀντρεῖψῃ ρωμαλέον τὸ δέντρο τοῦ μακεδονικοῦ Ἀγώνα.

Ὁ Ἰων Δραγοῦμης ὁμως δὲ σταματᾷ τὴ δράση του. Ὡς τὸ 1907, παντοῦ ὅπου πηγαίνει διπλωματικὸς ὑπάλληλος, ἐργάζεται μυστικά μὰ ἀδείλιαστα ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες τῆς Ἀνατ. Μακεδονίας, τῆς Ἀνατ. Ρωμυλίας καὶ τῆς Δυτ. Θράκης, καὶ γίνεται ἐμψυχωτὴς τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν ἐκεῖ γιὰ νὰ

κατευθύνῃ τὸν Ἑλληνισμό, νὰ τὸν βοηθήσῃ νὰ ὀργανωθῇ καὶ ν' ἀντιμετωπίσῃ τὴν προπαγάνδα καὶ τὴ δράσῃ τῶν βουλγαρικῶν κομιτάτων. Ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια στάθηκε γενναῖος καὶ ἀγνὸς ἐθνικὸς ἀπόστολος, πὺν μόχθησε νὰ κρατήσῃ ἀκοίμητη τὴν ἑλληνικὴ συνείδηση, γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ προστατέψῃ καὶ νὰ φυλάξῃ ἐκεῖ ὁ Ἑλληνισμὸς τὰ δικαιώματά του.

Ζώντας τότε ἅμεσα τὴν πραγματικότητα ὁ Ἴων Δραγούμης εἶχε φτάσει στὴν πεποίθησιν πὺς ὁ πραγματικὰ ἐπικίνδυνος ἀντίπαλος στὰ χρόνια αὐτὰ δὲν ἦταν πιά οἱ Τοῦρκοι, πὺς ἔδειχναν μάλιστα καὶ σημάδια ἀδυναμίας. Ἀντιπάλους τοῦ Ἑλληνισμοῦ θεωρεῖ τοὺς Βουλγάρους. Πίστευε πὺς μᾶς χωρίζουν ἀπὸ αὐτοὺς διαφορὰς καὶ ἀντιθέσεις, πὺς εἶχαν πρωτοφανερωθῇ στὰ βυζαντινὰ χρόνια καὶ εἶχαν κορυφωθῇ μὲ τοὺς ἀγῶνες τοῦ Βασιλείου Β'. Ἐβλεπε πὺς οἱ παλιὲς διαφορὰς δὲν εἶχαν σβήσῃ ἔμεναν ζωντανές καὶ ἔντονες.

Σιγὰ σιγὰ, καθὼς βλέπει τὸ ἀδυνάτισμα τῆς Τουρκίας, ὀρμιάζει στὴν ψυχὴ του καὶ τὴ φλογίζει ἓνα νέο ἰδανικό: Ὁ Ἑλληνισμὸς ὁ ὑπόδουλος στοὺς Τοῦρκους πρέπει νὰ ὀργανωθῇ σὲ κοινότητες καὶ νὰ δουλέψῃ γιὰ ν' ἀποχτήσῃ οικονομικὴ δύναμη, καὶ ἀκόμη γνήσια νεοελληνικὴ παιδεία. (Καὶ γιὰ τὴν ἐλεύθερον Ἑλλάδα ἐξάλλου ὁ Ἴων Δραγούμης, σύμφωνα μὲ τὸ γενικότερο πνεῦμα τοῦ Δημοτικισμοῦ, πίστευε πὺς ἡ κοινοτικὴ ὀργάνωσις εἶναι τὸ διοικητικὸ σύστημα πὺν ἀπορρέει φησιολογικὰ ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ζωὴ μας καὶ εἶναι τὸ πιὸ ταιριαστὸ στὴν ἑλληνικὴ ψυχὴ). Ἔτσι, ὀργανωμένος, δυναμωμένος οικονομικὰ καὶ μὲ ξεκάθαρη νεοελληνικὴ συνείδηση καὶ πίστιν στὸν ἑαυτό του, θὰ μπορέσῃ ὁ Ἑλληνισμὸς αὐτός, παραμερίζοντας τὴν Τουρκίαν ἀπὸ τὰ δικὰ του μέρη, νὰ δημιουργήσῃ μὲ τὸν καιρὸ κράτος καθαρὰ ἑλληνικό, πὺν θὰ κλείνῃ μέσα του ὅσο γίνεται περισσότερον μέρος τῆς φυλῆς. Στὴν προσπάθειά του αὐτὴ θὰ πρέπῃ νὰ συνεργαστῇ καὶ μὲ τὰ ἄλλα χριστιανικὰ ἔθνη τὰ ὑποδουλωμένα στοὺς Τοῦρκους, φυλάγοντας ὅμως πάντα τὴν ἡγετικὴ θέσιν τοῦ Πατριαρχείου μας καὶ φροντίζοντας νὰ ἐξασφαλιστῇ γιὰ τοὺς Ἕλληνες τὸ μερίδιό πὺν τοὺς ἀνήκει. Ἀν πάλι τὰ περιστατικὰ δὲν ἀφήσουν νὰ πραγματοποιηθῇ τὸ λαμπρὸ αὐτὸ ὄνειρο, ἀπομένει τότε στὸν Ἑλληνισμό, μὲ τὴν καλὴ ὀργάνωσίν του καὶ μὲ τὴ συνεννόησιν μὲ τοὺς ἄλλους χριστιανικοὺς λαοὺς, νὰ πετύχῃ μαλακότερη τὴν κυριαρχίαν τῶν Τοῦρκων καὶ ἀκόμη, μὲ τὸ πέρασμα τοῦ καιροῦ, εἰρηνικὴ συμβίωσις, ἰσοπολιτεία, καὶ ἴσως κάποτε καὶ συγκυριαρχία μὲ αὐτοὺς στὴν Ἀνατολή.

Μὲ τὴν ψυχὴ πλημμυρισμένη ἀπὸ τέτοια ἰδανικά, διορίζεται γραμματέας τῆς Πρεσβείας στὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐκεῖ μοχθεῖ γιὰ νὰ μεταδώσῃ τὰ ἰδανικά του στὸν Ἑλληνισμό, τὸν βάζει σὲ κίνησιν καὶ σὲ δράσιν. Ἐργάζεται ἀκόμη γιὰ τὴν προσέγγισιν ἀνάμεσά τους τῶν ἔθνων τῶν ὑπόδουλων στὴν Τουρκία καὶ τὴ σύμπραξίν τους. Πιστεύει ὅμως πὺς γιὰ τέτοιο μεγάλο σχέδιον πρέπει νὰ βοηθηθῇ ὁ ὑπόδουλος Ἑλληνισμὸς ἀπὸ τὸ μικρὸ ἐλεύθερον κράτος. Ἀγωνίζεται μὲ πάθος νὰ φέρῃ σὲ συνεργασία τὸ ἐλεύθερον κράτος μὲ τὸν αὐτόρωτο Ἑλληνισμό, καὶ ἀκόμη νὰ κάμῃ συνειδητὴ τὴν ἀνάγκην γιὰ μιὰ ἀναδιοργάνωσιν καὶ ἀναμόρφωσιν — πολιτικὴν, στρατιωτικὴν, πνευματικὴν.

Ζώντας έντονα τὰ ιδανικά του, νιώθει βαθύ πόνο, ανάμεικτο κάποτε με όργη και αηδία, γιὰ τὴν ἀδράνεια καὶ τὸ σταμάτημα ποὺ ἔβλεπε σὲ πολλές ἐκδηλώσεις τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ εἶναι παρὼν καὶ στὰ δυὸ κινήματα τῶν χρόνων ἐκείνων : καὶ στὴν ἐπανάσταση στὸ Γουδί (1909), ποὺ ζητοῦσε τὴν ἀνάπλαση τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς, καὶ στὴ σύσταση τοῦ Ἑκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου (1910), ποὺ σκοπὸ εἶχε τὴν ἀναμόρφωση τῆς παιδείας μας.

Ἀληθινά, ἡ Μακεδονία καὶ ὁ ἀγώνας γιὰ νὰ κρατηθῇ αὐτὴ ἑλληνική, γενικότερα τὰ δίκαια καὶ ἡ μοῖρα τοῦ ἀλύτρωτου Ἑλληνισμοῦ, καθὼς καὶ ἡ νεοελληνικὴ παιδεία ἦταν οἱ δυὸ ἀκοίμητες ἔγνοιες τῆς ψυχῆς τοῦ Ἰωάννα Δραγοῦμη, οἱ δυὸ μεγάλες ιδέες ποὺ τίς ὑπερέτρεψε μὲ πίστη θερμὴ καὶ σταθερά, ἀπὸ τὴν πρώτη ἀρχὴ τῆς ὑπεύθυνης δράσης του ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του.

Στὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας εἶχε παρακολουθήσει τοὺς θλιβεροὺς καρποὺς ποὺ ἔδινε ἡ διδασκαλία, στηριγμένη σὲ γλώσσα ἄψυχη καὶ ἀκατανόητη ἀπὸ τὰ παιδιά. Εἶδε καθαρά πὼς τὸ Ἔθνος πρέπει, γιὰ νὰ προζήσῃ πραγματικά, νὰ κάμῃ ὄργανο τῆς παιδείας καὶ τῆς ζωῆς του τὴ ζωντανή, τὴ δημοτικὴ γλώσσα. Ἀργότερα στὴν Πόλη (1908) ὁργανώνει τὴν κίνηση γιὰ τὴ δημοτικὴ γλώσσα, γίνεται ἐμπυχωτὴς τῆς. Εἶναι ἐκεῖ —μαζὶ μὲ ἄλλους— ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὲς τῆς πρώτης δημοτικιστικῆς ἐφημερίδας *Λαός*.

Πρὶν ἰδρυθῇ ὁ Ἑκπαιδευτικὸς Ὀμιλος, εἶχε ἔρθει σ' ἐπαφὴ μὲ τὸν πρωτοπόρο καὶ φωτισμένο παιδαγωγὸ Ἀλέξανδρο Δελμούζο καὶ εἶχε δεῖ καὶ γνωρίσει τὸ σχολεῖο του στὸ Βόλο. Τὸ σχολεῖο ἐκεῖνο ζητοῦσε νὰ κρατήσῃ τὰ παιδιὰ μέσα στὴ νεοελληνικὴ πραγματικότητα καὶ νὰ ρίξῃ τίς ρίζες τῆς παιδείας στὴ νεοελληνικὴ παράδοση. Οἱ ἀρχὲς αὐτὲς ἔγιναν βαθιὰ πεποίθηση τοῦ Ἰωάννα Δραγοῦμη, ποὺ τὴ διακήρυξε καὶ τὴν ὑποστήριξε μὲ ὅλα του τὰ μέσα, καὶ προπάντων μὲ τὰ λογοτεχνικά του ἔργα.

Γιατὶ ἂν ἡ λατρεία του στὸ Ἔθνος καὶ ἡ συναίσθηση ἑνὸς ἀνώτατου χρέους σπρώχνουν τὸν Ἰωάννα Δραγοῦμη στὴ δράση, στὴν ἐνεργὴ προσπάθεια νὰ πραγματοποιηθοῦν ὅσα πλημμυρίζουν τὴ σκέψη καὶ τὴν καρδιά του, δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ δράση εἶναι τὸ μοναδικὸ καὶ τὸ κύριον γνώρισμα τῆς προσωπικότητάς του. Ὁ Ἰων Δραγοῦμης εἶναι προπάντων ἀπὸ στολὸς καὶ στοχαστής. Ὁνειρευτὴ ὀνομάζει κάποτε ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτὸ του. Ἐπιταχτικὴ νιώθει μέσα του τὴν ἀνάγκη νὰ πῇ στὸ Ἔθνος του ὅσα πιστεύει καὶ στοχάζεται, καὶ ἰδιαίτερα στὴ νεότητα, ποὺ ζητεῖ νὰ φυσήξῃ στὰ στήθη τῆς ἰδανικῆς καὶ ἡρωισμοῦ.

Ἀπὸ πολὺ νέος, στὰ 1902, ἀρχίζει τὴ λογοτεχνικὴ του δημιουργία. Γράφει τὸ *Μονολάτι* ποὺ ἐκδόθηκε —ὅπως καὶ τὸ τελευταῖο του ἔργο, τὸ *Σταμάτημα*, γραμμένο στὰ 1918— ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατό του, ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του κ. Φίλιππο Δραγοῦμη. Ἐπειτα ἀπὸ τὸ θάνατό του ἐπίσης εἶδαν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας, μὲ τὴ φροντίδα τοῦ κ. Φ. Δραγοῦμη, σκέψεις καὶ σημειώσεις γραμμένες ἀπὸ τὸν Ἰωάννα ὅταν ἐργαζόταν σὰν προξενικὸς υπάλληλος, ἀπὸ τὰ 1903 ὡς τὰ 1906.

Στὰ 1907 εἶχε ἤδη ἐκδόσει μὲ τὸ συγγραφικὸ του ψευδώνυμο Ἰδας τὸ *Μαρτύρων καὶ Ἡρώων Αἷμα*, ἔργο ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὸ μακεδονικὸ Ἀγῶνα.

Ἀκολουθεῖ στὰ 1909 ἡ *Σαμοθράκη*, ἐμπνευσμένη ἀπὸ ἐπίσκεψή του σ' αὐτὸν ὁλόφωτο καὶ τραχὺ αἰγαιοπελαγίτικο βουνονήσι.

Στὰ 1911 δίνει στὸ φῶς τῆς δημοσιότητος τὸ *Ὅσοι ζωνιοῖ*. Τὸ ἔργο αὐτὸ πρωτογεννήθηκε στὸ νοῦ τοῦ συγγραφέα ὅταν βρισκόταν στὴν Πόλη, πού πνιγνε μέσα του τὴ βυζαντινὴ θύμησι. Εἶναι στὰ χρόνια τῆς Νεοτουρκικῆς ἀναστάσεως, ὅταν οἱ ὑπόδουλοι λαοὶ τῆς Βαλκανικῆς εἶχαν ἐλπίσει καλύτε-
 ρες μέρες.

Ὅταν τὸ φθινόπωρο τοῦ 1912 κηρύχθηκε ὁ Α' Βαλκανικὸς πόλεμος, τῶν Δραγούμης ἦρθε — γιὰ πρώτη φορὰ — σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ μεγάλο πολι-
 τικὸ τῆς Ἑλλάδας Ἐλευθέριον Βενιζέλο, καὶ διακήρυξε τὴν ἀντίθεσή του αὐτῇ τῷ Δεκέμβριον τοῦ 1912 μὲ ἄρθρο του στὸ περιοδικὸ *Νοῦμας*, πού τὸ ὑπογρά-
 ρει χαρακτηριστικὰ μὲ τὸ ψευδώνυμον *Βροῦτος*. Ποτισμένος βαθιὰ ἀπὸ τὴν ἰστο-
 ρίαν πὼς πρῶτο μέλημά του τὸ Ἔθνος πρέπει νὰ ἔχῃ τὸ πὼς θὰ ὀργανωθῇ
 οἰκονομικὰ ὁ ὑπόδουλος Ἑλληνισμός, πὼς θὰ ἐνισχυθῇ οἰκονομικὰ καὶ θὰ ὑψωθῇ
 πνευματικὰ, ἔτσι πού ὀργανωμένος καὶ ἰσχυρὸς νὰ προσπαθῇ νὰ πετύχῃ μὲ
 τὸν καιρὸ ἢ τὴν αὐτονομία του ἢ τουλάχιστον τὴν ἰσοπολιτεία καὶ τὴ συγκυ-
 ραχία μὲ τοὺς Τούρκους σὲ ὅλη τὴν Ἀνατολή, εἶδε μὲ ἀνησυχία τὴ ρῆξιν
 μὲ τοὺς Τούρκους, πού θὰ διατάραζε κάθε εἰρηνικὴ συμβίωσιν τῶν ὑπό-
 δουλων Ἑλλήνων μαζί τους καὶ ὅποσδήποτε, στὴν περίπτωσιν τῆς νίκης, θὰ
 εἶχε ἐξασφάλιζε ὅρια στενότερα ἀπὸ τὴν πλατιὰ ἀποστολὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ,
 ὅπως τὴν ὁραματιζόταν ἐκεῖνος. Αὐτὰ ὅλα ἦταν, ἄναμφισβήτητά, ἰδανικά μὲ
 τὸ ἔθνη καὶ ἐθνικὴ πνοή, ἀλλὰ πολὺ ἀτόμακρα, ἄφταστα ἴσως, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ
 τὸ ξυμπῆμα τῆς Τουρκίας καὶ τὶς διεκδικήσεις τῶν Βουλγάρων σὲ ἑλληνοκα-
 τικημένους τόπους. Ὁ ἴδιος ἐξάλλου ἐνωθε δυσπιστία στοὺς τελευταίους, πού
 τὴν εἶχε δυναμώσει ὁ ἀνταγωνισμὸς στὴ Μακεδονία.

Φύσιν κατὰ βάθος θεωρητικὴ καὶ ἀπόλυτη, ποθοῦσε νὰ πραγματωθῇ
 τὰ ἰδανικά του ὅπως τὰ εἶχε ὁραματιστῇ ἡ ἀποστολικὴ ψυχὴ του. Δὲν μπο-
 ροῦσε νὰ παραδεχτῇ ὅποιοδήποτε συμβιβασμὸ ἀναφορικὰ μὲ τοὺς ἐθνικοὺς του
 ὁραματισμούς. Ἡ ἰδιοσυγκρασίᾳ του τὸν κρατοῦσε μακριὰ ἀπὸ κάθε θετικὴ
 προσρμογή, πού ἀναγκαστικὰ ἐπιβάλλει ἡ ἐνεργὴ πολιτικὴ. Ἐτσι κράτησε
 στάση ἀρνητικὴ ἀπέναντι στὸ μεγαλόπνοον ἀλλὰ καὶ θετικὸ Ἔργο τοῦ Ἐλευθε-
 ρίου Βενιζέλου, ἐπειδὴ μὲ αὐτό, κατὰ τὴ γνώμη του, δινόταν στὸ Ἔθνος τὸ
 μέρος ἀπὸ τὸ ὅλον πού τοῦ ἀνήκε. Μὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα γράφει στὰ 1913 τὸ
 ἔργο του *Νεοελληνικὸς πολιτισμὸς*, ὅπου συγχρόνως ἀναπτύσσει καὶ γενικότερα
 τὶς ἰδέες του γιὰ τὸν προορισμὸ τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους καὶ τὸ περιεχόμενον
 τῆς ἑλληνικῆς Ἰδέας. Μὲ ἄρθρα του ἐξάλλου σὲ περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδας
 διατυπώνει συχνά, ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, γνώμες γύρω σὲ θέματα λογοτε-
 χνικά, κοινωνικά ἢ πολιτικά.

Ἡ πρώτη ἐκείνη ἀντίθεση ἀνανεώθηκε στὴ νέα κρίσιν στιγμὴ τῆς ἰστο-
 ρίας μας. Ὅταν, ὕστερα ἀπὸ τὸ ξέσπασμα τοῦ πανευρωπαϊκοῦ πολέμου τοῦ
 1914, φάνηκαν στὸν τόπο μας τὰ πρῶτα σύννεφα ἐνὸς ὁλέθριου ἐσωτερικοῦ
 ὁχασμοῦ καὶ ἡ Ἑλλάδα χωρίστηκε σὲ δύο παρατάξεις — ἡ μιὰ πιστεύει πὼς
 ἡ πατρίδα μας πρέπει νὰ μείνῃ οὐδέτερη, ἡ ἄλλη ἔβλεπε ὅτι τὸ ἔθνικόν μας

συμφέρον επιβάλλει νὰ βγῇ στὸν πόλεμο μαζί με τὶς Ἑνωμένες Δυνάμεις — ὁ Ἑλευθέριος Βενιζέλος, διορατικὸς καὶ θετικὸς, ζύγισε γοργὰ τὴν περίπτωση, καὶ ἀδίσταχτα ὡδήγησε τὸ Ἔθνος στὸν πόλεμο. Ὁ Ἴων Δραγοῦμης πίστευε ἐπίσης πὼς ἡ Ἑλλάδα ἔπρεπε τότε νὰ συμμετάσχει καὶ νὰ πολεμήσῃ μαζί με τὶς Ἑνωμένες Δυνάμεις. Ἦθελε ὅμως νὰ γίνῃ αὐτὸ μετὰ τὴν ἀπόβουλή καὶ ἐνιαία ἀπόφαση τοῦ Ἔθνους, ἀπὸ κυβερνήσεως ὑπερκομματικῆ καὶ συμφιλιωτικῆ, ποὺ θὰ καθόριζε ἀπὸ πρὶν ποιά ἀνταλλάγματα θ' ἀποκόμιζε ἡ Ἑλλάδα ὕστερα ἀπὸ τὴ νίκη. Τὶς ὥρες ἐκεῖνες ὅμως αὐτὰ ἦταν ἰδανικὰ ἀνεφάρμοστα. Οἱ ἴδιοι οἱ φίλοι του τὰ πολεμοῦσαν καὶ ἐμπόδιζαν τὴν προσπάθειά τους. Ἡ ἀπόσταση ποὺ χώριζε τοὺς δυὸ ξεχωριστοὺς Ἕλληνες μετὰ λωσε καὶ ὡδήγησε τὸν Ἴωνα Δραγοῦμη στὴν ἐξορία.

Ἔτσι ὁ ἄνθρωπος ποὺ εἶχε ταυτίσει τὴν ψυχὴ του μετὰ τὴν ψυχὴ τοῦ Ἔθνους του, ποὺ σ' αὐτὸ εἶχε ἀφιερώσει τὸ γνησιότερο καὶ βαθύτερο εἶναι του, πέρασε τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ χρόνια ἐκεῖνα, τὰ τόσο σημαντικὰ γιὰ τὴν Ἑλλάδα, μακριὰ ἀπὸ τὴν ἐνεργὴ συμμετοχὴ γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἱστορίας τῆς μοναχικὸς ἀλλὰ καὶ ξεχωριστός. Καὶ στὴν ἐξορία του ὅμως δὲν ἔπαυε νὰ σκέφτεται καὶ νὰ λογίζεται τὴ μοῖρα καὶ τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδας. Γιὰ αὐτὴν ἔκανε σχέδια καὶ ὄνειρα, ἔγραφε ὑπομνήματα. Μετὰ τὸν καιρὸ ἡ ἐλληνικὴ καρδιά του ἄρχισε νὰ πάλλεται ὄχι πιά μόνο γιὰ τὰ ἐθνικὰ δίκαια καὶ ἰδανικά, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ γιὰ τὴ θέσση καὶ τὰ δίκαια τοῦ λαοῦ. Ἡ καλύτερη τῆς ζωῆς τῶν ἐργατῶν καὶ τῶν ἀγροτῶν μας ἀπασχολοῦσε τὴν ἀδιάκοπα ἀνήσυχη σκέψη του, καὶ σὲ τὸν ἐλληνικότερο καὶ ἀποτελεσματικότερο τρόπο γιὰ αὐτὸ εἶχε δεῖ καὶ πιστέψει τὴ συνεταιριστικὴ ὁργάνωση. Ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα μάλιστα τοῦ ἀνέκδοτου μυθιστορήματός του *Τρεῖς Φίλοι*, ποὺ δημοσιεύτηκε τὸ 1945 στὸ περιοδικὸ *Πολιτικὴ Ἐπιθεώρησις* (ἀρ. 2, σ. 33), φαίνεται πὼς ὁ Ἴδας ποθοῦσε νὰ γενικεύσῃ τὸ πνεῦμα τῆς οἰκονομικῆς συνεργασίας καὶ ἀνάμεσα στὰ ἔθνη, χωρὶς ὅμως ποτέ αὐτὰ νὰ χάσουν τὴ δική τους προσωπικότητα καὶ τὴν ἰδιαίτερη ἐκφράση τοῦ πολιτισμοῦ τους, τὸ καθένα σύμφωνα με τὴ δική του ἱστορικοκοινωνικὴ ἐξέλιξη.

Στὰ 1920 —εἶχε πιά γυρίσει ἀπὸ τὴν ἐξορία του— ἦταν στὴν ἀκμὴ τῆς ἡλικίας του, περισσότερο ὥριμος νὰ συνεχίσῃ τὴ γόνιμη ζωὴ του. Κινημένο περισσότερο ἴσως ἀπὸ τὴν πεποίθησι ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ δίνῃ περιττὸν καὶ ἀξία στὴ σκέψη μετὰ τὴν ἐνέργεια παρὰ ἀπὸ βαθύτερη ἐσωτερικὴ του ἀνάγκη, ἀποφασίζει νὰ πάρῃ μέρος στὴν πολιτικὴ δράση. Τὴν ψυχὴ του ὅμως τὴ βασάνιζε ὁ διχασμὸς ἴσως στὰ μύχιά της νὰ εὐχόταν νὰ τὸν ἀποτραβήξουν οἱ συνθήκες ἀπὸ τὸ προσκήνιο τῆς πολιτικῆς, γιὰ νὰ μπορέσῃ ἀπορρίψαστα ν' ἀφιερωθῇ στὴ μακαριότητα τῆς μελέτης, τῆς αὐτοσυγκέντρωσής της καὶ τῆς σύγγραφής. Ὁ θάνατος πρόλαβε νὰ δώσῃ στὸ ἐσωτερικὸ του πρόβλημα βίαιη λύση. Στὶς 31 Ἰουλίου, ὅταν μαθεύτηκε ἡ ἀπόπειρα νὰ δολοφονήσῃ τὸν Ἑλευθέριο Βενιζέλο στὸ Παρίσι, κακοὶ ὁπαδοὶ τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ ἔπιασαν τὸ Δραγοῦμη, ποὺ ἀνυποψίαστος ἐρχόταν ἀπὸ τὴν Κηφισιά στὴν Ἀθήνα, γιὰ νὰ τὸν ὡδήγησουν καὶ νὰ τὸν σκοτώσουν μπροστὰ σ' ἕνα τοῖχο.

Στὸ κεφάλαιο ποὺ κλείνει τὸ βιβλίον τοῦ "Ὅσοι ζωντανοί, ὁ Ἴων Δραγούμης γράφει : «Καὶ ὁ θάνατος θὰ ἔρθῃ στὸν καιρὸ του. Δὲ θὰ φοβηθῇ ὁ ἔξαιρετικὸς νὰ παίξῃ τὴ ζωὴ του τολμηρά, νὰ σκορπίσῃ τὰ πλούτη του, νὰ ἀποκατῇ. Ὀλοένα αὐτὸ κάνει, ἀλλὰ καὶ δὲ θὰ σκοτωθῇ ποτὲ μὲ τὸ χέρι του. Ἄς ἔρθουν ἄλλοι νὰ τὸν σκοτώσουν. Μὰ ὁ Χάρως ἄς ἔρθῃ σὲ ὦρα πλούτου τῆς ψυχῆς του, σὲ ὦρα μουσικῆς, καὶ ὄχι σὲ ὦρα φτώχειας καὶ κακομυριᾶς. Ἐνα μονάχα θάνατο καταλαβαίνει ὁμορφο, τὸ θάνατο τοῦ πολεμιστῆ ἐπάνω στὴ μάχη».

Ποιὸς νὰ τοῦ τὸ ἔλεγε ; Σὲ ὦρα πλούτου τῆς ψυχῆς του, βέβαια, τὸν βρῆκε ὁ θάνατος, γιὰτὶ ὦρες φτώχειας δὲ γνώρισε ποτέ. Μὰ τί καημός ! Δὲν ἔπρεπε πολεμιστῆς σ' εὐγενικὴ μάχη, ὅπως τὸ λαχταροῦσε, καὶ ὁ θάνατος δὲν ἦρθε στὸν καιρὸ του. Ἦρθε πικρὸ ξάφνιασμα καὶ γιὰ τοὺς φίλους καὶ γιὰ τοὺς ἐχθρούς. Περισσότερο γιὰ αὐτούς. Γιὰτὶ τοὺς πλήγωσε εἰλικρινὰ ἢ τόσο ἀνίερη πράξῃ. Ἀκόμη γιὰτὶ τοὺς στέρησε τὴν τιμὴ νὰ ἔχουν ἕναν τόσο γενναῖο, τόσο εἰλικρινῆ καὶ τόσο στοχαστικὸ ἀντίπαλο.

Στοὺς νεώτερος ποὺ δὲν ἔζησαν τὴν ἀναταραγμένη ἀτμόσφαιρα ἐκείνων τῶν χρόνων καὶ μποροῦν νὰ δοῦν, ἀνεπηρέαστοι ἀπὸ τὰ τοτινὰ πάθη, καθαρὴ τὴ μορφὴ τοῦ Ἰωνα Δραγούμη, ὅπως τὴ φωτίζουν οἱ ἀγνές προθέσεις του, ἡ θαρραλέα μακεδονικὴ δράση του, καὶ πιο πολὺ ἡ φωτισμένη του ἀντίληψη ποὺ ἔδωσε στὸ νόημα τῆς πατρίδας ζωντανὸ περιεχόμενο καὶ πνοὴ δημιουργικὴ, μένει μιὰ θλιβερὴ ἀπορία : πῶς δὲ βρέθηκε ἕνα αὐτο χέρι ποῦ, παραμερίζοντας τίς διαφορὰς καὶ τίς ἀντιθέσεις, νὰ ἔφερνε τοὺς δυό, πολὺ διαφορετικὰ προικισμένους μὰ γνησιότατους καὶ ἀξιότατους Ἕλληνας, τὸν ἕναν κοντὰ στὸν ἄλλο, γιὰ τὸ καλὸ τοῦ ἔθνους ; Καὶ γίνεται ἡ ἀπορία αὐτὴ μαζὶ ρῶτημα πικρὸ καὶ πολὺτιμο δίδαγμα.

ΤΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ

Τὸ *Μονοπάτι* εἶναι τὸ πρῶτο ἔργο τοῦ Ἰωάν. Δραγοῦμη. Γραμμένο στὰ 1902, ἐκδόθηκε στὰ 1925, ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατό του, ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του κ. Φίλιππο Δραγοῦμη.

Τὸ νεανικὸ αὐτὸ ἔργο δείχνει τὸ δύσβατο *μονοπάτι* ἀπ' ὅπου πέρασε, πρὶν ἀπὸ τὸ μεγάλο της ξεκίνημα, ἡ ψυχὴ τοῦ συγγραφέα, μὲ τὶς πολὺπλευρες ἀνησυχίες της : τὰ μεταφυσικὰ ρωτήματα, τὰ ἠθικὰ του προβλήματα, τὸν πόθο του ν' ἀπολυτρωθῇ ἀπὸ κάθε οἰκογενειακὴ ἐπιρροή, καθὼς καὶ ἀπὸ κάθε μάταιο κοινωνικὸ δεσμὸ καὶ ἀπὸ κάθε ρηχὴ χαρὰ, γιὰ νὰ χαράξῃ ἐλεύθερος τὸ δρόμο τῆς ζωῆς του. Δείχνει ἀκόμη τὴν ἀγωνία του νὰ γνωρίσῃ βαθιὰ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του, πικρὴ ἀμφιβολία κάποτε γιὰ τὶς ικανότητές του, πὺν σφίγγει τὴν ψυχὴ του, ἐσωτερικὴ ἀναστάτωση πὺν ξεσηκώνει μέσα του ἡ πάλι ἀνάμεσα στὸν ἑνα, τὸ μοναχικὸ ἑαυτὸ του, τὸν *ὄνειρευτὴ*, ὅπως ὁ ἴδιος τὸν ὀνομάζει, καὶ τὸν ἄλλο, τὸν ἐνεργητικὸ, πὺν ἐπιθυμεῖ νὰ ὑπηρετήσῃ μὲ σοβαρὴ καὶ ὑπεύθυνη δράση ἕναν ἀξίω σκοπὸ.

Ἀνάμεσα σ' αὐτές του τὶς ἀναζητήσεις, τὶς ἀμφιβολίες καὶ τοὺς στοχασμοὺς, προβάλλει συχνὰ ὀλόφωτο καὶ ἀπολυτρωτικὸ τὸ ὄραμα τῆς Ἑλλάδας, πὺν τὸν βοηθεῖ, καθὼς βαδίζει συνειδητὰ στὸ *μονοπάτι* τῆς ψυχῆς του, ν' ἀνακαλύψῃ «τὸ βαθύτερο ἑαυτὸ του καὶ νὰ δῇ ἀνοιχτὸ μπροστὰ του τὸ μεγάλο δρόμο, τὸ δρόμο πὺν τὸν ἔφερε στὴ Μακεδονία».

Στὸ *Μονοπάτι*, ὅπως καὶ σὲ ἄλλα ἔργα τοῦ Ι. Δραγοῦμη, ὑπάρχει ἕνα κύριο πρόσωπο — ὁ Ἀλέξης — πὺν εἶναι φανερὸ ὅτι ἐκφράζει τὶς σκέψεις καὶ τὰ συναισθήματα τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα.

Φ Ω Σ

ΠΑΤΡΙΔΑ

Μιά μέρα πετάχτηκε μιὰ γυναίκα κλαμένη, ὁμορφὴ καὶ ψηλὴ — δὲν ἔμοιαζε κεινῆς πὺν δοξάζει τὸν Μπαίρον μὲ φύλλα δάφνης σ' ἕνα περιβόλι τῆς Ἀθήνας — καὶ κοίταζε τὸν Ἀλέξη μὲ τὰ βαθιὰ γαλανὰ της μάτια. Ἦταν ἡ Πατρίδα μὲ τὸ αἰώνιο φόρεμά της, πάντα ἡ ἴδια.

Μὰ τὰ μάτια της ἦταν πὺν βαθιὰ κείνην τὴν ἡμέρα καὶ κοίταζαν περισσότερο. Εἶπε «κοίταξέ με».

Κι ὁ Ἀλέξης τὴν κοίταζε ἀδιάκοπα.

« Εἶμαι κλαμένη περισσότερο ἀπὸ τὶς ἄλλες φορές. Ὅλοι μὲ κατα-

1. Τὸ ἄγαλμα τῆς Ἑλλάδας πὺν στεφανώνει τὸν Μπαίρον, στὸ Ζάππειο.

τρέχουν, κι ἐκεῖνοι πού τάχα μὲ βοηθοῦν νὰ σηκωθῶ. Εἰρωνικὲς ματιὰς πέφτουν σὰ βόλγια ἐπάνω μου, κι ἐκεῖνοι οἱ ξένοι, πού τεντώνουν τὸ μεγάλο χέρι τους ὡς σ' ἐμένα, μὲ τὸ ἴδιο χέρι μὲ δένουν μ' ἄλυσιδες».

Κι ὁ Ἀλέξης τὴν κοίταζε ἀδιάκοπα στὰ μάτια.

« Αὐτὰ εἶναι μικρά. Τὸ χειρότερο εἶναι πῶς ἐκεῖνοι πού μποροῦν νὰ μ' ἔχουν στὸ νοῦ τους, μὲ ξεχνοῦν ἐμένα καὶ μονάχα συλλογίζονται ἐκεῖνα πού τοὺς δίνω κι ἐκεῖνα πού δὲν μπορῶ νὰ τοὺς δώσω, ἔτσι πού εἶμαι ἀδύνατη »

Κι ὁ Ἀλέξης τὴν κοίταζε ἀκόμα τέλος εἶπε :

« Δὲ θὰ σοῦ ζητήσω νὰ μοῦ δώσης τίποτε, ποτὲ δὲ θὰ παραπονεθῶ γιὰ ὅσα δὲν μπορεῖς νὰ μοῦ δώσης. Μά, ἐπειδὴ σὺ μ' ἀρέσεις καλύτερα ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα, βλέπω κάποτε σὰ μιὰ Μοῖρα πού ἀργότερα θά 'ρθῇ νὰ μοῦ πῇ : « Γιὰ κείνην θὰ δουλέψης, γιὰ κείνην θὰ δουλέψης ».

Ἑρωτήσεις

A. Ποιὸ ἱστορικὸ περιστατικὸ κυρίως δίνει σὺτὴ τὴν πικραμένη διάθεση στὸ κομμάτι αὐτό ;

B. Τὰ λόγια τοῦ Ἀλέξη στὴν Πατρίδα ποιὲς σκέψεις καὶ ποιὰ συναισθήματα μᾶς γεννοῦν γιὰ τὸ συγγραφέα ;

Μ Ε Θ Η

Κ Ο Ρ Φ Ε Σ

Μῆνα Δεκέμβρη, ὁ καιρὸς χιονιστὴς μὲ σύννεφα καὶ βοριά χτυπᾷ κατάμουτρα τὸν Ἀλέξη, πού μ' ἓνα γνῶριμό του ἀνεβαίνει ἀπὸ κάποιο μονοπάτι μενιδιάτικο τὴν Ὁζιά ' τὴ χιονισμένη. Ἀνεβαίνουν ὁ ἓνας ἀκολουθώντας τὸν ἄλλο κι ὁ Ἀλέξης εἶναι μπροστά. Εἶναι καινούρια μέρη ἀπ' αὐτὸ τὸ δρόμο πρώτη φορὰ ἔρχονται ψηλότερα θὰ μποῦν μὲς στὰ σύννεφα. Πῶς θὰ βρῇ τὴν κορυφή, δὲν ξέρει. Καὶ ἔλεγε μέσα του ὁ Ἀλέξης.

— Γιατί γυρεύουμε καὶ καλὰ τίς κορυφές ; Ἀλλιῶς τὴ γυρεύει αὐτός, ἀλλιῶς ἐγώ γιατί εἶναι μαζί μου ; Θὰ πᾶμε μὲς στὰ σύννεφα καὶ δὲν πειράζει ἂν χαθοῦμε. Μυρίζουν τὰ πεῦκα καὶ οἱ κουμαριὲς καὶ τὰ ρεῖκια τὰ μικρά, πού στολισμένα μὲ τὸ χρῶμα τῆς ντροπῆς ξέρουν τόσα πράγματα καὶ ἀναδίνουν μυρωδιὰ ἐλαφρύτατη καὶ γλυκόπικρη.

— Θὰ φτάσωμε στὰ σύννεφα νὰ μιὰ κλεισούρα ἀπὸ δῶ πρέπει νὰ γυρέψωμε τὸ μονοπάτι πού θὰ μᾶς πᾶ.

— Θὰ πᾶμε στὴν κορυφή.

— Ἐδῶ ἀρχίζουν τὰ ἔλατα, πού τ' ἀσπρίζει ἀπὸ μιὰ μεριά μονάχα ἢ πάχνη, καὶ τὸν κορμὸ καὶ τὰ φύλλα. Πράσινο λιβάδι σκοτεινό...

— Ἐπρεπε ἐδῶ νὰ ἔχουν ἐξοχές οἱ Ἀθηναῖοι καὶ νὰ ῥχωνται τὸ καλοκαίρι μὲ σιδηρόδρομο ὁδοντωτό.

— Ναί, οἱ Ἀθηναῖοι ἄρκετὰ τοὺς βλέπω στὴ χώρα μέσα. Τί τοὺς φέρνει ἐδῶ μαζί του αὐτός; Σὰ μανιτάρια μυρίζουν τὰ σύννεφα, ποὺ μὲ διαπερνοῦν ὡς στὰ κόκαλα καὶ τσοῦζει τὸ κρῦο.

Ἀκούγεται μιὰ βρῦση ποὺ τρέχει. Τί ἔγινε τὸ μονοπάτι; ἀπὸ δῶ πηγαίνει ἢ ἀπὸ κεῖ; Ἐνα ἐκκλησιδάκι βρίσκεται μὲς στὴν καταχνιά, ἢ Ἁγία Τριάδα. Ἀπὸ κεῖ ἔρχεται τὸ νερό· ἕνα πλατάνι δίχως φύλλα καὶ ἕνα πριναρι δεντρωμένο εἶναι κοντὰ στὴν ἐκκλησιά.

— Θ' ἀνεβοῦμε ἀπὸ δῶ κι ὅπου βγοῦμε.

Ἀνεβαίνουν μιὰ δύσκολη ράχη μὲ πέτρες, χωρὶς μονοπάτι, ἀνάμεσα σὲ πολλὰ ἔλατα, καὶ φτάνουν σὲ μιὰ κορυφή. Τίποτε δὲ φαίνεται γύρω.

— Εἶναι ἡ κορυφή; ρωτᾷ ὁ σύντροφος τοῦ Ἀλέξη.

— Ναί.

— Τότε θὰ καθίσω νὰ φάγω.

Εἶναι σύννεφα καὶ βοριάς μαζί, ποὺ μὲ κεντοῦν δέρνοντας τὸ παγωμένο πρόσωπό μου μὲ κρῦο καὶ ὑγρασία. Τὰ κόκαλά μου εἶναι νοτισμένα καί, καθὼς ἀνεβαίνει τὴ ράχη τοῦ βουνοῦ καὶ χιμίζει κατεπάνω μου, πνίγει τὴν ἀναπνοή μου ὁ βοριάς ἀδιάκοπα. Τυλίγοντάς με ἀπὸ παντοῦ καὶ τὴ βαθιὰ τῆς στάχτη τραβώντας ἢ καταχνιά μὲ ραντίζει, κι ἡ παγωνιά ἀσπρίζει τὰ μαῦρα ἔλατα. Περνοῦν ἀχώριστα καὶ περνώντας σφυροῦν ἀτέλειωτα τὰ σύννεφα κι ὁ βοριάς. Τίποτε δὲ βλέπω γύρω. Μὰ τὸ σκοτάδι ξανοίγει, φωτίζεται ἡ συννεφιά καὶ σκίζεται. Μόλις χωρίστηκε ἀπὸ τὸ βοριά, τὴν κυνήγησε αὐτὸς κατὰ τὴ νοτιά καὶ σωριάστηκε στὴ θάλασσα πάνω τῆς Αἰγίνας. Τί γρήγορα πλύθηκε ὁ οὐρανός, ὁ ἥλιος ἔλιωσε τὴν πάχνη καὶ στὰ νιόγεννα χορτάρια οἱ ἀχτίδες του ἀνάβουν ἀμέτρητα καὶ ἐφτάχρωμα λυχνάρια.

— Ἡ κορυφή εἶναι πάρα πέρα ἐκεῖ, βλέπεis; Σήκω νὰ πᾶμε.

— Γιατί μὲ εἶπες πῶς εἶναι δῶ;

— Σὲ εἶπα πῶς εἶναι δῶ γιὰ νὰ φᾶς μὲ τὴν ἡσυχία σου.

Κουρελιασμένα μερικά σύννεφα περνοῦν ἀκόμα καὶ φεύγουν. Τώρα χιμίζει κατεπάνω μου μονάχος καί, κατάξερος, σὰν τὸ διαμάντι κόβει ὁ βοριάς. Ἀνεβαίνουν πάλι μιὰ ράχη κι ἔπειτα μιὰν ἄλλη πιὸ δύσκολη, ἀπὸ τὰ κοφτερὰ βράχια, καὶ ποὺ ἔχει λιγοστά τὰ ἔλατα. Τὰ χιόνια ἐλαφρότατα εἶναι πεσμένα χάμω καὶ γεμίζουν τίς γοῦβες καὶ τὰ ἀδειανὰ μέρη ἀνάμεσα στὶς πέτρες. Ἐδῶ εἶναι ἡ κορυφή. Λαλοῦνε μαζί ὅλες οἱ χορδὲς μὲς στὸ ὄργανο, λαλοῦνε σὰν τὰ σχοινιά τοῦ карабиού, ποὺ μαῖστράλι¹ βογκάει μέσα τους. Σβήστηκαν τ' ἀδύνατα τὰ ὄνειρα τοῦ κόπου. Φῶς βλέπω κι ἔχταση μεγάλη. Νὰ μείνω πάντα δῶ, νὰ βλέπω πάντα κάτω νὰ χαράζεται στὰ σωθικά μου βαθιὰ κι ἀγάλι ἀγάλι

1. Ἐλαφρὸς βορειοδυτικὸς ἀνεμὸς

καὶ δίχως νὰ κουράζεται, ὁ πόνος μιᾶς δίψας, ποὺ δὲν ἔχει ἄρκετὸ νερὸ νὰ ξεδιψᾷ ὅλη. Τὸ χιόνι, σὰ νὰ μὴν κοτᾶ νὰ κατέβη χαμηλότερα, κάθισε ἐλαφρὰ στὰ κορφοβούνια. Κάμποι μεγάλοι, καὶ ράχες καὶ θάλασσες κρᾶζουν ὀνόματα γνωστά· λὲν πῶς ἐκεῖ βρίσκονται τὰ παλιὰ τὰ χῶματα. Βασιλικότερη κι ἀπὸ τοῦ αἵτου ἢ ματιὰ μου πετάει ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ὅλη καὶ ποθεῖ νὰ τὴν ἀδράξῃ. Ἀπογευματιανὰ χρώματα, ὀσχάστε λίγο, μὴ σπιρουνίζετε τὸν πόθο μου τὸν τρίςβαθο γιὰ τὰ περασμένα ποὺ μὲ καίει, ὦ μεστωμένα χρώματα, ποὺ στάζετε βαριὰ βαριὰ σταλαγματιές μ' ἐξαίρετη οὐσία, μαραίνετε τὴν τωρινή μου δύναμη καὶ τὴν ἐρχόμενη. Πῶς ἤθελα νὰ σᾶς δημιουργήσω γιὰ νὰ σᾶς βγάλω ἀπὸ μέσα μου, νὰ σᾶς πετάξω ἔξω, ἑλληνικὰ βουνά, ἑλληνικὰ βουνά, κι ἐσᾶς, τὰ βράχια καὶ τὰ δέντρα καὶ τὸν ἀγέρα. Ἑλληνικὰ βουνά-κι ἐσένα, ἦλιε, ποὺ ζεσταίνεις με καί, ρίχνοντας ἀχτίδες ὑστερνές, ἀνάβεις ἀμέτρητα κι ἐφτάχρωμα λυχνάρια μὲς στὰ χόρτα τὰ βρεμένα.

Ἑρωτήσεις :

A. Ποιὰ συναισθήματα γεννᾷ στὸ συγγραφέα ὁ μοναχικὸς περίπατος στὸ βουνὸ καὶ ποιὸ εἶναι τὸ κυρίαρχο ἀνάμεσά τους ;

B. Νὰ δοθῇ ἀναλυτικότερα τὸ νόημα τῶν περικοπῶν :

α) *Γιατί γνωρίζουμε καὶ καλὰ τὶς κορφές ; Ἀλλιῶς τὴ γνωρίζει αὐτός, ἄλλιῶς ἐγώ.*

β) *Σβήστηκαν τ' ἀδύνατα τὰ ὄνειρα τοῦ κόπου. Πῶς βλέπω κι ἔχταση μεγάλη.*

γ) *Ἀπογευματιανὰ χρώματα, ὀσχάστε λίγο . . . ὡς τὸ τέλος.*

Γ. Νὰ ξεχωριστῇ στὴν περιγραφή αὐτὴ ὅ,τι τῆς χαρίζει λογοτεχνικὴ ὁμορφιά. (Ἐπίθετα, παρομοιώσεις, μεταφορές, ποιητικὲς εἰκόνες, ἀντιθέσεις κτλ.)

ΜΕΘΟΔΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΟΥ

. . . Σιωπὴ καὶ σκοτάδι τρίςβαθα, ἄναρχα, ἀμέτρητα, ἀτέλειωτα, κι ὁ Ἀλέξης ἄκουσε τοὺς χτύπους τῆς καρδιᾶς του καὶ ἔνιωσε πῶς ἦταν ἄνθρωπος.

Φιλοδοξία φοβερὰ μεγάλη, μεγάλη καὶ στείρα. Αὐτὴ χαλάστρες μόνο ξέρει νὰ κάνῃ στὶς χαρές μου καὶ στὰ ξεφαντώματα. Ἀπέραντη, τρομαχτική, φαγὰνα πεινασμένη, ποὺ δὲ δίνει τίποτε πίσω ἀπὸ κεῖνα ποὺ μοῦ παίρνει, τὴν ἐνέργεια, τὴν χαρά. Τοῖχος κουτός, ποὺ σταματᾷ τὴ ζωὴ μου γιὰ νὰ σπᾶσω τὸ κεφάλι μου ἐπάνω του. Καὶ μένω κολημένος στὸ χῶμα, μπροστὰ στὸν τοῖχο, ποὺ τυφλώνει τὰ μάτια μου. Ὅμως δὲ θὰ παραπονοῦμαι καὶ δὲ θὰ τυφλώνωμαι πάντα. Κάτι μικρὸ, μικρὸ θὰ κάμω, ξέροντας πῶς γιὰ τὰ μεγάλα δὲν εἶμαι ὡς καμωμένος. Δὲν εἶναι ἄρκετὸς λόγος, ἐπειδὴ δὲν μπορῶ νὰ κάνω μεγάλα πράγματα, νὰ μὴν κάνω μικρά. Ποιὸς Θεὸς μὲ ἀπάλλαξε νὰ κάνω

μικρὰ πράγματα, ἐπειδὴ δὲν μπορῶ νὰ κάνω μεγάλα ; Κι ἐπειδὴ αὐτὰ τὰ μικρὰ θὰ γίνωνται χωρὶς συμφέρον, θὰ εἶναι καλὰ. Δὲ θ' ἀφήσω τοῦτο τὸ κορμὶ νὰ σέρνεται στὴ γῆ σὰ σκουλήκι. Θὰ τ' ὀδηγήσω καὶ θὰ τοῦ δείξω τὸ δρόμο κατὰ τὰ μικρὰ πράγματα καί, κάνοντας κάτι ἀσήμαντο, θὰ τὴν περιγελάσω καὶ θὰ περάσω ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὴ φιλοδοξία μου. Τοῖχε κουτέ, κουτέ, εἶσαι μονάχα τοῖχος καὶ πηδῶ ἀπὸ πάνω σου, καὶ τῶν ποδαριῶν μου οἱ πάτοι εἶναι ξεκολλημένοι ἀπὸ τὴ γῆ. Ἀνεβαίνοντας σὲ χάνω ἀπὸ προστά μου καὶ τὰ μάτια μου ξανοίγονται σὲ φῶς ἀτέλειωτο.

«Καλύτερος ἀπὸ τὸν ἑαυτό μου».

᾽Ω φῶς ἀτέλειωτο, ὦ φῶς ! Θὰ γίνω καλύτερος, θὰ γίνωμαι καλύτερος ἀπὸ τὸν ἑαυτό μου πάντα. Ἡ ἀρχὴ τῆς δουλειᾶς μου τώρα θὰ εἶναι τὸ διώξιμο τῆς φιλοδοξίας. Εἶναι ἄραγε φυτὸ ἀξεριζώτο ; ἢ ὄχι ;

Δουλεύω γιὰ νὰ μπορέσω ν' ἀνεβῶ, νὰ δῶ τὸ φῶς ποὺ σβήνει τὴ φιλοδοξία. Δουλεύοντας τὴ χάνω ἀπὸ προστά μου. Ὅσοι ἀνεβαίνουν σὲ ψηλότερους κάμπους τὴ χάνουν χωρὶς νὰ τὸ ξέρουν.

«Καλύτερος ἀπὸ τὸν ἑαυτό μου».

Καὶ μὲ τραβᾷ ἐπάνω ἀπὸ ἓνα μονάχα δρόμο, δύσκολο, σπαρμένον ἀλλοῦ πέτρες μυτερές, ποὺ κόβουν, ἀλλοῦ ἄμμο ψιλή, ψιλή, ποὺ βουλιάζω μέσα της, κι ἀλλοῦ λάσπες μαλακές, τόσες, ποὺ δὲν ξέρω ἂν θὰ μπορέσω νὰ περάσω χωρὶς νὰ πινηχτῶ μέσα. Κι οἱ πέτρες πονοῦν τὰ πόδια μου καὶ πᾶν νὰ τὰ χαλάσουν· κι ἡ ἄμμο μὲ κουράζει ὥς στὰ κλάματα· κι οἱ λάσπες κολλοῦν ἐπάνω μου καὶ μὲ λερώνουν.

«Καλύτερος ἀπὸ τὸν ἑαυτό μου».

Μὰ ἀπὸ πάνω μου εἶναι τὸ φῶς πάντα, ποὺ μὲ βοηθεῖ καὶ μὲ φωτίζει καὶ δὲν μπορῶ νὰ πάρω στραβὸ δρόμο. Μόνο τὸ ἀμέσως ἀπὸ πάνω μου βλέπω, γιὰτὶ δὲν ἔχω δύναμη στὰ μάτια μου νὰ δῶ καὶ πάρα πέρα.

Ὅμως τὸ ἀπὸ πάνω μου δὲν ἔχει τελειωμό, μά, ἐπειδὴ δὲν ἔχει οὔτε μορφή, δὲν ξέρω τί εἶναι. Ἀμα ἀνεβῶ στὸ ἀπὸ πάνω μου, τότε βλέπω εὐθὺς ἔν' ἄλλο ἀπὸ πάνω μου καὶ θέλω νὰ τὸ φτάσω. Ἀχ, πότε θὰ τὸ περάσω ;

«Καλύτερος ἀπὸ τὸν ἑαυτό μου.»

Πῶς μπορῶ νὰ μείνω ὅπως εἶμαι ; Ὁ μικρὸς, ἅμα ἀνεβῶ, θὰ γίνω μεγαλύτερος, ὁ ἴδιος θὰ γίνω ἀλλοιωτικός. Δὲν ἔχω ἡσυχία, ὅσο μὲν ὅπως εἶμαι. Ἀνυπόφορη στενοχώρια· θὰ μὲ τρελάνη, ἂν νιώσω πῶς εἶναι ἀδύνατο νὰ βγῶ ἀπὸ τὴ φυλακὴ αὐτή. Ἀνατριχίλα ἔτρεξε σὰν ἀστραπὴ ἐπάνω στὸ κορμὶ μου. Πρέπει νὰ βγῶ ἀπὸ δῶ μέσα, πρέπει νὰ φύγω, γιὰτὶ δὲν μπορῶ νὰ μείνω κεῖ ποὺ εἶμαι.

«Καλύτερος ἀπὸ τὸν ἑαυτό μου.»

Γύρω βλέπω πολλὰς δυνάμεις, ποὺ μὲ βαραίνουν καὶ θέλουν νὰ

μὲ πνίξουν. Μὰ δὲ θὰ μείνω ἀσάλευτος· θὰ κάμω τὴ δική μου δύναμη μεγάλη, πολὺ μεγάλη, καὶ θὰ χιμίζω καταπάνω τους καὶ θὰ τὶς νικήσω. Θέλω νὰ μείνω ἀνήσυχος καὶ νὰ εἶναι ξυπνητὴ κι ἀκούραστη ἡ δύναμή μου, γιατί σιχαίνομαι τὴν ἰσορροπία. Καὶ κάθε κούνημά μου θὰ εἶναι δύναμη δική μου, ποὺ ξεοδεύω γιὰ νὰ προχωρέσω ψηλότερα ἀπὸ τὸν ἑαυτό μου.

Μέσα μου κάνω δύναμη γιὰ νὰ τὴν ξεοδέψω. Μέσα μου βρίσκω δύναμη γιὰ ν' ἀνεβῶ ψηλότερά μου. Εἶμαι σὲ μιὰν ἄμαξα καὶ τὴ σκουντῶ καὶ τρέχει. Ἀνεβαίνω στὸν ἑαυτό μου πάνω καὶ βρίσκομαι ψηλότερα κι ὅλο ψηλότερα.

« Καλύτερος ἀπὸ τὸν ἑαυτό μου ».

Χιμίζω καταπάνω τους· θὰ τὶς νικήσω τὶς δυνάμεις, ποὺ εἶναι γύρω. Γράφω, κι ἐκεῖ ποὺ γράφω ἀνοίγουν πληγές στὸ πρόσωπό μου καὶ πέφτουν σταλαγματιὲς αἷμα στὸ χαρτί ἐπάνω. Κάθε στιγμὴ σταματῶ τὸ γράψιμο γιὰ νὰ σφουγγίσω τὰ δάκρυα τοῦ αἵματος, ποὺ σταλάζουν ἀπὸ τὶς φριχτὲς πληγές μου ποὺ πονοῦν, καὶ πάλι ξαναρχίζω καὶ γράφω καὶ γράφω καὶ μὲ κουράζουν τὰ ἐμπόδια, τὸ χαρτί μου γεμίζει σταλαγματιὲς βαριές, κόκκινες, καὶ δὲν μπορῶ νὰ γράψω πιά. Πηγαίνω καὶ πλαγιαζῶ στὸ κρεβάτι μου. Καὶ τότε πάλι μὲ πιάνει ἡ τρέλα τοῦ γραψίματος καὶ γράφω καὶ γράφω, κι ἀνοίγουν οἱ πληγές καὶ πέφτουν αἵματα, καὶ κάθε στιγμὴ σταματῶ τὸ γράψιμο γιὰ νὰ σφουγγίσω τὰ δάκρυα, μόνο μιὰ στιγμὴ γιὰ νὰ βάλω ἱατρικά, καὶ ἀκράτητος ξαναρχίζω τὴ γραφή, γιατί πρέπει νὰ τελειώσω ἐκεῖνο ποὺ ἄρχισα. Καὶ ἡ φωτιά ἀπὸ τὶς πληγές μ' ἀνάβει καὶ ὅλο πιὸ πυρωμένος γράφω, γράφω.

« Καλύτερος ἀπὸ τὸν ἑαυτό μου ».

Ἀσκημες, ἄσκημες εἶναι οἱ ὄρες, ποὺ συλλογιζέσαι τὸν ἑαυτό σου κοντὰ στοὺς ἄλλους, γιατί τίποτε δὲν εἶναι νὰ θέλῃς νὰ γίνῃς καλύτερος ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Τὸ μόνο ὠραῖο εἶναι νὰ γίνεσαι καλύτερος ἀπὸ τὸν ἑαυτό σου. Κάνει καλὰ ὁ καθένας, κάνουν καλὰ οἱ ἄλλοι. Γιατί νὰ τοὺς κρίνω ; Κάνει ὁ καθένας ὅ,τι μπορεῖ, ὅπως μπορεῖ. Κι αὐτὸ ποὺ κάνω ἐγὼ εἶναι καλὰ, γιατί δὲν μπορῶ νὰ κάνω καλύτερα, ἀλλ' αὐτὸ ποὺ κάνω ἐγὼ εἶναι μικρότατο καὶ ἄθλιο καί, ἀντὶ νὰ κοιτάζω πῶς κάνουν μικρὰ οἱ ἄλλοι καὶ νὰ τὰ μετρῶ καὶ νὰ τὰ λογαριάζω, ἔπρεπε νὰ κοιτάζω πῶς νὰ κάμω κάτι καλύτερο ἐγώ. Ἡ προσπάθειά μου εἶναι αὐτὸ τὸ καλύτερο ποὺ μπορῶ νὰ κάμω. Ἡ προσπάθειά μου εἶναι τὸ « ὅ,τι μπορῶ καὶ ὅπως μπορῶ ». Πότε θὰ ξεπεράσω τὸν ἑαυτό μου ; Ἕνας μονάχα εἶναι ὁ δρόμος, ὁ δρόμος τῆς προσπάθειας, γεμάτος πέτρες καὶ ἄμμο καὶ λάσπες.

« Καλύτερος ἀπὸ τὸν ἑαυτό μου ».

Νὰ μένω σὲ κάμπους ὑψηλοὺς γιὰ νὰ εἶναι ἡ καθημερινή μου ζωὴ ἀπὸ πάνω ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ἐκεῖ ποὺ δὲν ἔρχονται συχνὰ οἱ ἄνθρωποι. Εἶμαι ἄνθρωπος κι ἐγώ. μὰ λυποῦμαι καὶ θέλω τὶς ὑψηλές

στιγμές, πού ἔχω κάποτε, νὰ τίς κάμω ψηλές ὄρες, καὶ τίς ὑψηλές ὄρες ὑψηλές μέρες, ἐπειδὴ, ὅσο μένω πολὺν καιρὸ ψηλά, τόσο μπορῶ κι ἀνεβαίνω περισσότερο. Γιατὶ πρέπει ν' ἀνεβῶ σὲ ψηλότερους κάμπους; σὲ κορφές ἀέρινες; μὰ οἱ κορφές εἶναι στιγμές κι αὐτές· ἀπὸ τίς κορφές γλιστρᾷ κανεὶς, γιατί δὲ στέκεται στερεά, κατρακυλᾷ κανεὶς. Θέλω ἐκεῖ, στίς κορφές, νὰ στήσω τὸ ἴσωμα τῶν κάμπων μου κι ἐκεῖ νὰ περνῶ τίς μέρες μου καὶ τοὺς μῆνες, καὶ τὰ χρόνια. Ἀπὸ κεῖ θὰ βλέπω ἄλλες κορφές ὑψηλότερες, καὶ θὰ ποθήσω νὰ πάγω καὶ σὲ κείνες, νὰ βρῶ τὴ δροσιὰ τοῦ παρθένου ἀέρα.

« Καλύτερος ἀπὸ τὸν ἑαυτό μου ».

Ἄχ, θρησκεία μου, γλυκιὰ σὰν τὸ ψωμί πού τρώγω, σὲ ἤβρα μόνος μου καὶ τώρα σ' ἔχω κοντά μου πάντα καὶ μ' ἐνθουσιάζεις, γιατί δὲν τελειώνεις ποτέ. Καὶ κάθε μέρα, κάθε μέρα λές τὸ ἴδιο: « Καὶ θὰ κοπιᾷς καὶ δὲ θὰ κοιτάξης κάτω καὶ δὲ θὰ ζητῇς τὴν ἄλλην ἡσυχία, γιατί ἡσυχία σου θὰ εἶναι ἅμα γίνης ὑπεράνθρωπος καὶ δὲ θὰ γίνης ποτέ, γιατί πάντα θὰ εἶναι κάποιος πιὸ ὑπεράνθρωπος. Καὶ ἅμα κουράζεσαι στὸ δρόμο σου, παρηγοριά σου μόνη θὰ ἔχης τὴν ἐλπίδα ἐκείνου, πού εἶναι ἀπὸ πάνω σου. Καί, ἂν δὲν μπορῇς πιά νὰ ἐξακολουθήσης καὶ νὰ κοπιᾷς, εἶσαι χαμένος ».

« Καλύτερος ἀπὸ τὸν ἑαυτό μου ».

* Ερωτήσεις :

A. Ποιὸ ἰδανικὸ προβάλλει ὁ συγγραφέας καὶ πῶς αἰσθάνεται ὅτι θὰ μπορέσει νὰ τὸ πλησιάσῃ;

B. Ποιὰ ψυχικὴ διάθεση κυριαρχεῖ στὸ μέρος αὐτὸ καὶ τί συναισθήματα ξυπνᾷ στὴν ψυχὴ τοῦ ἀναγνώστη;

Θὰ μπορούσε νὰ καταταχτῇ καθένα ἀπὸ τὰ τρία παραπάνω ἀποσπάσματα σὲ ἓνα ὀρισμένον λογοτεχνικὸ εἶδος;

Ο Ιων Δραγούμης σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς τελευταῖες φωτογραφίες του

Νομοί Κοζάνης, Καστοριάς καί Φλώρινας

ΣΗΜ. Στο χάρτη αναγράφονται τα παλαιότερα ονόματα. Μερικά σήμερα έχουν αλλάξει. Τις αντιστασιακές επιγραφές σημερινές ονομασίες βλ. στον κατάλογο σελ. 94

ΜΑΡΤΥΡΩΝ ΚΑΙ ΗΡΩΩΝ ΑΙΜΑ

Τὸ βιβλίο αὐτὸ ἀναφέρεται σὲ περιστατικὰ πού τὰ ἔζησε ὁ Ἰων Δραγού-
μης ἀπὸ τὸ 1902, ὅταν διορίστηκε στὸ Προξενεῖο τοῦ Μοναστηριοῦ γιὰ ν' ἀρ-
χίσῃ τὴν ἐθνικὴ δράση του, ὡς τὸ 1904, πού τὸ λάμπρυνε ὁ θάνατος τοῦ Παύ-
λου Μελά. Περιγράφει τὰ χωριά καὶ τὶς πόλεις τῆς Δυτ. καὶ Ἐνατ. Μακεδονίας
καὶ τὰ βάσανά τους ἀπὸ τὴν τρομοκρατία τῶν βουλγαρικῶν κομιτάτων. Ὑψώνει
μὲ θέρμη τὴ φωνή του γιὰ τὴν ἀνάγκη νὰ ὁργανωθῇ ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μα-
κεδονίας, ὥστε ν' ἀντικρίσῃ ἀποτελεσματικὰ τὸν κίνδυνο πού φοβερίζει τὴν
ὑπόστασή του.

« Σὲ σᾶς στρέφομαι, παιδιὰ τοῦ Ἑλ-
ληνισμοῦ, ἀγαπημένα Ἑλληνόπουλα, καὶ
σᾶς ἐξορκίζω : ἂν ἔχετε νὰ ξοδέψετε ἐ-
νέργεια ὥς εἶναι καὶ μέτρια, ἂν ἔχετε νὰ
κάψετε τίποτε περισσότερο ἀπὸ σπίθες
ἀπλὲς ἐνθουσιασμοῦ, μὴ λησμονῆτε ποτὲ
τὸ *θάνατο* τοῦ παλικαριοῦ ἀλλὰ προπάν-
των μὴ λησμονῆτε τὴ *ζωή* του, τὸν ἐνθου-
σιασμό του δηλαδὴ καὶ τὴ δύναμη καὶ
τὴν τόλμη. . . » Ἀπὸ τὸν *πρόλογο* τοῦ βιβλίου.

« Ἄν εἶναι πεπρωμένο νὰ σκοτωθῶ
στὰ βάθη τῆς Μακεδονίας, τότε θὰ ἰδῆς
τί ἔχει νὰ γίνη ». *Παῦλος Μελάς* ¹

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΛΙΚΑΡΙΟΥ

Ἦταν ἐκεῖνος πού, παιδί, χάιδευε τὰ ὅπλα τὰ ἐτοιμασμένα γιὰ
μιάν ἐπανάσταση.

Ἦταν ἐκεῖνος πού γεύθηκε τὴν πίκρα ὅλη ἑνὸς ἄτιμου πολέμου.
Πολλοὺς πού δὲν ἦταν ἐπίσημοι τοὺς μίλησε ἀναρίθμητες φορές,
καὶ κάποτε τοὺς συγκίνησε καὶ ἔδωκαν μερικὰ χρήματα γιὰ ὅπλα καὶ
ἀνθρώπους.

Πῆγε τώρα στοὺς πρώτους τοῦ ἔθνους καὶ τοὺς μίλησε· τοὺς εἶπε,
πότε μὲ φωτιά μεγάλη, πότε μὲ ψυχρά γεναμένα ἀπὸ μεγάλη κούραση,

1. Λόγια του σὲ φίλο του, τὸ γιατρό Ρεπανᾶ, στὴν Κοζάνη, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1904.

τοὺς εἶπε γιὰ τὴ Μακεδονία λόγια ἀγάπης. Ὁ υἱὸς τοῦ Βασιλιᾶ δάκρυζε, λέγουν, κάποτε ὅσο τὸν ἄκουε, οἱ πολιτικοὶ ἦταν ἀνήξεροι καὶ ἀδιάφοροι, ἐξὸν ἂν κατὰ λάθος ἕνας εἶχε ψυχὴ ἑλληνικὴ μέσα του, καὶ οἱ πατριῶτες, ἄπιστοι. Εἶδε ἀνθρώπους ποὺ φοβοῦνταν, καὶ ἄλλους ποὺ δὲν τολμοῦσαν, ἄλλους ποὺ δὲν ἤξεραν, καὶ ἄλλους ποὺ δὲν ἐπίστευαν, καὶ εἶδε τέλος ἄλλους ποὺ κὰν δὲν ἄκουαν, καὶ κάποιους σιχαμένους ποὺ χασμουριοῦνταν πλεούμενοι σὲ μιὰν ἀπέραντη νύστα.

Ὅμως πῆγε καὶ ξαναπῆγε καὶ τοὺς εἶδε πάλι, καὶ πάλι τοὺς μίλησε κι ἔβαλε καὶ ἄλλους νὰ τοὺς μιλήσουν, ὥσπου πείσθηκαν μερικοὶ νὰ κάμουν μιὰν ἐταιρεία γιὰ νὰ δοκιμάσουν νὰ στείλουν στὴ Μακεδονία ἀνθρώπους νὰ ἰδοῦν. Ἔστειλαν τότε μερικοὺς, μαζί καὶ τὸν Παῦλο. Ἄραγε ἔφεξε σὲ κανενὸς τὰ σωθικὰ ἢ ἐλπίδα πὼς ἴσως νὰ μὴν ξαναγουρίσουν πιά;

Ἀλλὰ ἐτοιμάσθηκαν γοργὰ καὶ πῆγαν, καὶ οὔτε Τοῦρκοι τοὺς ἔπιασαν οὔτε Βουλγάροι τοὺς σκότωσαν, ἂν καὶ τοῦτοι τριγύριζαν παντοῦ ἀδιάκοπα καὶ ἐλεύθερα στὴν ἁμοιρὴ τῇ χώρᾳ. Εἶδαν ἐκεῖνο ποὺ ἔλεγε ὁ Παῦλος· πὼς μποροῦσε δηλαδὴ νὰ γίνῃ δουλειὰ στὴ Μακεδονία καὶ πὼς λαχταροῦσαν νὰ δοῦν βοήθεια οἱ Μακεδόνες γιὰ νὰ πολεμήσουν τοὺς Βουλγάρους, προπάντων τώρα ποὺ αὐτοὶ τοὺς γέλασαν καὶ κακόπαθαν τὰ χωριά.

Αὐτὰ ποὺ εἶδαν, ἦλθαν καὶ τὰ εἶπαν σ' ἐκείνους ποὺ τοῦ· ἔστειλαν. Μαζί τους ὅμως ἦλθαν καὶ τῶν ἀπίστων οἱ ἀντιλογίες καὶ τῶν στενόκαρδων. Κανένα ἐμπόδιο, καμιὰ δυσκολία δὲν ἄφησαν ποὺ νὰ μὴν ἔστησαν κατάντικρα στὴ θέληση τοῦ Παύλου ἐκεῖνοι ποὺ κατάλαβαν τάχα καὶ πείσθηκαν πὼς ἦταν ἀνάγκη καὶ μποροῦσε νὰ γίνῃ κάτι. Βγῆκαν καὶ οἱ ἐφημερίδες γεμάτες λέξεις: «Δημοκόποι, μακεδονοκόποι, ἐκμεταλλεῦται τῆς φιλοπατρίας, τσαρλατάνοι».

Ἐπειδὴ ἀργοῦσαν ν' ἀποφασίσουν, ἀποφάσισε ὁ Παῦλος. Καὶ ὁ Παῦλος ἀποφάσισε νὰ δώσῃ ὅ,τι εἶχε. Καὶ εἶχε τὸν ἑαυτό του.

Δεύτερη λοιπὸν φορὰ βγῆκε στὴ Μακεδονία γιὰ νὰ προτοιμάσῃ τελειωτικὰ τὰ πράγματα. Συνεννοήθηκε μὲ ἀνθρώπους ἐκεῖ, ἦβρε ταχυδρόμους, ὁδηγοὺς καὶ λημέρια, συμφώνησε μερικὰ παιδιὰ παλικάρια, καὶ γύρισε πίσω γιὰ νὰ ἐτοιμάσῃ καὶ τὰ ἄλλα καὶ νὰ βεβαιωθῇ ἂν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα θὰ τὸν ἀφήσουν ἢ δὲ θὰ τὸν ἀφήσουν μόνο.

Τοῦ ὑποσχέθηκαν πολλὰ· τοῦ ἔταξαν καὶ ἄλλους δυὸ ἀρχηγούς νὰ στείλουν ἀμέσως νὰ τὸν ὑποστηρίξουν. Ἄραγε φύτρωσε πάλι στὰ σωθικὰ κανενὸς καμιὰν ἐλπίδα πὼς μόνος ἀνάμεσα σὲ Τούρκους καὶ σὲ Βουλγάρους δὲ θὰ βαστιοῦνταν πολὺν καιρό, κι ἔτσι θὰ ἠσύχαζε ὁ κόσμος ἀπ' αὐτὸν τὸν ἀκράτητο· τοὺς δυὸ τοὺς ἀρχηγούς τοὺς ἔστειλαν ἀφοῦ σκοτώθηκε.

Φεύγοντας ἀπὸ τὰ σύνορα ἔγραφε στὴ γυναίκα του: «Ἀναλαμβάνω αὐτὸν τὸν ἀγῶνα μὲ ὅλην μου τὴν ψυχὴν καὶ μὲ τὴν ιδέαν ὅτι εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ τὸν ἀναλάβω». Ἀλλοτε ὅμως τὸν συνέπαιρνε

ἡ ιδιαίτερη τρυφερότητα τῆς ἀγάπης του γιὰ τὴ γυναῖκα καὶ τὰ παιδιά του. «Κλαίω ἀκόμη καμιά φορά, ἀλλὰ μὴν ἀνησυχῆς, θὰ περᾶση γρήγορα καὶ αὐτό... "Ὀλους τοὺς πόνους θὰ τοὺς συνηθίσω πρὶν φθάσω ἐκεῖ... Διὰ σὲ καὶ τὰ παιδιά μου αἰσθάνομαι τρυφερότητα, τὴν ὁποίαν δὲν μπορῶ νὰ περιγράψω». Καὶ πάλι ἔγραφε: «Ποῦ καὶ ποῦ κανένα δάκρυ καὶ ἀμέσως μιὰ Μεγάλη Ἰδέα καὶ ἔτσι στεγνώνει τὸ δάκρυ».

Μιὰ μέρα, κοντὰ στὰ σύνορα, φόρεσε τὰ ρούχα καὶ τὰ ὄπλα τοῦ πολέμου καὶ πρώτη φορά φανερώθηκε καπετάνιος στὰ παλικάρια του, ὁ Μίκης Ζέζας.¹ Τοὺς κάλεσε καὶ τοὺς εἶπε λόγια ζεστά καὶ φωτεινὰ γιὰ τοὺς Μακεδόνες ποὺ ὑποφέρνουν τόσο ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους καὶ γιὰ τὸ τί πρέπει νὰ κάμουν νὰ τοὺς σώσουν ἀπὸ τὰ βάσανα· τοὺς ἐξηγήσε καὶ πῶς θέλει νὰ φέρωνται μαζί του καὶ ἀναμεταξύ τους. Ἐνθουσιάσθηκαν, πολλοὶ δάκρυσαν, καὶ ὅλοι φώναξαν «ζήτω!». Ἀμέσως πρόσταξε τὸν ὁδηγὸ² νὰ πάγῃ μπροστὰ· αὐτὸς τὸν ἀκολούθησε, καὶ οἱ ἄντρες ἔρχονταν ἀπὸ κοντά. Πῆγαν ἔτσι ὡς τὴ γραμμὴ κι ἐκεῖ περίμεναν τὴ νύχτα· ἅμα ἦλθε, ἔκσμαν τὸ σταυρὸ τους καὶ πέρασαν τὰ σύνορα. Σκοτάδι φοβερὸ καὶ ἀνήφορος, δάση καὶ λαγκάδια καὶ ρεματιές θεοσκότεινα, καὶ ἔπειτα κατήφορος φοβερός· τρεῖς ὥρες πῆγαιναν ἔτσι, καὶ ὕστερα ἀπὸ ἄλλες τόσες δρόμο, κατὰ τὸ πρωὶ βρέθηκαν ἀντίκρυ σ' ἓναν τούρκικο σταθμὸ πάλι στὰ σύνορα. Κρύβονται τὴν ἡμέρα καὶ τὴ νύχτα ξεκινοῦν πάλι. Τὰ μέρη εἶναι δύσκολα, γεμάτα δάση πυκνὰ καὶ πέτρες ποὺ κατακόβουν τὰ πόδια. Ὁ ἓνας ὁδηγὸς μιὰ μέρα φεύγει κρυφά· ὁ ἄλλος δὲν ξέρεي τὸ δρόμο· καὶ ὁ τρίτος εἶχε ἀρρωστήσει πρὶν ξεκινήσουν. Ἀπαντοῦν Βλάχους, καὶ ἄλλους μὲ τὸ καλὸ ἄλλους μὲ τὸ κακὸ τοὺς βάζει ὁ ἀρχηγὸς καὶ ὁδηγοῦν τὸ σῶμα. Βλέπει πῶς οἱ ἄντρες του ἀρχίζουν νὰ κουράζονται· οὔτε μιὰν ὥρα δὲν περπάτησαν σὲ δρόμο πατημένο καὶ ὅλο περνοῦσαν ἀπάτητα βουνά, ρεματιές, λαγκάδια καὶ δάση· τὰ δάχτυλα τῶν ποδαριῶν, ἀπὸ τὴν κακοτοπιά, καὶ τὰ γόνατά τους φριχτὰ πονοῦσαν, καὶ ὁ ὁδηγὸς δὲν ἤξερε οὔτε κὰν τὴ δημοσιὰ ποὺ πάγει στὴ Σαμαρίνα· μερικοί, ἀπὸ τὴ θέρμη, μόλις μποροῦσαν ν' ἀκολουθήσουν· ἓναν τὸν ἄφησαν σ' ἑνὸς Βλάχου στάνη νὰ γιαιτρευθῇ. Ψωμί καὶ γάλα καὶ κρέας μὲ τὴ βία σχεδὸν ἔπαιρναν ἀπὸ τίς στάνες καὶ συχνὰ ἔμεναν χωρὶς· ἄλλοτε πάλι ὥρες πολλὰς ἔμεναν δίχως νερό. Κάποτε τοὺς ἔλεγε λίγα λόγια ὁ Παῦλος ποὺ τοὺς ἐγκαρδίωναν πάντα· μερικοὶ τοῦ ἀποκρίθηκαν μιὰ φορά πῶς τὰ βάσανά τους δὲν τοὺς πειράζουν μόνο συλλογίζονται αὐτόν· τότε ὁ γερο-Ἀντρούλης³ γυρίζει καὶ λέγει: «Ὁ καπετάνιος μας,

1. Μὲ αὐτὸ τὸ ψευδώνυμο παρουσιαζόταν στὴ Μακεδονία ὁ Παῦλος Μελέας.

2. Οἱ μακεδονομάχοι ἔπαιρναν ντόπιους γιὰ νὰ τοὺς ὁδηγοῦν μέσα στοὺς ἀγνωστους τόπους.

3. Δικώνομος Ἀντρούλης, ἀπὸ τὰ Σφακιά τῆς Κρήτης, ἀγωνίστηκε στὴ Μα-

βρὲ παιδιά, μπορεῖ νὰ μὴν ἔχη τίς δυνάμεις μας, μὰ ἔχει ψυχὴ πὶ δυνατὴ ἀπὸ μᾶς· αὐτὴ τὸν βαστᾷ».

“Ὅτι δὴ τοῦ θυμίζει πάντα τὸ σπίτι καὶ τὰ παιδιά του. Ἕνας βοσκὸς ποὺ πῆραν γιὰ ὁδηγὸ τοὺς εἶπε νὰ κόψουν δαδὶ ἀπὸ ἕνα πεῦκο καὶ ν’ ἀνάψουν δαυλιά· πῆρε καὶ ὁ Παῦλος ἕνα καὶ τοῦ ἦλθε μονομιᾷ στὸ νοῦ ἕνας περίπατος στὴν Κηφισιά μὲ τὰ παιδιά του μιὰ μέρα ποὺ μάζεψαν μαζὶ δαδὶ σ’ ἕνα κομμένο πεῦκο. Καὶ ρωτᾷ ἡ πονεμένη του ψυχὴ ἂν θὰ ξαναδῇ ποτὲ τέτοιες εὐτυχισμένες μέρες.

“Ὅλη νύχτα περπατοῦν στὸ βουνό, καὶ ἅμα κατὰ τὸ πρωὶ ἐφθάναν στὴν κορυφὴ, ἔπεσαν κατακομμένοι χάμου καὶ κοιμήθηκαν, μ’ ἕνα κρύο δυνατό. Μόλις ξύπνησε ὁ ἀρχηγός, τοῦ εἶπαν πὼς ἕνα ἀπὸ τὰ καλὰ παιδιά του ἔλειπε· ἔστειλε ἄλλους νὰ τὸ γυρέσουν, ἀλλὰ δὲν τὸ ἦβραν καὶ προχώρεσαν. Τὴν ἄλλη νύχτα ἀρχίζει ἡ βροχὴ ποὺ βαστᾷ μέρες καὶ μέρες· περπατοῦν, κοιμοῦνται, σηκώνονται, καὶ ἡ βροχὴ πάντα πέφτει παγωμένη καὶ οἱ πέτρες τοῦ βουνοῦ γλιστροῦν περισσότερο. Ἐλειψε καὶ τὸ ψωμί, ἀλλὰ ἡ πείνα δουλεύει χωρὶς νὰ λείψῃ τὸ θάρρος. Ὡς πρόγευμα ἔχω ἕνα μικρὸν τεμάχιον ἄρτου, τὸ ὁποῖον μᾶλλον μοῦ ἀνοίγει τὴν ὕρεξιν. Ὁ Ὁ Ἄντρουλὴς μὲ ἐρωτᾷ μήπως θέλει ἀκόμη ὀλίγον ἄλλας τὸ φαγητόν μου». Μερικὲς φορὲς κόντεψαν νὰ πέσουν στὰ χέρια τῶν Τούρκων. Ἀλλες φορὲς ἀκοῦν σκυλιῶν γαβγίσματα καὶ ἄνθρωποι ξετρυπῶνουν ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὰ κλαριά, ποὺ τοὺς βλέπουν. Προβαίνουν ἔτσι κατὰ τὴ μέση τῆς Μακεδονίας, ἐκεῖ ποὺ πλάκωσαν οἱ πολλοὶ Βούλγαροι.

“Υστερα ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους ἦλθαν ἐκεῖνοι, ποὺ ὁ λαὸς τοὺς πρόσμενε μὲ λαχτάρα. Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἀγριάδα τῶν Βουλγάρων φάνηκε τῶν Ἑλλήνων ἡ γλύκα, ἐκείνη ποὺ δὲ δέρνει, δὲ σφάζει, δὲ βασανίζει οὐδὲ φαρμακώνει, ἐκείνη ποὺ καὶ τὴ φοβέρα δὲ θέλει νὰ ξεστομίξῃ, ἐκείνη ποὺ μ’ ἕναν καλὸ λόγο μαγεύει καὶ φωτίζει καὶ τὴ φεγγοβολή της ἀκολουθοῦν καὶ σκοτώνονται γι’ αὐτὴν οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ λατρεία.

Ἔρχονται ἀπὸ τὰ χωριὰ ἄντρες ποὺ θέλουν νὰ τὸν βοηθήσουν· ἄλλοι ὅμως φοβοῦνται ἀκόμα μὴν ἐκδικηθοῦν ἔπειτα οἱ Βούλγαροί· τόσες φορὲς τοὺς ἄφησαν στὴ μέση οἱ Ἕλληνες. Διψοῦσαν καλοσύνη καὶ ἀγάπη καὶ ἡσυχία, μὰ χαμῆλωναν ἀπὸ προφύλαξη τὰ μάτια, νὰ μὴ δοῦν, καὶ σφαλοῦσαν τὴν καρδιά νὰ μὴ ἀκούσουν τὸν καλὸ λόγο, νὰ μὴ νιώσουν τὴ γλύκα, νὰ μὴ ἀκολουθήσουν. Καὶ σὰ νὰ τρώμαξε τὸ Παλικάρι, ὅταν εἶδε πὼς μόνο μὲ τὸν τρόπο θὰ μπορούσε νὰ τοὺς ξετρομάξῃ ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους. Δὲν ἤξερε πὼς θανατώνουν, αὐτὸς ποὺ πονοῦσε, κι ἕνα μαμούνι νὰ ἔβλεπε νὰ σκότωναν κι ἕνα σκύλο νὰ χτυποῦσαν. Καὶ τυραννιέται γιὰτὶ *πρέπει* νὰ σκοτώσῃ· θυμᾶται πὼς ὁ

κεδονία. Ὁ Παῦλος Μελάς σὲ γράμματά του πρὸς τὴ γυναῖκα του τὸν χαρακτηρίζει πολυτιμότεο, ἀφοσιωμένο, εὐφυνέστατο καὶ ροσιμότεο.

ἴδιος εἶναι πατέρας καὶ συλλογίζεται τὰ παιδιὰ ἐκείνων ποὺ πρέπει νὰ σκοτώσῃ. «Τρέμω ἀλλ' ἀνυπομονῶ νὰ τὸ κάμω», γράφει τῆς γυναικὸς του. Δὲν ἤξερε νὰ ἐκδικηθῇ σὲ ἄλλους ἐπάνω γιὰ ἄλλων ἀνθρώπων κρίματα, ἀλλὰ καὶ σωστὴ νὰ ἦταν ἡ τιμωρία καὶ δίκια, τοῦ φαίνονταν ἄσχημη, γιατί δὲν ἤξερε ἂν εἶχε δικαίωμα αὐτὸς νὰ τιμωρήσῃ· γιὰ τέτοια δουλειὰ δὲν ἦταν καμωμένος· δὲν ἦταν δῆμιος. Καὶ ὁμῶς εἶπε : Γιὰ τὴν Πατρίδα μου καὶ αὐτὸ θὰ τὸ κάμω.

Στὴ ράχη ἑνὸς βουνοῦ φανερώθηκε τὴ χαραυγὴ ὁ Ζήσης¹ μὲ τὰ ἐννιά παλικάρια του ποὺ ὥς τὴν ὥρα ἐκείνη ἔμενε κρυμμένος στὸ χωριό, ἀπὸ τὸ φόβο τῶν Βουλγάρων· γιατί, ὕστερα ἀπὸ τὸν καπετὰν Βαγγέλη², οἱ Βούλγαροι αὐτὸν ἤθελαν νὰ ξεπαστρέψουν. «Ἀμα εἶδε τὸν Παῦλο εἶπε : «Τώρα ποὺ ἔχω πλάτες, θὰ τοὺς πάρῃ ὁ διάβολος», καὶ τοὺς ὁδήγησε ὅλους ἀμέσως στὸ λημέρι, σ' ἓνα δάσος ἀπὸ ὀξιές κοντὰ στὸ χωριό του. Τυλίχθηκαν στὶς κάπες τοὺς ποὺ εἶχαν γίνει μολὺβι ἀπὸ τὴ βροχὴ καὶ πλάνγιασαν στὴ λάσπη, ἐνῶ ἔβρεχε δυνατὰ. Ὑστερα ἀπὸ τρεῖς ὥρες ξύπνησαν κατακομμένοι καὶ μὲ πονεμένα πόδια, παγωμένα ἀπὸ τὸ νερὸ ποὺ ἦταν σὰ τσαρούχια τοὺς μέσα. Ἐφαγαν λίγο ψωμί σὰ λάσπη γεναμένο ἀπὸ τὴ βροχὴ, ὥσπου νὰ στείλῃ ὁ Ζήσης στὸ χωριὸ νὰ φέρουν ψωμί, ἐλιές, κρεμμύδια καὶ κρασί· τοὺς ἀφῆσε καὶ ἀναψαν μεγάλη φωτιά, γιατί ἡ πυκνὴ καταχνιά ἔκρυβε τὸν καπνὸ· αὐτὴ ἡ φωτιά ἦταν ἡ μεγαλύτερη χαρὰ ἀφότου ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ἐκεῖ ἔρχονται ὅλοι οἱ πρῶτοι τοῦ χωριοῦ καὶ τοὺς φιλοῦν σὰ σωτῆρες.

Φεύγουν νύχτα καὶ πηγαίνουν σ' ἄλλο χωριό, ὅπου ἔπρεπε νὰ βροῦν καὶ νὰ σκοτώσουν τοὺς δολοφόνους ἑνὸς παπᾶ καὶ πάλι γράφει στὴ γυναίκα του ὁ Παῦλος : «Δὲν θὰ λησμονήσω ποτὲ πόσον ὑπέφερα σήμερον τὸ ἀπόγευμα. Διαρκῶς ἠρώτων τὸν ἑαυτὸν μου ἔὰν εἶχον δικαίωμα ἐγὼ νὰ συλλάβω οἰονδήποτε ἄνθρωπον, ὅσονδήποτε κακοῦργος καὶ ἂν εἶναι, νὰ τὸν τραβήξω ἀπὸ τὴν οἰκογένειάν του καὶ νὰ τὸν φονεύσω. Καὶ διαρκῶς ἀπῆντων ὄχι, ὄχι !... Μὰ τὴν ἀλήθειαν πολὺ θὰ ἀγαπῶ καὶ τὴν Πατρίδα καὶ τὸ Γένος, διότι ἂν καὶ ὑποφέρω, ἂν καὶ κλαίω, θὰ ἀφήσω νὰ γίνῃ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἀπεφασίσθη». Ἀλλὰ κείνη τὴν φορὰ δὲν ἔγινε ἡ τιμωρία, γιατί ὁ χειρότερος ἀπὸ τοὺς κακοῦργους εἶχε ξεφύγει. Καὶ τὸ Παλικάρι χαίρεται σχεδὸν καὶ ἀνασαίνει· καλεῖ μπροστά του τοὺς ἄλλους δυὸ δολοφόνους σ' ἓνα σπίτι μαζί μὲ τοὺς δημογερόντους. Πρῶτα μιλεῖ γλυκὰ σὰ χριστιανὸς στοὺς χωριανούς

1. Δημουλὸς Ζήσης, ὑπάρχων ἀπὸ τὸ Λέσχοβο τῆς Καστοριάς, ἄσπονδος ἐχθρὸς τῶν Βουλγάρων. Ὁ Παῦλος Μελάς γράφει γιὰ αὐτὸν στὴ γυναίκα του ὅτι ἦταν συμπαθέστατος καὶ σώφρων.

2. Καπετὰν Βαγγέλης, ἀπὸ τὸ Στρέμπενο (σημερινὴ Ἀσπρόγεια) τῆς Φλώρινας. Εἶχε ὀργανώσει πρὶν ἀπὸ τὸν ἐρχομὸ τοῦ Παύλου δική του ὁμάδα. Δολοφονήθηκε ἀπὸ τοὺς κομιτατζήδες τὸ καλοκαίρι τοῦ 1904.

καὶ τοὺς ὀνομάζει ἀδελφούς, καὶ τοὺς λέγει γιὰ τὴν Ἐκκλησίᾳ καὶ τὸν Πατριάρχη, γιὰ τὴν Πατρίδα, καὶ γιὰ τοὺς Βουλγάρους δολοφόνους. "Ὅλοι συγκινήθηκαν καὶ δάκρυσαν. "Υστερα ἄλλαξε ἀπότομα καὶ τόνο καὶ ὄψη, καὶ μὲ πάθος φοβέριζε τοὺς δυὸ δολοφόνους καὶ τοὺς δηλώνει πὼς ἦταν καταδικασμένοι νὰ σκοτωθοῦν γιὰ ὅλα τὰ κρίματά τους, ὅτι ἐκεῖνο τὸ βράδυ ἦταν νὰ διαταχθῇ καὶ νὰ ἐκτελεσθῇ ὁ θάνατός τους, ἀλλὰ ὅτι ἀνάβαλε τὴν τιμωρία γιὰ νὰ τοὺς δώσῃ καιρὸ νὰ μετανοήσουν. Καί, ἀγάλλι ἀγάλλι ἔπειτα ἐλαττώνοντας τὴν ὁρμή, τοὺς συμβούλεψε καὶ αὐτοὺς σὰν ἀδελφούς καὶ τοὺς εἶπε πὼς εἶναι ἐλεύθερο νὰ λέγωνται ὅπως θέλουν, ἀλλ' ἂν μάθῃ ποτὲ πὼς ἐξακολουθοῦν τὴ φριχτὴ δουλειὰ πού ἔμαθαν στὴ Βουλγαρία, νὰ ξέρουν πὼς θὰ τοὺς θανατώσῃ ἀλύπητα. Καὶ οἱ δυὸ μὲ κλάματα τοῦ φιλοῦσαν ἀπὸ εὐγνωμοσύνη τὰ χέρια καὶ διαμαρτυρήθηκαν πὼς μὲ τὴ βία τοὺς ἀνάγκασαν οἱ Βούλγαροι νὰ σκοτώσουν. Προτοῦ φύγῃ ἔδωσε στοὺς δημογέροντες χρήματα νὰ μοιρασθοῦν στὴ φτωχολογιὰ τοῦ χωριοῦ καὶ ἰσχυρὰ γιὰ μερικοὺς ἀρρώστους.

Ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριὸ πῆγαινε καὶ ὁρμήνευε τοὺς χωριανούς, καὶ φοβέριζε ἄλλους, κι ἔδινε ὅπλα σ' ἐκείνους πούμποροῦσαν νὰ τὰ βλάστηξουν καὶ νὰ τὰ φυλάξουν, καὶ ξεδιάλεγε ἀνθρώπους χωριστὰ γιὰ κάθε δουλειά, καὶ διάταζε νὰ ξεπαστρεύουν κακοὺς Βουλγάρους. Ἰδιος ποτὲ δὲν ἔβαλε χέρι σὲ κανένα φόνο.

"Ἐναν καπετάνιο τοῦ, τὸν Εὐθύμη¹, μὲ εἴκοσι παιδιὰ τὸν ἔστειλ ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριὰ τοῦ βουνοῦ γιὰ νὰ κάμῃ τὰ ἴδια καὶ πιάσθη ὁ Εὐθύμης μιὰ μέρα μὲ ὀγδοήντα Βουλγάρους, σκότωσε πέντε καὶ πλήγωσε δεκαπέντε χωρὶς νὰ πάθῃ κανεὶς τίποτε ἀπὸ τοὺς εἴκοσι δικούς του. "Ἐφευγαν κρυφά, γιὰ νὰ γλιτώσουν, κάποιοι δάσκαλοι Βούλγαροι πού ἄκουαν τί γίνονταν τριγύρω τους. "Ὅμως ἀκόμα φοβοῦνταν τοὺς Βουλγάρους τὰ κακότυχα τὰ χωριά.

"Ἐνας νέος φαρμακοποιός, ἀπὸ τοὺς πρῶτους ἐμπιστεμένους τοῦ Μοναστηριοῦ², δὲ βάσταξε, μόνο πῆγε καὶ περίμενε τὸν Παῦλο σ' ἓν χωριό· εἴκοσι μέρες ἀνυπόμονα καρτεροῦσε νὰ τὸν ἴδῃ νὰ ἔλθῃ, καὶ ἅμα ἦλθε τὸν ἀκολούθησε. Ἀλλὰ μιὰ μέρα φάνηκαν οἱ Τοῦρκοι, καὶ τὰ παιδιὰ τοῦ Παύλου πῆραν ν' ἀνέβουν τὴ δύσκολη πλαγιά τοῦ βουνοῦ· αὐτὸς ἔρχονταν τελευταίος, γιὰτὶ δὲ βιάζονταν νὰ κρύβετα

1. Εὐθύμιος Καούδης, ἀπὸ τὴν Κρήτη.

2. Φίλιππος Καπετανόπουλος, ἀπὸ τὴν Κοτρίνιτσα, φαρμακοποιός στὸ Μοναστήρι, ὅπου ἦταν μέλος στὸ τριμελὲς συμβούλιον Ἀμύνης, μυστικὸ σωματεῖο ἀντιστασιακῶν ἀπὸ τὸν Ἰωάνη Δραγοῦμη, πού διακλαδίσθηκε σὲ ὅλη τὴ Μακεδονίαν καὶ ἀποτελέσει τὴ Μακεδονικὴ Ἑταιρεία). Εἶχε πάει στὸ Νερέτι (σημερινὸ Πολίποταμο) τῆς Φλώρινας καὶ περίμενε τὸν Παῦλο Μετὰ γιὰ νὰ καταταχθῇ στὸ στρατό του. Σκοτώθηκε λίγο πρὶν ἀπὸ ἐκεῖνον, στίς 19 Σεπτεμβρίου τοῦ 1904, μόλις 30 χρονῶν.

καὶ μπροστά του πήγαινε ὁ νεοφερμένος ἐκεῖνος, ποὺ ἀσυνήθιστος στὸν ἀνήφορο καὶ στὸ βάρος τῆς κάπας, μόλις περπατοῦσε· ὁ Παῦλος τὸν ἐγκαρδίωνε καὶ τὸν βοηθοῦσε, σπρώχνοντάς τονε λίγο. Οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ κάτω ἔριχναν πυκνὲς μπαταριές¹ κατεπάνω τους, ἐπεὶδὴ ἦταν κοντύτερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Κόντευαν νὰ φθάσουν οἱ δύο τους σ' ἓνα κορφοβούνι ποὺ θὰ τοὺς σκέπαζε, ὅταν ἓνα βόλι παίρνει τὸ νέο καὶ πέφτει. Φωνάζει «βοήθεια!»· ὁ Παῦλος τὸν τραβᾷ ἀπὸ τὸ χέρι, ἐνῶ πέφτουν ἀπὸ πάνω τους βροχή τὰ βόλια, καὶ σέρνοντας τὸν φέρνει ὡς τὴν κορυφή, καὶ τὴν προσπερνᾷ. Τότε κρᾶζει τοὺς ἄλλους νὰ ἔλθουν νὰ βοηθήσουν τὸ λαβωμένο· ἐκεῖνοι δὲν καταλαβαίνουν ἴσως, δὲν ἔρχονται· μόνον ὁ γενναῖος Λαμπρινὸς² τρέχει καὶ μαζί με τὸν ἀρχηγὸ σηκώνουν τὸ νέο, τὸν μεταφέρουν σὲ μιὰ σύδεντρη λαγκάδα καὶ τὸν κρύβουν καλὰ μὲς στὰ χαμόκλαδα. Ἰατρικὰ ὁ ἀρχηγὸς δὲν ἔχει νὰ τοῦ ἀφήσῃ· τοῦ λέγει μονάχα: «Κάμε κουράγιο καὶ θὰ ἔλθω πίσω». Μὲ τὸ Λαμπρινὸ προβαίνουν πάλι· οἱ Τοῦρκοι δὲν προχωροῦν ἀλλὰ καὶ δὲν παύουν τίς τουφεκιές. Καταχνιά κατεβαίνει μεγάλη ἀπὸ τὸ βουνὸ καὶ σκεπάζει κείνους ποὺ φεύγουν. Τότε σταματοῦν· ὁ ἀρχηγὸς τοὺς μαλώνει γιὰ τὴ βία τους. Εἶχε σκοπὸ νὰ κατεβῇ ἀργότερα νὰ περιμαζέψῃ τὸν πληγωμένο, ἀλλὰ κατὰ τὸ βράδυ γυναῖκες τοὺς λέν πῶς ὁ στρατὸς ἔμεινε κάτω στὸ χωριὸ καὶ ἔβαλε σκοπούς. Τὶς παράγγειλε ὁ ἀρχηγὸς νὰ πᾶν νὰ βροῦν τὸν πληγωμένο καὶ νὰ τὸν περιποιηθοῦν· καὶ μὲ τὰ παιδιά του αὐτὸς ἔφυγε γοργὰ γιὰ νὰ τοῦ στείλῃ ἀπ' ἄλλου βοήθεια. Ὁ νέος ξεψύχησε μὲς στὰ χαμόκλαδα.

Ὁ χειμῶνας ἤρχονταν βαρὺς ἀπὸ πάνω. Ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ἀφήνουν τὸ Μίκη Ζέζα χωρὶς βοήθεια, ἐνῶ τοὺς παρακαλεῖ κάθε μέρα νὰ τοῦ στείλουν καὶ τοὺς ἀρχηγούς ποὺ τοῦ ἔταξαν καὶ τὰ ὄπλα, γιατί βλέπει πῶς ἓνας ἄνθρωπος, καὶ σιδερένιος ἂν εἶναι, μόνος δὲν μπορεῖ νὰ τὰ προφθάσῃ ὅλα. Κάποτε, πρὶν ἔλθῃ, πίστευε πῶς στὸ χέρι του ἦταν νὰ κάμῃ μόνος του ὅ,τι ἔπρεπε νὰ γίνῃ. Ἡ κούραση πλακώνει ποῦ καὶ ποῦ τὴν ψυχὴ του τώρα. Βάλσαμο τοῦ πόνου εἶναι ἡ θύμηση μονάχα τοῦ σπιτιοῦ του καὶ τὰ γράμματα ἀπὸ κεῖ, ποὺ τὸν ἐγκαρδιώνουν. Καὶ γράφει τῆς γυναικὸς του σ' ἓνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα του γράμματα: «Πότε σᾶς συλλογίζομαι καὶ σᾶς ἐπιθυμῶ μὲ πόθον ἀκατάσχετον, πότε πάλι εἶμαι ἐνθουσιασμένος καὶ αἰσιόδοξος, πότε ἀπογοητευμένος, ἀλλ' ὅπωςδὴποτε πάντοτε πάσχων τόσον πολὺ ἠθικῶς, ὥστε λησμονῶ τοὺς σωματικούς κόπους καὶ πόνους». Καὶ κάποτε στὴν ἀπονῆ μοναξιά ποὺ βρίσκεται, σὰ νὰ προβλέπῃ τὸ θάνατο: «Σὲ φιλῶ ἄλλην μιὰν φορὰν καὶ σοῦ εὐχομαι, ἀγάπη μου, εὐτυχίαν καὶ χαρὰν εἰς τὸν

1. Πολλοὶ μαζὶ ἢ διαδοχικοὶ πυκνοὶ πυροβολισμοί.

2. Λαμπρινὸς Βρανᾶς, εἰσάιρετο παλικαρί ἀπὸ τὰ Σφακιά τῆς Κρήτης. Σκοτώθηκε στὴ Βελακωμένη τῆς Μακεδονίας ὕστερα ἀπὸ τὸν Παῦλο Μελά, τὸ 1905.

βίον σου. Τὴν νύκτα εἰς τὰ λημέρια μας, ὅταν τυχὸν φανῇ ἓνα ἄστρο, σοῦ στέλλω χίλια φιλιὰ...» Ἐνὰ ἄστρο στὸν οὐρανὸ εἶναι τὸ μόνο πράγμα ποὺ ἀπόμεινε νὰ μποροῦν τὴν ἴδια στιγμή νὰ βλέπουν καὶ οἱ ἀγαπημένοι του, καὶ νὰ τὸν πείθῃ πὼς ζοῦν ἀκόμῃ μ' αὐτὸν στὸν ἴδιο κόσμῳ.

Μιά βραδιά ἐφθασαν σ' ἓνα χωριὸ μουσκεμένοι ἀπὸ τὴ βροχὴ καὶ κατακουρασμένοι ἀπὸ μακρὺ καὶ δύσκολο δρόμο. Ὁ ἀρχηγὸς μοίρασε τὰ παιδιὰ του σὲ μερικὰ σπίτια γιὰ νὰ στεγνώσουν καὶ νὰ κοιμηθοῦν καλὰ· καὶ ὁ ἴδιος πῆγε σ' ἓνα σπίτι μὲ τέσσερεις ἄλλους. Μόλις κάθισε, ρώτησε τὸ σπιτονοικοκύρη ἂν ἤξευρε ποῦ βρίσκονταν κείνη τὴν ἡμέρα ὁ καπετὰν Εὐθύμης, καὶ ἐκεῖνος ἀποκρίθηκε πὼς ἦταν στὸ Ζέλοβο¹. Τότε ζήτησε νὰ βροῦν κανέναν ἄνθρωπο νὰ στείλουν μὲ γράμμα στὸ Ζέλοβο. Ἐφεραν δυὸ χωριανούς καὶ ἔγραψε ὁ ἀρχηγὸς τὸ γράμμα στὸν Εὐθύμη, λέγοντάς του νὰ ἔλθῃ ὡς ἔξω ἀπὸ τὴ Στά-τιτσα² τὴν ἄλλῃ μέρα γιὰ ν' ἀνταμωθοῦν. Οἱ χωρικοὶ πῆραν τὸ γράμμα κι ἔφυγαν. Τὸ πρωὶ ἦρθαν χωριάτες νὰ δοῦν τὸν καπετάνιο· τοὺς ρώτησε γιὰ τὸ χωριό, γιὰ τὶς δουλειές τους, καὶ ἂν περνᾷ στρατὸς ἀπὸ κεῖ· ἀποκρίθηκαν πὼς στρατὸς μένει σ' ἓνα ἄλλο χωριὸ μακρύτερα. Ἐπειτα παράγγειλε νὰ ἐτοιμάσουν ἓνα σφαχτὸ καὶ νὰ τὸ μοιράσουν στὰ σπίτια ποὺ ἔμεναν τὰ παιδιὰ· στὸ δικό του τραπέζι κράτησε δυὸ προεστούς νὰ φάγουν μαζί· τὸ ἀπόγευμα πῆγαν οἱ δύο αὐτοὶ χωριανοὶ νὰ μηνύσουν καὶ τοὺς ἄλλους νὰ ἔλθουν καὶ αὐτοὶ κατὰ τὸ βράδυ, νὰ τοὺς μιλήσῃ ὁ καπετάνιος. Ἐξαφνὰ μπαίνει ἡ σπιτονοικοκυρὰ καὶ λέγει πὼς μιὰ γριά εἶδε στρατὸ στὸ δρόμο ἀπὸ τὸ Κονομπλάτι³. «Ἐ, θὰ περάσῃ», εἶπε ὁ Παῦλος. Σὲ λίγο πάλι ἔρχεται ἡ γυναῖκα καὶ λέγει πὼς ὁ στρατὸς ζύγωσε στὸ χωριό. Σηκώθηκαν, πῆγαν στὰ παράθυρα καὶ εἶδαν στρατιῶτες μέσα στὸ χωριὸ σκορπισμένους. Ἀμέσως ὁ ἀρχηγὸς μηνᾷ στὰ καταλύματα νὰ εἶναι ἔτοιμοι μὰ νὰ μὴν κουνηθῇ κανένας. Ἐπειτα ἀπὸ λίγα λεπτὰ ἔρχονται δυὸ γυναῖκες καὶ λέγουν πὼς ὁ στρατὸς τράβηξε κατὰ τὸν ἀπάνω μαχαλά, καὶ ἂν θέλουν, νὰ φύγουν. Ἐρχονται καὶ ἄλλες γυναῖκες σταλμένες ἀπὸ τὰ καταλύματα καὶ ρωτοῦν τί νὰ κάμουν, νὰ φύγουν, νὰ πυροβολήσουν; Ὁ ἀρχηγὸς τοὺς μῆνυσε νὰ μὴν πυροβολήσῃ κανεὶς χωρὶς νὰ διατάξῃ αὐτός, τίποτε νὰ μὴν κάμουν παρὰ νὰ μένουν στὴ θέση τους. Ἐρχονται πάλι γυναῖκες καὶ λέγουν πὼς ὁ στρατὸς κατεβαίνει πρὸς τὰ κάτω. Ὁ ἀρχηγὸς εἶχε πιάσει τὸ παράθυρο μ' ἓνα χωριανὸ καὶ κοίταζε· εἶδε μερικοὺς στρατιῶτες ποὺ πήγαιναν στὸ ἀντικρινὸ κατάλυμα· ἄρχισαν οἱ στρατιῶτες νὰ χτυποῦν μὲ τοὺς κόπανους στὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ,

1. Τὸ Ζέλοβο σήμερὰ ὀνομάζεται Ἀνταρτικό.

2. Μετονομάστηκε Μελάς, τιμητικὰ γιὰ τὸν πρωτομάρτυρα Μακεδονομάχου ποὺ ἔπεσε ἐκεῖ.

3. Τὸ σημερινὸ Μακροχώρι.

ἀλλὰ καμιάν ἀπάντηση δὲν ἔλαβαν· ἄρχισαν νὰ χτυποῦν δυνατότερα, φωνάζοντας : «Νὰ κάψουμε τὸ σπίτι». Σηκώνει ὁ ἀρχηγὸς τὸ τουφέκι του καὶ πυροβολεῖ· ὁ χωριανὸς ποὺ ἦταν κοντὰ του τραβᾷ καὶ αὐτὸς· ἀρχίζουν καὶ ἀπὸ τὸ ἀντικρινὸ κατάλυμα νὰ πυροβολοῦν. Οἱ Τοῦρκοι σκόρπισαν· πιάνουν ὅμως θέσεις καὶ πυροβολοῦν καὶ αὐτοί.

Οἱ πυροβολισμοὶ κόπηκαν· ὁ ἀρχηγὸς μὲ τοὺς δικούς του κατεβαίνει κάτω στὴν αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ καὶ μπαίνουν σ' ἓνα μικρὸ στάβλο, γιατί ἐπάνω δὲν ἦταν ἀσφαλισμένοι. Στάθηκε στὴν πόρτα καὶ βλέπει ἓνα στρατιώτη ποὺ ἔρχεται κατὰ τὴν αὐλὴ· τραβᾷ, καὶ ὁ στρατιώτης πέφτει· ἓνα ἀπὸ τὰ παλικάρια του βγαίνει καὶ παίρνει τὸ τουφέκι τοῦ σκοτωμένου.

Ἄρχισε νὰ νυχτώνη· ὁ ἀρχηγὸς προσεχτικὰ βγαίνει ἔξω μὲ δύο ἀπὸ τὰ παιδιά του· οἱ ἄλλοι μένουν μέσα, προσμένοντας. Ἀκούσθηκε μιὰ τουφεκιά καὶ ὕστερα μιὰ φωνή : «Μὲ χτύπησαν, παιδιά». Ἦρχονταν πίσω ὁ ἀρχηγὸς κατὰ τὸ στάβλο· μπήκε μέσα καὶ κάθισε σὲ κάτι ἄχυρα· φώναξε ἓναν ἀπὸ τοὺς συντρόφους καί, βγάζοντας ἀπὸ τὸ λαιμὸ τὸ σταυρὸ ποὺ φοροῦσε εἶπε : «Νὰ τὸ δώσης στὴ γυναῖκα μου· καὶ τὸ τουφέκι στὸν υἱό μου· νὰ πῆς ὅτι τὸ καθῆκον μου τὸ ἔκαμα». Ξεζώσθηκε κι ἔπεσαν λίρες ἀπὸ τὸ κεμέρι του, ποὺ τὸ εἶχε τρυπήσει τὸ βόλι, φάνηκαν αἵματα, ἄρχισαν πόνοι· καὶ ἔλεγε : «Σκοτῶστε με, βρὲ παιδιά, πῶς θὰ μ' ἀφήστε στοὺς Τούρκους ;» Ὅσο περνοῦσε ἡ ὥρα τόσο πονοῦσε δυνατότερα· ὅταν τὸν συνέπαιρνε φοβερὸς ὁ πόνος, σχεδὸν βογοῦσε καὶ ἔλεγε : «Πονῶ, σκοτῶστε με»· καὶ πάλι : «Σκοτῶστε με»· καὶ ἄλλοτε ὀνόμαζε τὰ παιδιά του Ὁ σύντροφος ποὺ εἶχε ἔλθει κοντὰ του εἶπε : «Καπετάνιε, δὲ σ' ἀφήνουμε στοὺς Τούρκους» καὶ ἔσκυψε καὶ τὸν ἐφίλησε στὸ στόμα· τὰ χεῖλη του ἦταν ψυχρά. Καὶ πάλι τὸν συνεπῆραν οἱ πόνοι δυνατοί, κι ἔλεγε ὅλο πιὸ σιγανά : «Πονῶ, σκοτῶστε με».

Δὲν μποροῦσε πιά νὰ κουνηθῇ ἀπὸ τὴ θέση του· οὔτε τὰ παιδιά του δὲν ὀνόμαζε τώρα· ὥσπου δὲν ἀκούσθηκε πιά φωνή...

Οἱ Τοῦρκοι φοβοῦνταν νὰ προχωρέσουν στὸ σκοτάδι· ἔμειναν στὶς θέσεις ποὺ εἶχαν πιάσει, περιμένοντας τὸ πρωί. Ἀκούσθηκαν πάλι πυροβολισμοὶ κατὰ τὸ ἀντικρινὸ σπίτι καὶ ἀμέσως ἔπειτα μπαίνει ἓνας ἄνθρωπος μὲς στὸ στάβλο ντυμένος χωριάτικα· τὸν ρωτοῦν ἀπὸ ποῦ εἶναι καὶ τί ἦλθε· ἀποκρίνεται πῶς ἔβσκε τὰ ἀγελάδια του καὶ οἱ στρατιῶτες τὸν πῆραν μὲ τὴ βία νὰ τοὺς ὀδηγήσῃ· ἀπὸ τίς τουφεκιές φοβήθηκε καὶ ἦρθε μέσα. Γύρισε ἓνας καὶ εἶπε σιγὰ στοὺς ἄλλους : «Δὲν εἶναι ἀπὸ δῶ αὐτός, θὰ εἶναι Βούλγαρος. Αὐτὸς μᾶς πρόδωκε, θέλει κόψιμο». Ἕνας ἄλλος εἶπε : «Σταθῆτε, βρὲ παιδιά, δὲν ξέρουμε τί ἄνθρωπος εἶναι». Μὲ τίς φοβέρες τὸν ἔβαλαν καὶ πῆγε ἄθελα νὰ κοιτάξῃ ἂν ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά τοῦ σπιτιοῦ, πίσω ἀπὸ τὸν τοῖχο, εἶναι στρατιῶτες· πῆγε ὡς τὴ γωνία καὶ γύρισε πίσω· δὲν εἶδε κανένα. Ἀποφάσισαν νὰ φύγουν. Κατὰ τὰ μεσάνυχτα διώχνουν τὸν ἄνθρωπο,

πηδοῦν τὸν τοῖχο με προσοχή νὰ μὴν κάνουν ταραχή, καὶ φεύγουν κρυφὰ κατὰ τὸ βουνὸ μὲς στὸ σκοτάδι.

Ἐρωτήσεις :

- A.** α) Γεύθηκε τὴν πίκρα ὅλη ἐνὸς αἵμιον πόλεμον. Γιὰ ποιὸν πόλεμο μιλεῖ ;
 β) Οἱ πολιτικοὶ ἦταν ἀνήξεροι καὶ ἀδιάφοροι. Ἡ φράση αὕτη καὶ ἄλλες ἀνάλογες πῶς μποροῦν νὰ ἐξηγηθοῦν ἱστορικὰ καὶ ποιά ψυχικὴ κατάσταση, ποιά συναισθήματα τὶς φέρνουν στὴν ἄκρη τῆς πένας τοῦ συγγραφέα ;
 γ) Λαχταροῦσαν νὰ δοῦν βοήθεια οἱ Μακεδόνες γιὰ νὰ πολεμήσουν τοὺς Βουλγάρους, προπάντων τώρα ποὺ αὐτοὶ τοὺς γέλασαν καὶ κατόπθαν τὰ χωριά. Νὰ ἐξηγηθῇ ἱστορικὰ.
- B.** α) Ποιά χαρίσματα ἔχει ἡ ἀφήγηση ; Νὰ συγκριθῇ τὸ θέμα ποὺ πραγματεύεται ὁ συγγρ. με τὸ ὕφος του.
 β) Μὲ τὴ φράση, αὐτὴ ἡ φωτιά ἦταν ἡ μεγαλύτερη χαρὰ ἀφ'οὗτο ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, τί πετυχαίνει ὁ συγγραφέας ;
 γ) Ἡ λιτὴ φράση, Ὁ νέος ξεπύχισε μὲς στὰ χορτάρια, ποιά ἐντύπωση ἀφίρνει στὶς ψυχές μας ; Νὰ βρεθοῦν ἀνάλογες τέτοιες ἀπλὲς φράσεις στὰ δημοτικὰ μας τραγούδια.
 δ) Ἡ διήγηση αὕτη φέρνει στὸ νοῦ μας ἀνάλογες περιγραφές ἀπὸ ἀρχαῖα Ἑλλήνα συγγραφέα ; Ἄν συγκρίνωμε τὶς δυὸ ἀφηγήσεις, ποιά θὰ μᾶς συγκινήσει βαθύτερα καὶ γιὰ ποιоὺς λόγους ;
- Γ.** α) Ποιά συναισθήματα συγκροοῦνται στὴν ψυχὴ τοῦ ἥρωα ;
 β) Ποιά σημεῖα κινοῦν τὸ θαυμασμὸ μας γιὰ τὸν ἥρωα καὶ ποιά τὴ συμπαθεία μας γιὰ τὸν ἄνθρωπο ;
 γ) Σὲ ποῖο σημεῖο κορυφώνεται ἡ ἔκφραση τῆς ἀγάπης του γιὰ τοὺς Ἑλληνας ;
- Δ.** α) Ἡ ἄμοιρη χώρα. Τί ἐκφράζεται με τὴν περίφραση αὕτη ;
 β) Σὲ ποιά σημεῖα δείχνει ὁ συγγρ. τὴν τρομοκρατία ποὺ βασάνιζε τὸν Ἑλληνισμό τῆς Μακεδονίας ;
- Ε.** Σὲ ποῖο λογοτεχνικὸ εἶδος θὰ μπορούσε νὰ καταταχθῇ τὸ κεφάλαιο αὐτό ;

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΖΩΗ

Ὅλη τὴ ζωὴ του πάλευαν μέσα του ὁ κόσμος ὁ μέτριος καὶ οἱ πόθοι οἱ δικοὶ του, καὶ ὁ πόλεμος αὐτὸς τοῦ ἔφερνε βαριά στενοχώρια. Ποτὲ δὲν μπόρεσε νὰ τοῦ φανῇ ἀρκετὴ ἡ γύρω μετριότητα καί, εἴτε ξέροντάς το εἴτε μὴ, γύρευε πάντα κάτι περισσότερο ἢ κάτι ἄλλο. Νίκησε τέλος ἡ ψυχὴ του, μὰ τοῦ πήρε, προτοῦ γεράσει, τὴ ζωὴ. Μὲ τὸ θάνατό του νίκησε τὴ μετριότητα.

Ὁ θάνατός του εἶναι ζωὴ στοὺς κουρασμένους ἀπὸ τὴ μετριότητα τοῦ κόσμου. Ὁ θάνατός του ἀνασταίνει τοὺς κοιμισμένους, ταρατίζει τοὺς μαργωμένους, δυναμώνει τοὺς ἀδύνατους, δροσιζει τοὺς διψασμένους. Ὁ θάνατος τοῦ Νέου, ὁ θάνατος τοῦ Ὠραίου, ὁ θάνατος τοῦ Ἀντρείου.

Στὰ βουνὰ ὅμως τῆς Μακεδονίας βρέθηκε μόνος, ἀβοήθητος. Καὶ σηκώθηκε τότε, γιὰ τὴν ἀγάπη τῆς πατρίδας, πού μόνη τοῦ ἀπόμεινε καὶ τὸν ἐβαστοῦσε ἀκόμη, πόλεμος ἄγριος μέσα του, καὶ οἱ μέρες περνοῦσαν ἀγλυκες καὶ τὸ ἔμορφο στόμα του ἔδειχνε τὴν πίκρα πού κατέβαζε στὰ σωθικά του. Τόση ἦταν ἡ κούρασή του κάποτε, πού τὰ φαρμάκια πού πότιζε τὴν ψυχὴ του γίνονταν daίμονες μιᾶς ἀνίκητης ἀηδίας. Καὶ πρόβαινε ἴσιος, ἀλύγιστος στὸ δρόμο πού ἦταν ὁ δυσκολώτερος τῆς ζωῆς του. Ἡ ἐρημία του εἶχε γίνει λάβρα καὶ τὸν ἔκαιε, καὶ ἡ ὀρφάνια του, πληγὴ καὶ τὸν ἐσπάραζε· καὶ ὅταν τὸν ἔπνιξε ὁ πόνος, ἔκλαιε μυστικά σὲ βάθη ἄγνωστα ἡ ψυχὴ του. Ν' ἀκουμπήσῃ ; Ποῦ ν' ἀκουμπήσῃ ; Ποῦ νὰ πλαγιάσῃ νὰ κοιμηθῇ παντοτινὰ ; Μακριὰ, σὲ κόσμον ἄλλο, πολὺ μακριὰ, σὲ κόσμο περασμένο καὶ ἀγύριστον, εἶναι μιὰ φωλιά ζεστὴ καὶ ἡσυχὴ καὶ γνώριμη, καὶ στὴ φωτιά κοντά, τὰ μόνα πού στὴ γῇ ἀπόμειναν πολύτιμα. ὦ τὸν πόνον, ὦ !

Παντέρημη ἡ ψυχὴ του βογκοῦσε μέσα καὶ μέσα στὰ σκοτάδια τῆς βουτηγμένη.

Ἄλλοτε ὅμως ὁ πόνος ἦταν τόσο βάρβαρος, τόσο ἀφύσικος, πού γίνονταν ἡ ψυχὴ του σιδερένια καὶ ἀπέραντη ἀπονιά — γεφύρι πού τοῦ φανέρωνε τὸ δρόμο τὸν ἀγύριστο τοῦ θανάτου. Καὶ αὐτὸς ὁ δρόμος τότε τοῦ φαίνονταν ἀνούσιος.

Τρεῖς μῆνες πάλεψε μὲ τὴν ψυχὴ του τὸ Παλικάρι — ἄγριο πάλεμα — καὶ δὲν μπόρεσε νὰ βαστάξῃ περισσότερο. Τέλος ἡ ἀγωνία πέρασε, ἀλλὰ μαζί της ἔφυγε καὶ ἡ πνοή.

Τὴν ὥρα τὴν ὕστερη, πού ἦρθαν οἱ Τοῦρκοι βράδυ κι ἔζωσαν τὸ χωριό, ἀναψε ἡ ψυχὴ του καὶ δὲ βάσταξε, μόνον χύθηκε κατεπάνω τους καὶ σὰν τὸν πληγώσαν τὰ γλυκὰ βόλια πού τὰ πρόσμενε, κατακάηκε ἡ ὀρφανεμένη του ψυχὴ, καὶ ἔσβησε στὸν πόνον τὸ φυσικὸ μέσα καὶ μέσα βουτηγμένη.

ὦ φριχτὴ, φριχτὴ καὶ ἄφραστη μονομαχία τοῦ Παλικαριοῦ μὲ τὴν ψυχὴ του ! ὦ τρίςβαθῃ μυριόπικρη ἀγωνία ! ὦ κατάψυχρη θα-

νατερὴ ὀρφάνια ! Τὴν κεφαλὴ γυρίζω, τὰ μάτια κλείνω, νὰ μὴ βλέπω. Καὶ τώρα ποὺ τὸν πῆρε ὁ Θάνατος, ἀπὸ τὸν πόνο μου τὰ δόντια σφίγω, νὰ μὴν τρέμω.

Ψυχὴ, ψυχὴ ὠραία, γλυκιὰ, πενταπάρθενη, ποὺ ἐρωτεύθηκες τὸ Θάνατο, δίδαξέ μας, ὦ, μάθε μας νὰ μὴν πονῇ καὶ νὰ μὴν καίῃ τὸ ἀντίκρισμα τῆς ἀγωνίας σου, ψυχὴ ὠραία πενταπάρθενη.

* * *

Νύχτα καλὴ, Νύχτα μεγάλῃ, ποὺ χαϊδεύεις βάνοντας βάλασμο στὶς πληγές, πῶς ἀγγίζεις ἀπαλὰ, Νύχτα λεπτὴ καὶ δροσερὴ, γλυκιὰ καὶ μεγάλῃ. Τ' ἄστρα σου, διαμάντια πύρινα σκορπισμένα σὰν ἐπάνω σὲ βελοῦδο φεγγερό, κοιτάζουν ἡσυχὰ καὶ ὅμως δυνατὰ, ἄλλα πράσινα, ἄλλα κίτρινα καὶ ἄλλα ἄσπρα.

Νύχτα βαθιά, ἡ μόνη γλυκιὰ σήμερα, ἡ μόνη καλὴ, ξεκουράζεις καὶ ξετεντώνεις καὶ ζωντανεύεις καὶ παίρνεις τὴ θερμὴ τὴν ἀνυπόφορη καὶ ξεφορτώνεις ἀπὸ βάρη, ξελευθερώνεις. Σκορπίζεις τὴ θερμὴ ποὺ βαστᾷ τὸν ἄνθρωπο· μόλις πρωτοπάτησε τὰ μονοπάτια σου, τὸν ἄγγιξαν τὰ σκοτεινὰ σου χάδια καὶ ἀνάσανε.

Εἶναι πάλι ἐλεύθερος ὁ ἄνθρωπος, ὁ κόσμος του δὲν εἶναι πιὰ σκοταδισμένος ἢ ξερός καὶ ἄδειος, ἀλλὰ πλούσιος καὶ γεμάτος καὶ ζουμερός, ἀτελείωτος, ἀπέραντος, ἀθάνατος καὶ αἰώνιος, καὶ τὰ βάσανα τὰ ἀνθρώπινα μικραίνουν, μικραίνουν τόσο ποὺ κατεβαίνουν στὴν ἀληθινὴ τους θέση ἀνάμεσα στὰ πράγματα τοῦ κόσμου. Σὺ εἶσαι ἡ μόνη ἀληθινὴ, σὺ εἶσαι ἡ μόνη.

Ὅταν τὰ καμώματα τῆς ἡμέρας ὅλα εἶναι σκοτεινὰ, ἀκάθαρτα ἢ μαῦρα, καὶ ὅταν μὲ ταραίζουν καὶ μὲ ξεσκίζουν καὶ πονῶ, πῶς νὰ σ' εὐλογῶ, Νύχτα, ποὺ καθαρίζεις τὴν ψυχὴ μου σὰν τὸ μεγάλον ἄνεμο.

Ἀλλὰ πῶς νὰ σὲ ψάλω, πῶς νὰ σὲ τραγουδήσω, πῶς νὰ σὲ ὑμνήσω, Νύχτα μεγάλῃ, ποὺ δὲν πρέπει ν' ἀκουσθῇ καμιὰ φωνὴ ἀνθρώπινη μέσα σου, καμιὰ παράτονη, παράφωνη, τσιριχτή, ἀνυπόφορη φωνή, καμιὰ μικρὴ οὐδὲ καμιὰ μεγάλῃ ἀνθρώπινη φωνή. νὰ σὲ ταραξῇ ;

Μὲ ἤρεμα, μὲ ἀπαλὰ χάδια, χωρὶς λόγια, Νύχτα, σὲ ὑμνῶ καὶ σοῦ δίνω πίσω τὰ καλὰ ποὺ δίνεις σύ, ἡ μόνη καλὴ, ἡ μόνη ἀληθινὴ, ἡ μόνη εὐλογημένη, ἡ μόνη.

Νύχτα καθάρια, Νύχτα διάφανη, τέλεια, πανάγαθη.

* * *

Πολλὲς μέρες ἦταν ὁλος στοχασμοὺς ὁ Ἀλέξης, γλυκοὺς καὶ πονεμένους, γιὰ τὴ ζωὴ καὶ γιὰ τὸ θάνατο τοῦ παλικάριου· καὶ στὶς ἐφημερίδες τὶς ἐλληνικὲς εἶδε τὴν ἀναστάτωση ποὺ ἔφερε ἕνας θάνατος καὶ ἔνιωσε τὸ ξύπνημα ποὺ ἔδωσε μὲ τὸ θάνατό του ἕνα παλικάρι.

Καὶ ὁ ἴδιος καὶ ἄλλοι εἶχαν κάμει ὅ,τι μπόρεσαν γιὰ νὰ ξυπνήσουν μερικοὺς, καὶ εἶχαν δουλέψῃ στὴ Μακεδονίᾳ γιὰ νὰ ἀντισταθοῦν

στοὺς Βουλγάρους. Οὐτε τὸ αἷμα τόσων μαρτύρων ὅμως οὔτε καὶ οἱ ἐνέργειες αὐτὲς ἦταν ἀρκετές. Ὅλα ἔμεναν ἄκαρπα χωρὶς τὸν ἥρωα. Χρειάσθηκε ὁ θάνατος ἑνὸς παλικάριου γιὰ νὰ δώσῃ πνοὴ ζωῆς στὶς πρῶτες ἐκεῖνες ἐνέργειες καὶ σ' ὅλα τὰ σχέδια. Τὰ λόγια τῶν Ἑλλήνων ἔμεναν λόγια, ὥσπου νὰ ἔλθῃ ὁ θάνατος νὰ τὰ ζωντανέψῃ. Ὁ θάνατος δὲν εἶναι λόγια, εἶναι ἀλήθεια, ὁ θάνατος εἶναι ζωὴ. Αὐτὸ εἶδε ὁ Ἀλέξης καὶ χάρηκε κατάβαθα.

Οἱ κρίσεις τῶν ἀνθρώπων μολύνουν ὥς καὶ τὸ θάνατο ἑνὸς παλικάριου. Ὅσοι καὶ πρὶν πεθάνῃ τὸν ἐγνώρισαν, εἶπαν :

— Ποιὸς ἤξερε πῶς ζοῦσε μεταξύ μας ἓνας ἥρωας.

Καὶ χάρηκαν ποὺ πέρασε μεταξύ τους ἓνας ἥρωας Ἀπὸ μιὰ στιγμὴ στὴν ἄλλῃ ἥρωα τὸν ἔκαμε ὁ θάνατος. Γεννᾷ τάχα ἥρωες ὁ θάνατος ; Δὲν ἦταν ἥρωας ἀφότου γεννήθηκε ; Δὲν τὸν ἐφανέρωσε ἥρωας ὁ θάνατος μόνον ἐπειδὴ δὲν ἦλθε αὐτὸς νὰ τὸν εὔρῃ καὶ νὰ τὸν πάρῃ ἀλλὰ ἐκεῖνος πῆγε πρὸς τὸ θάνατο καὶ τὸν ἐζήτησε ;

Πῆγε πρὸς τὸ θάνατο, καὶ αὐτὸς τότε τὸν πῆρε, τὸν τύλιξε στὴν αἴγλη του καὶ τὸν ἐδόξασε...

Ἄλλοι Ἕλληνες εἶπαν μὲ κάποια καταφρόνια : Ἦταν πατριώτης ὁ καημένος.

Καὶ ἄλλοι ξεστόμισαν : Τί βλάκας νὰ πάῃ νὰ σκοτωθῇ.

Ἄλλοι θαύμασαν, γιατί δὲν ἐνίωσαν, καὶ χάσκοντας εἶπαν :

— Πῶς ἓνας νέος νὰ ἀγαπᾷ τόσο λίγο τὴ ζωὴ του ! Πῶς νέος καλογεννημένος, μὲ πλοῦτη καὶ ὅλα τὰ καλὰ στὸ σπῖτι του, πῶς ἀνθρωπος μὲ γυναῖκα νέα καὶ παιδιὰ μικρά, ν' ἀφήνῃ καὶ καλοπέρασῃ καὶ οἰκογένεια καὶ νὰ γυρεύῃ ξένες ἐννοίες στὰ βουνά, μὲ τίς βροχὲς καὶ μὲ τὰ χιόνια ! Πῶς δὲ φοβήθηκε τὸ θάνατο !

Καὶ οἱ καλῦτεροι — ἄπιστοι ὅμως, ἄπιστοι σὰ νάνοι ποὺ εἶναι — εἶπαν :

— Κρίμας τὸ παλικάρι ! Πῆγε ἄδικα· τίποτε δὲ θὰ κάμῃ μὲ τὸ θάνατο του· θὰ ἦταν χρησιμότερος ἂν ἔμενε ζωντανός.

Ὅλοι δὲν εἶναι ἥρωες. Χωρὶς νὰ μποροῦν νὰ θελήσουν νὰ κάμουν ὅ,τι ἔκαμε τὸ παλικάρι, ὅμως μποροῦν καὶ τὸ ἐκτιμοῦν, θαυμάζουν πράξεις ποὺ αὐτοὶ δὲ θὰ μποροῦσαν νὰ τίς καταπιασθοῦν. Ἐπειδὴ τὸν ἐγνώρισαν, λυποῦνται ποὺ πέθανε, ὁ νέος, ὁ ἔμορφος, δὲ στοχάζονται ὅμως πῶς ἂν ζοῦσε δὲ θὰ τὸν ἐθαύμαζαν τόσο ὅσο τώρα ποὺ πῆγε καὶ σκοτώθηκε. Γυρεύουν ἀντιφατικά, γιατί καὶ ζωντανὸ τὸν θέλουν καὶ νὰ ἔχῃ περάσει ἀπὸ τὴ φεγγοβροχὴ ἑνὸς δοξασμένου θανάτου.

Βρέθηκαν καὶ μερικοί, ἀπλοῖκοι μάλιστα, ποὺ ἐνθουσιάσθηκαν καὶ τὸν ἐλάτρεψαν. Δὲν τὸν ἐγνώριζαν, χάρηκαν ὅμως ποὺ ὑπάρχουν ἀκόμα ἥρωες.

Δὲν εἶναι ἄσχημος ὁ θάνατος ὅταν ἐκεῖνος ποὺ παίρνει εἶναι παλικάρι. Καὶ τοῦ παλικάριου δὲ φαντάζει μόνον ὁ θάνατος. Ἡ ὑπαρξὴ

του νὰ γνωσθῇ μονάχα καὶ χαρά, χαρὰ ἄφραστη, κρυσταλλένια, διάφανη, ὑψώνει τὴν ψυχὴ ἐκείνων ποὺ ἀκράτητοι φωνάζουν :

— Εὖγε στὸ Παλικάρι !

Χώρα ἀπὸ τίς κρίσεις αὐτὲς καὶ τὰ συναισθήματα, οἱ Μακεδόνες, οἱ ὑπόδουλοι ὅλοι, τὸν λατρεύουν. Στὴ Μακεδονία δὲν πέθανε, παρὰ ζῇ καὶ βασιλεύει. Ἐνα κοριτσάκι στὴ Βέρροια, ποὺ τὸ ρώτησαν ποῶς εἶναι ὁ βασιλιάς τῶν Ἑλλήνων, ἀποκρίθηκε χωρὶς δισταγμό :

— Ὁ Παῦλος ὁ Μελάς.

Ἐρωτήσεις :

Α. Μὲ ποῖο λογοτεχνικὸ εἶδος συγγενεῖται περισσότερο τὸ κεφάλαιο αὐτὸ καὶ γιὰ τὸ περιεχόμενον καὶ γιὰ τὴ μορφή του ;

Β. Ἡ ἐπὶ κλίση τῆς νύχτας εἶναι δεμένη ψυχολογικὰ καὶ λογοτεχνικὰ μὲ τὸ κείμενον ; Δυναμώνει τὴ συγκίνηση καὶ τὴν ἔκφραση τῆς ὀδύνης ποὺ κλείνει ἢ ἀφήγηση ἢ χρησιμεύει σὰ μικρὴ ἀνάπαυλα μέσα σ' αὐτήν ;

Γ. Νὰ βρεθοῦν τὰ ἐπίθετα ποὺ παραθέτονται, οἱ ἀντιθέσεις, οἱ μεταφορὲς καὶ οἱ παρομοιώσεις ποὺ ὁμορφαίνουν τὸ κείμενον, καθὼς καὶ οἱ ἐπιγραμματικὲς φράσεις ποὺ τὸ ζωντανεύουν καὶ δυναμώνουν τὸ νόημά του.

Δ. Ὅσο μπορούμε νὰ κρίνωμε ἀπὸ τὰ δυὸ ἀποσπάσματα ποὺ παρατέθηκαν, μὲ τὸ ἔργο του αὐτὸ ὁ Ἰων Δραγούμης θέλησε μόνο νὰ γράψῃ ἓνα λογοτέχνημα ἢ ὑπηρετεῖ ἓναν πλατύτερον σκοπὸ ;

Ε. Μὲ ὅλη τὴ διαφορὰ ποὺ ἔχει τὸ ἔργο αὐτὸ ἀπὸ τὸ *Μονοπάτι* ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον, ποιά βαθύτερη ἐσωτερικὴ συγγένεια ἔχει μὲ αὐτό ;

ΣΑΜΟΘΡΑΚΗ

Ἡ Σαμοθράκη πρωτοεῖδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος στὰ 1909 στὸ περιοδικὸ ὁ Νουμάς. Στὴν ψυχὴ τοῦ συγγραφέα ὅμως εἶχε ἤδη πάρει μορφὴ ἀπὸ πρὶν, στὰ 1906, ὅταν πῆγε γιὰ λίγο στὸ μικρὸ αὐτὸ νησί, πού εἶχε φανερωθῇ στὰ μάτια του σὰ ζωντανὸς βράχος ζωσμένος ἀπὸ πολλὴ θάλασσα, καὶ στὴν ψυχὴ του σὰ συμπυκνωμένη μικρογραφία ὁλόκληρης τῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς ζωῆς τῆς — μοναχικῆς καὶ ἀνεξάρτητης, περιλάμπρης μὰ καὶ πολυκύμαντης, πολυπαθοῦς ἀλλὰ καὶ καρτερικῆς.

ΤΑ ΣΥΝΟΡΑ

Σ' αὐτὸ τὸ μέρος τῆς Ἀσπρης Θάλασσας, πού εἶναι τὸ νησί, ὅλοι οἱ ἄνεμοι μαζώνονται καὶ σαρώνουν τὴ θάλασσα καὶ τὸν ἀέρα. Βοριάδες, νοτιές, δυτικοὶ καὶ ἀνατολικοὶ φυσομανοῦν λυσσασμένοι καὶ στριφογυρίζουν καὶ χιμίζουν καὶ χτυποῦν κατεπάνω στὰ βουνά, πού τοὺς ξαναστέλνουν πίσω καὶ χώνονται μέσα στοὺς κόλπους τῆς στεριᾶς καὶ ξαναβγαίνουν καὶ περνοῦν ἀνάμεσα στὰ νησιά, σὰν πνεύματα καὶ σὰν κλέφτες, καὶ σφυρίζουν ἀδιάκοπα τὴ λαλιά τους, πού εἶναι μυστήριο. Σπάνια σὲ κεῖνα τὰ μέρη ἀφήνουν τὴ θάλασσα ἀτάραχη οἱ ἀνεμοζάλες. Τὰ νερά τῆς Μαύρης Θάλασσας μαλώνουν ἀτέλειωτα μὲ τῆς Ἀσπρης τὰ νερά, περνώντας ἀπὸ τίς δυὸ στενωσιές ἀνάμεσα στίς δυὸ μεγάλες στεριές, Εὐρώπη καὶ Ἀσία. Μαζώνονται κάποτε οἱ ἄνεμοι σ' ἓνα ἀπὸ τὰ στεγὰ ὅλοι μαζί μπλεγμένοι καὶ κλώθουν καὶ στριφογυρίζουν καὶ σκίζουν τὸν ἀέρα καὶ παλεύουν ἀναμεταξύ τους καὶ ξανασκορπίζονται χιμίζοντας ἄγρια, τρελὰ καὶ ἀκράτητα στὰ πέρατα, λές, τῆς γῆς. Καὶ κάποτε ξαφνικὰ χάνονται ὅλοι, σὰ μαγεμένοι, καὶ μοναχὸ ἓνα ἀπαλότατο γλυκὸ ἀεράκι χαϊδεύει τὴ θάλασσα καὶ σουρώνει τὰ νερά λαφρύτατα. Καὶ ἡ θάλασσα, τότε, γελᾷ. Ἡ γαλήνη τέλεια δὲν ὑπάρχει· ζῇ πάντα ἡ θάλασσα, ὅσο καὶ νὰ φαίνεται ἀπ' ὄξω κοιμισμένη καὶ ἀσάλευτη. Εἶναι πάντα ἔτοιμη νὰ θυμώσει, ὅσο κι ἂν φαίνεται ἡμερη καὶ γελαστή. Καί, ἅμα θυμώση αὐτὴ ἡ ἄξενη θάλασσα, σηκώνει ἄγρια κύματα καὶ ἀφρίζει καὶ χτυπᾷ καὶ δέρνει τὰ ἀνοιχτά τ' ἀκρογιάλια. Ἀνάμεσα στὰ δυὸ νησιά, πού προβάλλουν σὲ κεῖνο τὸ μέρος, κάποιος δαίμονας, λέει ὁ λαός, εἶναι κρυμμένος στῆς θάλασσας τὸν πάτο καί, ἅμα θυμώση, αὐτὸς ταραίζει καὶ ἀναστατώνει τὰ νερά. Ἐκεῖ κοντὰ ἔχει τὴ σπηλιά της καὶ ἡ θεὰ ἡ Θέτιδα.

Γύρω γύρω γλείφει τὸ νησί ἡ θάλασσα μὲ τὰ γλυκὰ της κυμα-

τάκια, στη γαλήνη. Γύρω τριγύρω τὸ δέρνει ἡ θάλασσα τὸ νησί, ἡ θυμωμένη, ὅταν μαλώνη μὲ τοὺς ἀνέμους, Γύρω ἀγκαλιάζει τὸ νησί ἡ θάλασσα τὸ καλοκαίρι καὶ πότε τὸ σφίγγει περισσότερο, πότε κουράζεται καὶ χαλαρώνει λίγο τὴ δροσερὴ ἀγκαλιά της, τὴ μυρωδιασμένη. Καὶ τὸ χειμῶνα εἶναι λιγότερο παγωμένη ἀπὸ τὸν ἄερα. Τότε, τὴν αὐγὴ, σὰ δὲ φυσάει ἄνεμος, βγαίνει ὁ ἥλιος καὶ τὴ βλέπει πού ἀχνίζει. Μά, καλοκαιριά κακοκαιριά, ὅ,τι καὶ νὰ 'ναι, τὸ ἔχει στὴν ἀγκαλιά της ἡ θάλασσα τὸ νησί καὶ τὸ σφίγγει ὁλοῦθε. Μὰ τὸ νησί ξεπροβάλλει στὰ ὕψη, γυρεύοντας ἀναπνοὴ καὶ λευτεριά.

Τοῦ νησιοῦ σύνορα εἶναι ἡ θάλασσα, σύνορα πού ξεκόβουν καθάρα, καὶ ξάστερα φαίνονται. Τὸ νησί τὸ ξεμοναχιάζει ἀπὸ τὸν ἄλλο κόσμος ἡ θάλασσα καὶ ζῇ ξεχωριστό, ὁλάκερο, μοναχό. *Εἰδῶ στεριά, ἐκεῖ τριγύρω θάλασσα. *Απὸ τὴν κορυφὴ φαίνονται ὁλοτρόγυρα τὰ σύνορα βέβαια, ὀρισμένα, ἀναμφισβήτητα. Ποιὸς ἄνθρωπος μπορεῖ ποτέ νὰ ἀμφισβητήσῃ τὰ σύνορα αὐτά; Ποιὸς μπορεῖ νὰ ἀρνηθῇ τὴ θάλασσα, τὴ θάλασσα πού πλάθει ἀκρογιάλια;

Τὸν καιρὸ τοῦ μεγάλου κατακλυσμοῦ¹ τὰ νερά τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἄνοιξαν δρόμο ἀπὸ τὸ Βόσπορο καὶ τὸν Ἑλλήσποντο. *Ὅλα τὰ νησιά καὶ ὅλα τὰ περιγιάλια τῶν μερῶν ἐκείνων πλημμύρισαν, καὶ στὸ βουνὸ τοῦ νησιοῦ, τὸ ψηλότετο², πού μοναχό ἔμεινε ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὰ νερά, ὄρμησαν καὶ συνάχτηκαν κατατρομαγμένοι οἱ ἄνθρωποι νὰ γλιτώσουν. Καθὼς ἀνέβαιναν τὰ νερά ὁλοένα καὶ περισσότερο, προσευχήθηκαν στοὺς θεοὺς οἱ ἄνθρωποι καί, ἀφοῦ γλίτωσαν ἀπὸ τὸν πνιγμό, στὰ μέρη πού σταμάτησε ἡ θάλασσα, ἔστησαν γύρω γύρω στὸ νησί βωμοὺς στοὺς μεγάλους θεοὺς, σημάδια καὶ σύνορα τῆς σωτηρίας. Στους βωμοὺς αὐτοὺς χιλιάδες χρόνια ἔπειτα ἔκαναν ἀκόμη θυσίες στοὺς θεοὺς οἱ ἄνθρωποι. Τὰ σημάδια ἔμειναν καὶ εἶναι ἀπὸ τὸν καιρὸ ἐκεῖνο τὰ σύνορα τοῦ νησιοῦ. Μὰ δὲν τὰ ἔπλασαν οἱ ἄνθρωποι τὰ σύνορα αὐτά. Τὰ ἔπλασε ἡ θάλασσα* πὼς νὰ τὰ ἀμφισβητήσουν; Γι' αὐτὸ τὰ ἐπικύρωσαν μὲ τὰ τεχνητὰ σημάδια τους. Τοῦ νησιοῦ τὰ σύνορα χωρὶς τὴν ἐπικύρωση τῶν ἀνθρώπων ὑπάρχουν.

Ὡς σηκώσουν τὶς ἄγκυρες τὰ καράβια τῶν ἀνθρώπων μὲ τὸν ἄγριο βοριά ἢ μὲ τὴ μανιασμένη τὴ νοτιά, νὰ τραβήξουν κατὰ τὸ πέλαγο, κατὰ τὰ νησιά ἢ κατὰ τὴν ἀντικρινὴ στεριά θὰ βουλιάξουν σύξυλα. Γι' αὐτὸ μῆνες κάποτε περνοῦν χωρὶς συγκοινωνία οἱ νησιῶτες

1. Σύμφωνα μὲ ἀρχαιότατη παράδοση, πρὶν ἀπὸ τὸν κατακλυσμὸ τοῦ Δευκαλίωνα, εἶχε γίνῃ ἄλλος μεγαλύτερος* εἶχε ξεχειλίσει τότε ὁ Εὐξείνιος Πόντος καὶ εἶχε πλημμυρῇσῃ ἀρκετὸ μέρος στὴν Ἀσία καὶ ἓνα κομμάτι τῆς Σαμοθράκης, πού οἱ κάτοικοί της ἔχτισαν βωμοὺς καὶ ἔκαναν σ' αὐτοὺς εὐχαριστήριες θυσίες γιὰ τὴ διάσωσή τους.

2. Στὴ μέση τοῦ νησιοῦ ὀρθώνεται τὸ ψηλὸ βουνὸ Σᾶος, μὲ κορυφὴ τοῦ τοῦ Φεγγάρι, πάντα χιονοσκεπαστὴ.

μέ τους άλλους ανθρώπους. Καί τὸ καλοκαίρι ἀκόμη ὁ ἄνεμος εἶναι συχνὰ ἀγριότερος παρ' ὅσο χρειάζεται γιὰ νὰ ταξιδέψουν. Μιλοῦνε μονάχα ἀναμεταξύ τους, ἀνθρωπο ξένο δὲν ἀντικρίζουν, καί λένε τὰ δικά τους κι ὅλο τὰ δικά τους ξαναλένε. *Εἶσι γίνονται οἱ νησιῶτες. Ζοῦν μεταξύ τους καί κοιτάζουν πάντα κατὰ τὴ μεγάλη θάλασσα, μὴν τοὺς φέρνῃ κανένα μήνυμα ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Συνήθισε ἡ ματιά τους νὰ ἀντικρίξῃ τὸ πέλαγο καί τὶς μακρινὲς στεριεῖς· μέ τὶς πολιτεῖες καί τὰ ξένα νησιά καί ἀκρογιάλια. Συνήθισε τ' αὐτί τους νὰ λογαριάξῃ τὴ δύναμη τῶν ἀνέμων καί τὸ θυμὸ τους. *Εμαθαν νὰ ὑποψιάζωνται τὴ θάλασσα πάντα. Καί ὅταν ἀκόμη γελάῃ αὐτή, οἱ νησιῶτες μένουνε συλλογισμένοι. Αἰῶνες πέρασαν ἔτσι ζωσμένοι ἀπὸ τὴν ἄξενη θάλασσα καί τὰ ἄξενα περιγιάλια. Γενεὲς γενεῶν πέρασαν καί ζοῦν ἀναμεταξύ τους οἱ νησιῶτες, ρίχνοντας ματιὰς στὴ μεγάλη θάλασσα καί ἀκούοντας τὴ βοή της καί τὰ βογκητὰ τῶν ἀνέμων. Καί γίνηκαν ἄλλοι ἀνθρωποι.

Οἱ στεριανοὶ ἀναγκάστηκαν νὰ πάρουν βουνὰ γιὰ σύνορα καί νὰ χτίσουν κάστρα στὶς κλεισοῦρες καί στὶς ράχες σκοπιές. Καί αὐτῶν τὸ κράτος ἦταν μικρό, σὰν τὸ νησί, καί ἀπὸ ἓνα βουνάκι στὴ μέση τοῦ κάμπου φαίνονταν ἄλλοτε τὰ κάστρα ὅλα τριγύρω καί σὰν περιδέραιο τὰ βουνά, ποὺ ἦταν σύνορα.

*Ἄλλοι πάλε ἔκαμαν τὸν τόπο τους τόσο μεγάλο, ποὺ δὲ φαίνονται τὰ σύνορά του καί δὲν ξέρουν καί οἱ ἴδιοι καλὰ καλὰ ποῦ τελειώνει ὁ τόπος τους.

Μὰ τὰ πλατιά σύνορα δὲ φανερώνουν πάντα λαὸ πλατύμυαλο καί μεγαλόκαρδο· φανερώνουν μονάχα μεγάλο ἀνθρωπομάζωμα. Καί τὰ ἀνθρωπομαζώματα ὅλο ἀπλώνονται περισσότερο, ξεχάνονται, χαλαρώνεται ἡ σύστασή τους καί ἡ ψυχὴ τῶν ἀτόμων χαμηλώνει.

*Εκεῖνοι πάλε, ποὺ ἔχουν τὰ στενὰ σύνορα καί τὰ βλέπουν οἱ ἴδιοι γύρω τους, περιμαζεύονται, φυλάγονται περισσότερο, συμπυκνώνεται ἡ ψυχὴ τους, δὲν ξεχνοῦν τὸν ἑαυτό τους εὐκολα καί ἀνεβαίνουν πρὸς τὰ ὕψη. Γίνονται στριμμένοι καί ψηλότεροι.

*Εἶσι καί τὸ νησί, ποὺ τὸ σφίγγουν ὁλόγυρα τὰ σύνορά του, ξεπετιέται πρὸς τὰ ὕψη.

Οἱ *Ἕλληνες εἶναι σχεδὸν παντοῦ νησιῶτες· σχεδὸν παντοῦ βλέπουν τὰ σύνορά τους, τὴ θάλασσα. Μὰ ἡ θάλασσα ποὺ ξεχωρίζει ἀνθρώπους ἀπ' ἄλλους ἀνθρώπους, ἡ ἴδια τοὺς εἶναι ἀνοιχτὴ γιὰ ταξίδια σὲ τόπους καί ἄλλους τόπους.

Τὸ νησί, ὡστόσο, εἶναι πάντα κάτι ξεχωριστὸ καί ὁλάκερο. *Εἶσι τὸ βλέπει κανεὶς ἀπ' ὄξω. Καί ἀπὸ τὴν ψηλὴ του κορυφὴ πάλι ἔτσι τὸ βλέπει, ἐρημικὸ μέσα στὸ πέλαγο.

Σ' ἐκεῖνο τὸ μέρος τῆς *Ἀσπρης Θάλασσας, ποὺ εἶναι τὸ νησί καί γίνονται ἀπὸ τὰ παλιὰ τὰ χρόνια σίφονες, σεισμοί, κατακλυσμοί

καὶ καταποντισμοί¹, μπορεῖ καὶ τὸ νησί δολάκερο μὲ τὰ σύνορά του νὰ χαθῇ. Οἱ σφουγγαράδες, ποὺ βουτοῦν σ' ἐκεῖνα τὰ νερά, λέγουν πῶς ἀνάμεσα στὸ νησί καὶ στὴ στεριά βλέπουν μιὰ βουλιαγμένη πολιτεία. Καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἀναφέρνουν πῶς ἐκεῖ ἄλλοτε ἦταν νησιά, ποὺ τὰ ἔθαψε ἡ θάλασσα.

Ἑρωτήσεις

A. Στὸ κεφάλαιο αὐτὸ ὁ συγγρ. δίνει τὴν εἰκόνα τοῦ νησιοῦ καὶ μαζὶ τὴ συγκίνησή του, καθὼς τὸ εἶχε νιώσει σὰ σύμβολο τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ ψυχῆς. Νὰ χωριστοῦν οἱ περικοπές ποὺ ζωγραφίζουν τὴ φυσικὴ εἰκόνα τοῦ νησιοῦ, κι ἐκείνες ποὺ κλείνουν βαθύτερο συμβολισμό.

B. Νὰ ξεχωριστοῦν οἱ ὥραϊες εἰκόνες, οἱ ἀντιθέσεις κτλ. ποὺ ζωντανεύουν τὸ κείμενο.

Η ΝΙΚΗ²

*Νίκα γλυκύδωρε
ἐν πολυχρόσῳ δ' Ὀλύμπῳ
Ζηνὶ παρισταμένα
Κρίνεις τέλος ἀθανάτοι-
σὶν τε καὶ θνατοῖς ἀρετῆς.*

Βακχylίδης³

Ἡ τεχνητὴ Νίκη, ἡ μαρμαρένια, τὸ ἄγαλμα τῆς Σαμοθράκης εἶναι ἡ τελευταία ἑλληνικὴ νίκη, τὸ στερνὸ λουλουδί τῆς φυλῆς, τὸ λουλουδί της, ποὺ ἀνοίγει ἅμα ἀρχίζει καὶ κουράζεται ἀπὸ κάθε νίκῃ ἡ φυλή.

Ἡ Νίκη πηγαίνει πάντα κατὰ τὴ δύναμη, τῆς παραστέκεται. Στὸν κόσμον βρίσκεται δύναμη καὶ ἀδυναμία, δυνατός, πῶς δυνατός ἢ πῶς ἀδύνατος⁴ εἶναι καὶ ὁ τελευταῖος, ὁ ἀδύναμος. Ὁ δυνατός καὶ ὁ ἀδύνατος, ἅμα πιαστοῦν στὰ χέρια, γίνονται σὲ λίγο ὁ νικητὴς καὶ ὁ νικημένος. Ἐκεῖ ποὺ παλεύουν ἀναμεταξύ τους, ἀνάμεσα στοὺς πολέμιστές πετάει δῶθε κείμε—γι' αὐτὸ ἔχει καὶ φτερά—ἡ Νίκη καὶ τηρᾷ ποῦ νὰ πάη νὰ καθίσῃ. Καρτερὰ νὰ δῇ τὸ δυνατότερο. Καὶ ὅσο πῶς ἄγριος ὁ πόλεμος γίνεται, τόσο πῶς μεθ' ἡ Νίκη καὶ ἀναγαλ-

1. Στὴ Σαμοθράκη ὑπάρχουν ἡφαίστεια ποὺ συχνὰ προκαλοῦν σεισμούς.
2. Κατὰ τίς ἀνασκαφές ποὺ ἔγιναν στὴ Σαμοθράκη τὸ 1858 ἐρέθηκε καὶ τὸ περίφημο ἄγαλμα τῆς *Νίκης*, ἔργο ἀξιόλογο καὶ ἀντιπροσωπευτικὸ τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Ἀπὸ τὸ 1863 βρίσκεται στὸ Παρίσι, στὸ Μουσεὸ τοῦ Λούβρου.
3. Μὲ τοὺς στίχους αὐτοὺς τοῦ λυρικοῦ ποιητῆ Βακχylίδη (505-430 π.Χ.) ἀρχίζει ἐπίνικος ὕμνος του, ἀφιερωμένος σ' ἓναν πυθιονίκη, τὸν Ἀλεξίδαμον ἀπὸ τὸ Μεταπόντιο τῆς Κάτω Ἰταλίας.

λιάζει. Ἡ προσπάθεια τῇ μεθᾶ, ὁ ἀγώνας, ποὺ ζεσταίνει καὶ πυρῶνει ὅλο πλιότερο τοὺς πολεμιστάδες. Ἀπαντέχει ἡ Νίκη, ἀνυπόμονα κοιτάει καὶ ὅλο προσμένει νὰ δῇ τὸ νικητὴ καὶ τὸ νικημένο. Καὶ τέλος, ὦ χαρά, ὦ ἡδονὴ ἄφραστη, τὸν ἀβάσταγο ἀγναντεύει τὸ νικητὴ καὶ ἀκράτητη κι αὐτὴ τρέχει καὶ φτερουγίζει καὶ πετᾷ καὶ φωλιάζει μέσα του καὶ γίνεται μ' αὐτὸν ἕνα. Ἐκεῖ ἀρχίζει τὸ πανηγύρι, φρενιάζει τὸ πανδαιμόνιο. Τραντάζει τὸ κορμί τοῦ νικητὴ καὶ ἀνατριχιάζει. Ἡ γῆ στὰ πόδια του ἀποκάτω τρέμει.

Ἔτσι καὶ ἡ μέρα νικᾷ τὴ νύχτα καὶ ἀπλώνει τὴ λάμψη τῆς ὀλη καὶ φαντάζει δείχνοντας στὸν κόσμον τὰ μυριανθισμένα στολίδια τῆς. Ἔτσι καὶ ἡ νύχτα ἔπειτα νικᾷ τὴ μέρα καὶ δείχνει στὸν κόσμον ὅλο τὸ σκοτεινὸ φέγγος τῆς καὶ ἀνοίγει τοὺς οὐρανοὺς τῆς σπαρμένους μ' ὀλόφωτα στολίδια.

Καὶ ἡ Νίκη δημιουργεῖ πάντα, καὶ ἡ Νίκη νομοθετεῖ ποιὸς θὰ τὴν ἐμποδίσῃ; Εἶναι ἡ Ἐλευθερία, καὶ εἶναι μεγάλη χαρά.

Ἡ Νίκη εἶναι τὸ ξέσπασμα τῆς δυνατότερης δύναμης, ποὺ τραντάζει κόσμον καὶ συνταράζει τον.

Ἡ Νίκη εἶναι Χαρά καὶ Ἐλευθερία, εἶναι νομοθέτισσα καὶ καταλύτρα, βασίλισσα.

Ἡ Νίκη, ἡ μεθυσμένη, ἔχει βασίλειον τὸν κόσμον, ἀνοίγει τὰ ρουθούνια τῆς καὶ ἀναπνέει τὸν ἀέρα ὅλον, γιὰ τὴν εἶναι δικὸς τῆς ὁ ἀέρας, ἡ γῆ καὶ ὁ οὐρανός.

Ἡ Νίκη ἔχει αἵτου μάτια καὶ τὰ μάτια τῆς βλέπουν τὸν κόσμον σὰν παράδεισον δικὸ τῆς.

Ἡ Νίκη ἔχει φτερά, ὅμως ἐλαφριά δὲν εἶναι ἔχει κορμί, καὶ τὸ κορμί τῆς εἶναι στερεὸ καὶ ἀληθινὸ καὶ γυναικεῖο, μὲ σάρκες κατὰ σκληρές.

Ἡ Νίκη προβαίνει σὰν τὸν ἄνεμον κανένα ἐμπόδιο δὲν τὴν βαστᾷ, γιὰ τὴν ἔχει φτερά. Καὶ ὁ ἀγέρας παίρνει τὰ φορέματά τῆς καὶ δείχνει τοῦ στερεοῦ κορμιοῦ τῆς τὴ μορφή τὴν τέλεια.

Ἡ Νίκη, ὅταν ἀνοίγῃ τὰ φτερά τῆς, ἀπλώνει ἐμπρός τῆς τὰ γυμνὰ στρογγυλὰ χέρια τῆς, ποὺ βαστοῦν τρόπαια καὶ στεφάνια.

Ἡ Νίκη εἶναι ὕμνος, παιάνας, ἀρμονία, εἶναι μέθη, εἶναι γέλιο, εἶναι χαρά, εἶναι θεὰ — εἶναι φτερωτὴ γυναίκα.

Ἡ Νίκη εἶναι φῶς, φεγγοβολή, φωτιά. Ἡ Νίκη λάμπει σὰν ἄστρο, καίει σὰν πυρῶμένο σίδερο, κεραυνοβολᾷ. Ἡ Νίκη ἀστράφτει!

Ὅμως ἡ Νίκη δὲν εἶναι Δόξα, δὲν τὴ μέλει γιὰ καμιὰ Φήμη, ὅσο καὶ ἂν κἀν κρότο τὸ πέρασμά τῆς. Δὲ φταίει αὐτὴ, ἂν φαίνεται καὶ ἀκούγεται. Δὲν τὸ θέλει οὔτε τὴ νοιάζει.

Ἡ Νίκη, ποὺ κάποιος νικηφόρος γιὰ φοβέρα τὴν εἶχε στήσῃ στὴν ψηλὴ ἀκροθαλασσιὰ¹, σ' ἕνα βράχο στὴ Σαμοθράκη, κατάντικρα

1. Πίστευαν ὅτι τὸ ἄγαλμα τῆς Νίκης, ποὺ ἡ θέσις του εἶχε σχῆμα πλώ-

στη Θράκη και στη Μακεδονία, ανέβηκε και στάθηκε στην πλώρη ενός καραβιού πολεμικού και πήρε τις θάλασσες. "Αφισε τὸ νησί της καὶ πάει ἄλλοῦ· μὰ φεύγοντας ἔκρυσε τὸ κεφάλι της γιὰ νὰ μὴν τὴν ἀναγνωρίσουν οἱ ἄνθρωποι· γιατί τὸ πρόσωπό της ἦταν παρὰ ξένα λυπημένο, ποὺ ἄφηνε τὸ νησί της καὶ τὸν ὁμορφο λαό, ποὺ δὲν ἦταν ἄξιοι πιά νὰ τὴν κρατήσουν. Πρώτη φορὰ τῆς συνέβηκε τέτοιο πράμα, μὰ ἦτανε σὰ νὰ μὴν ἤθελε νὰ πάγη σ' ἄλλους νικητὲς ἢ σὰ νὰ πῆγαινε ἄθελα. Ξέχασε ὅμως νὰ κρύψῃ καὶ τὰ φτερά της, λησμόνησε πὼς τὰ φοροῦσε φεύγοντας ἀπὸ τὸ νησί της γιὰ πάντα σὲ ξένους τόπους. Καὶ ἀπὸ τὰ φτερά της τὴν ἐγνώρισαν.

Ἡ Νίκη ἡ φτερωτὴ —εἶναι ἡ Μοῖρα της τέτοια— πρέπει νὰ φεύγῃ πάντα καὶ νὰ πηγαίνῃ στοὺς δυνατότερους, ἄς εἶναι καὶ πιὸ ἄγριοι καὶ ἀπολίτιστοι. Δὲ λογαριάζει εὐγένεια φυλῆς καὶ ὁμορφιά ἡ Νίκη, λογαριάζει δύναμη.

"Ὅσο καὶ νὰ ξέρῃ ὅμως ὁ νικητὴς πὼς ἡ Νίκη ἀσάλευτη δὲν εἶναι, παρὰ εἶναι φτερωτὴ καὶ δὲ στέκει σ' ἓναν τόπο παντοτινά, ὥστόσο λησμονεῖ ὁ νικητὴς καὶ λέγει :

«Θέλω ὥς τὸ βράδυ ἡ μέρα τούτη νὰ εἶναι δική μου, θέλω καὶ ἡ ἄλλη καὶ ἡ ἄλλη, ποὺ ἔρχονται, νὰ εἶναι δικές μου, ζωντανές μέρες, μέρες νικητρες τοῦ γύρω ξεπεσμοῦ. Θέλω νὰ εἶμαι καὶ νὰ μείνω νικητὴς πάντα».

Καὶ τῆς χτίζει εἰδωλα καὶ ἀγάλματα πέτρινα γιὰ νὰ μὴν πεθάνῃ ποτέ, νὰ μὴ λείψῃ ποτέ ἀπὸ κοντά του. Μὰ τίποτε δὲ φελαῖ, ἡ Νίκη πάντα φεύγει. Οἱ Ἀθηναῖοι γιὰ νὰ τὴν κρατήσουν στὴν πολιτεία τοὺς τῆς ἔκοψαν τὰ φτερά καὶ ναὸ τῆς ἔχτισαν γλυκύτατο στὴν ἄκρια τῆς Ἀκρόπολης. Μὰ δὲν ἔμεινε· ἔκαμε καινούρια φτερά καὶ τοὺς ἔφυγε, γιατί δὲν ἦταν ἄξιοι πιά νὰ τὴν κρατήσουν. Ὡς καὶ ὁ ναὸς ὁ μαρμαρένιος γκρεμίστηκε κι ἔγινε θρύμματα καὶ τὸ ἄγαλμα χάθηκε².

"Εἴσι κι ἡ νότιή μας γερνάει καὶ τὸ ἄνθος μαραίνεται καὶ

ρης, εἶχε στηθῇ στὴ Σαμοθράκῃ ἀπὸ τὸ Δημήτριο τὸν Πολιορκητὴ, ἀφιέρωμα ἀναμνηστικὸ γιὰ τὴ μεγάλη νίκη ποὺ εἶχε κερδίσει πολεμώντας τὸ βασιλιά τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαῖο. Αὐτὸ ὅμως φαίνεται ἀπίθανο, καὶ γιατί ἡ τέχνη τοῦ ἀγάλματος εἶναι μᾶλλον μεταγενέστερη καὶ προπάντων γιατί ἡ Σαμοθράκῃ τότε θρῃσκόταν κάτω ἀπὸ τὴν ἐπικροτὴ τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐπομένως δὲ θὰ ἦταν δυνατό νὰ στηγώνεται σ' αὐτὴν μνημεῖα ἀπὸ τοὺς νικητὲς τοῦ Πτολεμαίου.

2. Στὰ χρόνια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν ὑψώσει μπροστὰ στὴ νότια πτέρυγα τῶν Προπολαίων μικρὸ, χαριτωμένο ἰωνικὸ ναό, ἀφιερωμένο στὴν Ἀθηνᾶ Νίκη, ποὺ τὰ κατοπινὰ χρόνια τὸν ἐνόμαζαν - ὅχι σωστὰ - ναὸ τῆς Ἀπίερου Νίκης. Ὁ ναὸς αὐτὸς γκρεμίστηκε τὸ 1687 ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ποὺ ἤθελαν νὰ κάμουν πυροβολεῖο σὲ μέτωπο τῶν Προπολαίων, καὶ ἀναστυλῶθηκε τὸ 1835 στὴ θέση ποὺ θρῃσκόταν καὶ μὲ τὰ ἴδια τὰ ὀλικά του. Μέσα σὲ ναὸ ἦταν στημένο ἀρχαῖο ξύλινο ἄγαλμα, ξόανο, τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς.

οί αγαπημένοι μας πεθαίνουν. Όμως γεννιοῦνται κάθε ὥρα νέες ζωές, ἀνοίγουνε καινούρια ἄνθη καὶ τὰ περιμένει ἡ Νίκη. Ἡ Νίκη ἀκολουθεῖ τὴ Νιότη, σὰν πεταλούδα φτερουγίζει γύρω της Τί καὶ ἂν φεύγῃ ἀπὸ μᾶς ἡ Νίκη; Δὲν πάει τάχα σ' ἄλλους; Μήπως αὐτὴ πεθαίνει; "Όταν φεύγῃ ἀπὸ κείνους ποὺ ἀδυνατίζουν, χάνονται καὶ πᾶν νὰ πεθάνουν, περιμένει νὰ δῇ τοὺς νέους, νὰ τοὺς ξεδιαλέξῃ καὶ νὰ πᾶν ἐπάνω στοὺς καλοὺς της νὰ καθίσῃ. Εἶναι σκληρὴ ἡ Νίκη καὶ τί τῆς εἶναι οἱ ἄρρωστοι, οἱ γέροι καὶ τὰ πτώματα; Ἀφήνει ἄθελα ἐκείνους ποὺ πεθαίνουν, γιατί αὐτὴ εἶναι Ἀθάνατη.

Ἑρωτήσεις

A. Παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τὸ γνωστὸ ἄγαλμα τῆς Νίκης τῆς Σαμοθράκης, ὁ συγγρ. ἐκφράζει γενικότερες γνώμες του. Ν' ἀποδοθοῦν περιληπτικὰ οἱ γνώμες αὐτὲς καὶ νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ ψυχικὴ διάθεση τοῦ Ἰδα σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ σύγχρονά του ἱστορικὰ περιστατικά.

B. α) Θὰ μπορούσε νὰ καταταχτῇ τὸ παραπάνω ἀπόσπασμα σὲ ὀρισμένο λογοτεχνικὸ εἶδος καὶ σὲ ποιό;

β) Ὑπάρχει ἁρμονία ἀνάμεσα στὴ μορφὴ καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ κειμένου; — Ἀνάμεσα στὴν ἐξήμνηση τῆς ἰδέας τῆς Νίκης καὶ τὴν καλλιτεχνικὴ τῆς παράσταση στὸ ἄγαλμα τῆς Σαμοθράκης;

ΦΑΡΔΥΣ Ο ΣΑΜΟΘΡΑΚΙΤΗΣ ¹

— Κυρία, δὲν εἶμαι χυδαῖος ἀνὴρ, εἶμαι ἐγγράμματος.

Χειρόγραφο τοῦ Φαρδῦ

Φαρδῦς πάει νὰ πῇ Πλάτων ². Τὰ δυὸ ὀνόματα, ποὺ τὴν ἴδια σημασία ἔχουν, τυχαίνει νὰ μοῦ εἶναι καὶ σὰν κάποια σύμβολα ὁμοίων στοχασμῶν, ἅμα κρατήσῃ ὁμοῦς βέβαια κανεὶς πρῶτα τίς ἀναλογίες.

Ἀπὸ τοὺς σκλάβους βγήκε ὁ Φαρδῦς, γεννήθηκε Σαμοθρακίτης στὴ Σαμοθράκη. Μὰ ἡ περίσταση τὸ ἔφερε καὶ πῆγε στὴ Σμύρνη, κοντὰ

1. Ὁ Νικόλαος Φαρδῦς, λόγιος Σαμοθρακίτης (1853—1901), σπούδασε στὴν Εὐαγγελικὴ Σχολὴ τῆς Σμύρνης καὶ ἔπειτα τὴν ἱατρικὴν στὴ Μασσαλία, ὅπου γιὰ νὰ ζήσει ἔκανε τὸ δάσκαλο. Ἀργότερα πῆγε στὴν Κορινθίαν, γιὰ νὰ διευθύνῃ τὴ Σχολὴ τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος, ποὺ ἱδρύθηκε ἐκεῖ, καὶ νὰ τονώσει τὸ θρησκευτικὸ καὶ ἐθνικὸ τῆς συναισθημ. Ἡ ὕψεια του ὁμοῦς καὶ ἡ ἀντίδραση τοῦ δυτικοῦ κλήρου τὸν ἀνάγκασαν νὰ γυρίσῃ στὸ νησί του, ὅπου καὶ ἔμεινε ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του. Ἐγράψε ἡ μεταφράσε διδλία καὶ μελέτες μὲ διάφορα θέματα — ἱστορικὰ, φιλολογικὰ, γραμματικὰ, ἀρχαιολογικὰ ἢ καὶ ἱατρικὰ — καθὼς καὶ λογοτεχνικὰ ἔργα.

2. Καθὼς ἀναφέρεται, ὁ ἀρχ. φιλόσοφος μετονομάστηκε ἀπὸ Ἀριστοκλῆς Πλάτων γιὰ τὸ πλατὺ του στήθος καὶ μέτωπο.

σ' έναν ξμπορο νά δουλέψη. Ἐκεῖ ξμαθε μερικά περισσότερα γραμματάκια, γνώρισε τὸν κόσμο, καὶ μετὰ καιρὸ βρέθηκε μιὰ μέρα στὴ Μασσαλία. Τὸν καιρὸ ἐκεῖνο εἶχανε φτάσει ἐκεῖ πλοῖα μὲ χολερισμένους καὶ ἔφεραν τὴ χολέρα στὸν τόπο. Ὁ Φαρδύς, ποὺ σπούδαζε ἱατρικὴ κάπως ἐμπειρικά, μελέτησε καὶ τὴν ἀρρώστια τούτη. Ἐπειτα τὸν βρῆκε ἡ φτώχεια καὶ τὸν ἀνάγκασε νὰ πάη νὰ κάνη τὸ δάσκαλο στὶς Καρυές¹, ποὺ εἶναι ἀποικία μανιάτικη στὴν Κορσική². Μετὰ δυὸ χρόνια, καὶ ἀφοῦ ἔγραψε ἕνα βιβλιαράκι γιὰ τὴν ἀποικία ἐκείνη, γύρισε στὴ Μασσαλία καὶ ἀπὸ κεῖ στὴν πατρίδα του τὴ Σαμεθράκη, ὅπου ἔκαμε τὸ δάσκαλο καὶ τὸ γιατρὸ λιγάκι, καὶ διαβάζοντας βιβλία ἱατρικά, ἱστορικά καὶ φιλολογικά, καὶ γράφοντας ἄρθρα καὶ μελέτες καταγινώταν καὶ στὰ νησιωτικὰ πράγματα.

Τὴ δροσερὴ πολυπραγμοσύνη τοῦ Φαρδῦ μόνο τὰ μεγάλα μυαλὰ καὶ τὰ παιδιὰ τὴν ἔχουν. Μελετοῦσε τὴν ἱστορία καὶ τ' ἀρχαῖα τοῦ νησιοῦ του, ὀδηγοῦσε τοὺς ξένους ἀρχαιολόγους, ποὺ ἤρχονταν γιὰ νὰ κάμουν ἀνασκαφές, ἔγραφε ἄρθρα γι' αὐτὰ ποὺ σπούδαζε κι ἔβλεπε, προσπαθοῦσε νὰ ἀναμορφώσῃ τοὺς συντοπίτες του καὶ τὴν ὀρθογραφία — ἤθελε τὴ φωνητικὴ ὀρθογραφία μὲ λατινικὰ ψηφία — μ' ἕνα βιβλιαράκι του κατάργησε τοὺς τόνους καὶ τὰ πνεύματα, στὰ γραφόμενά του γιὰ τὴ θρησκεία θέλησε νὰ γίνῃ Λούθηρος, λυτρωτὴς τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, μάζευε τὰ τραγούδια τοῦ νησιοῦ κι ἔγραφε σατιρικὰ ποιήματα καὶ διηγήματα μέτρια. Σ' ὅλα ἦταν ἀνάμορφωτής, ἐξὸν στὴ γλώσσα³. Ἀλλὰ καὶ στὰ κοινοτικά εἶχε πάντα τὸ λογάκι του καὶ προπάντων στὰ σπουδαῖα περιστατικά, ὅπως ὅταν ἦρθε στὸ νησί κι ἐγκαταστάθηκε ὁ Ἀρμένης ὁ ψευτογιατρός⁴, ὅταν ἔρχονταν κανένας ξένος ἀρχαιολόγος, φιλόλογος ἢ βοτανικός, ὅταν σείστηκε ἡ γῆς κι ἔπεσαν τὰ σπίτια στὴ Χώρα καὶ ἔφτασε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ἕνα πολεμικὸ μὲ βοηθήματα καὶ μ' ἕναν καθηγητὴ ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο γιὰ νὰ διηγήσῃ τὸν σεισμὸς εἶχε γίνῃ.

1. Ἔτσι ἐξελλήνισε ὁ Φαρδύς τὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ *Καργκέζε* στὴν Κορσική. Στὰ 1675 Μανιάτες ἀπὸ τὴν Οἴτυλο, φεύγοντας τὸν τουρκικὸ ζυγὸ, εἶχαν καταφύγει καὶ ἐγκατασταθῇ στὴν Κορσική. Ὡς τὰ 1830 κρατοῦσαν ἀκόμη τὴν ἐλληνικὴν τοὺς συνείδηση καὶ γλώσσα, μὲ τὸν καιρὸ ὅμως ἀφομοιώθηκαν ἀπὸ τοὺς ντόπιους καὶ οἱ σημερινοὶ τοὺς ἀπόγονοι εἶναι γαλλόφωνοι ἢ ἰταλόφωνοι. Στὰ 1946 ἀπομέναν στὸ Καργκέζε — ἄλλοτε κέντρο τῆς ἐλληνικῆς περιοχῆς — μόνο μερικές δεκάδες ἐλληνοφῶνοι.

2. Ὁ Φαρδύς ἔγραφε στὴν καθαρεύουσα καὶ εἶχε τὴ γνώμη πὼς ἡ γραμμειτικὴ τῆς ἀρχαίας θὰ μπορούσε, μὲ μερικὲς τροποποιήσεις, νὰ χρησιμεύσῃ καὶ γιὰ τὴ νέα γλώσσα.

3. Στὸ κεφάλαιο οἱ Σκλάβοι τοῦ ἴδιου βιβλίου ἀναφέρεται πὼς στὸ νησί ζοῦσε ἕνας Ἀρμένης «κομπογιαννίτης ψευτογιατρός», κατὰσκοπὸς καὶ ἀποκροστικός ἐκμεταλλευτὴς γιὰ τοὺς φτωχοὺς Σαμεθρακίτες.

Ἀπὸ μέσα ἀπὸ ἓνα νησί μὲ νησιῶτες μισοάγριους καὶ δλότελα σκλάβους, ξεχώρισε ἓνας, γιὰ κάποιον λόγο, καὶ βάλθηκε νὰ ἐνδιαφέρεται γενικότερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ νὰ στοχάζεται πιὸ ἀφηρημένα. Μὲ τὸ νὰ μελετᾷ τὸ νησί του ἐπικύρωσε τὴ ζωὴ τῶν νησιωτῶν καὶ τὴν ὕπαρξιν καὶ ἱστορίαν τοῦ νησιοῦ. Καὶ ὁ ἴδιος μὲ τὸ νὰ ἔχῃ συνείδηση τῆς δικῆς του τῆς ζωῆς καὶ τῆς ζωῆς τοῦ νησιοῦ του, μὲ τὸ νὰ εἶναι εὐαίσθητος σὲ πράγματα καὶ περιστατικά, ποὺ οἱ συντοπίτες του ἦταν ἀδιάφοροι, ξεχώρισε καὶ γίνηκε τὸ νεῦρο τοῦ τόπου του. Δυναμώνοντας μέσα του τὴ συνείδηση τοῦ νησιοῦ του, δυνάμωσε τὸ νησί του. Κι ἐκεῖ ποῦ — ἂν δὲ στοχαζόταν πιὸ ἀφηρημένα ἀπὸ τοὺς ἄλλους νησιῶτες — θὰ περνοῦσε ἀπαράτητος ἀπὸ τοὺς πέντ' ἔξι ξένους, ποῦ στὸ διάστημα τῆς μικρῆς ζωῆς του πέρασαν ἀπὸ τὸ νησί, καὶ ἀπὸ λίγους διανοητικούς ἀνθρώπους τῆς φυλῆς του, τώρα παρτήρηθηκε ἀπ' αὐτοὺς, γιὰτὶ μπόρεσε καὶ τοὺς εἶπε μὲ κάποια σειρὰ καὶ παρατήρηση κάτι γιὰ τὸ νησί του.

Ἐβγαλε καὶ ἡ Σαμοθράκη τὸ δέκατον ἑνατον αἰῶνα καὶ ἓνα Σαμοθρακίτη, ποῦ ξεχώριζε ἀπὸ τοὺς ἄλλους, ὅσο λίγο καὶ νὰ εἶναι. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ νησιοῦ εἶναι σὰ μιὰ μάζα κύτταρα πολλὰ καὶ ὅλα ἐπάνω κάτω ὅμοια, ποῦ ἄλλα ζοῦν καὶ ἄλλα πεθαίνουν καὶ ὅλο γεννιοῦνται νέα. Καὶ τὰ ζωντανὰ κύτταρα παραλαβαίνουν τὴ ζωὴ ἀπὸ κεῖνα ποῦ πέθαναν καὶ παίρνουν τὴ θέσιν τους καὶ τὴν κληρονομίαν τους. Ἀλλὰ τὰ κύτταρα αὐτὰ μοιάζουν τόσο ἀναμεταξύ τους, ποῦ δὲν τὰ ξεχωρίζει κανεὶς καὶ δὲν τὰ θυμᾶται πολὺν καιρὸ τὸ καθένα χωριστά. Ἐξὸν ἂν μέσα στὰ πολλὰ βγῇ κανένα διαφορετικὸ ἀπὸ τ' ἄλλα, πιὸ δυνατόν..... πιὸ ξυπνητὸ καὶ πιὸ εὐαίσθητο, ποῦ αἰσθάνεται τὴν ὕπαρξιν καὶ τὸ βάρος τῆς κληρονομίᾳς ὅλων τῶν ἄλλων, σὰ νὰ τὰ ἀντιπροσωπεύῃ ὅλα. Τέτοιος ἦταν ὁ Φαρδύς.

Ἴσως ἂν εἶχε χρήματα ἀπὸ τὸν πατέρα του ἢ ἂν εἶχε καταφέρει νὰ κάμῃ χρήματα ὁ ἴδιος, θὰ ἄφηνε τὸ νησί του, θὰ ξενιτευόταν καὶ δὲ θὰ γύριζε νὰ τὸ ξανακοιτάξῃ πιά. Γιὰτὶ ὅσοι νιώθουν τὸν ἑαυτὸ τους λίγο διαφορετικὸ ἀπὸ τοὺς τριγυρινοὺς τους φαντάζονται πὼς εἶναι πάρα πολὺ διαφορετικοί, στενοχωριοῦνται, γίνονται ἀσυμβίβαστοι, δὲν εἶναι πιά γι' αὐτοὺς οἱ νόμοι καὶ οἱ συνήθειες τοῦ τόπου τους, δὲ θέλουν νὰ ἔχουν χρέη σὰν τοὺς ἄλλους, γυρεύουν νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὴ γενικὴ πειθαρχία, νὰ ξεριζωθοῦν, νὰ πᾶν νὰ σμίξουν μὲ τοὺς ἀγγέλους, δηλαδὴ μὲ ἀνθρώπους ποῦ τοὺς μοιάζουν. Καὶ οἱ περισσότεροί ἀπ' αὐτοὺς τοὺς διαφορετικούς δὲν εἶναι κὰν ἄξιοι νὰ ζητήσουν μόνοι, γιὰτὶ χρειάζεται κάποια ἰδιαιτέρη δύναμη νὰ ζῇ ὁ ἄνθρωπος στὴν ἐρημίαν του μοναχικός, ὅς εἶναι καὶ μέσα στὰ πλήθη, καὶ νὰ μὴ θέλῃ νὰ βρῇ ὁμοίους του, ἐπειδὴ εἶναι βέβαιοι πὼς δὲν ἀξίζει νὰ βρῇ, ἀφοῦ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι μοιάζουν πάρα πολὺ ἀναμεταξύ τους, καὶ οἱ ἐξαιρετικοὶ πάλι μονάχα ἄνθρωποι εἶναι.

Χαίρομαι ποῦ δὲν εἶχε χρήματα ὁ Φαρδύς, γιὰτὶ μοῦ φαίνεται Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἑκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

πώς ήταν τέτοιος πού, ἂν εἶχε, θ' ἄφηνε τὸ νησί του καὶ θὰ γινόταν γιατρός ἢ καθηγητὴς καὶ θὰ χανόταν μέσα στοὺς τόσους γιατροὺς καὶ καθηγητὲς πού τρέφει ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ στὸ δέκατον ἑνατον αἰῶνα. Γιατὶ δὲν πιστεύω πὼς θὰ ήταν τότε πολὺ ἀνώτερος ἀπὸ τοὺς συντεχνίτες του. Ἐνῶ τώρα, μένοντας Σαμοθρακίτης, ἐπειδὴ ξεχώριζε, ὅσο καὶ νὰ εἶναι, ἀπὸ τοὺς συντοπίτες του, ἐγώ, πού πέρασα ἀπὸ τὸν τύπο του χρόνια ἀφοῦ πέθανε, τὸν ξέρω καὶ μοῦ μιλά γιὰ τὸ νησί του αὐτὸς μόνος τόσο, ὅσο μοῦ μίλησαν ὅλοι μαζί οἱ ἄλλοι Σαμοθρακίτες, ζωντανοὶ καὶ πεθαμένοι, ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ μεγάλου κατακλυσμοῦ.

Καὶ μοῦ ἄρесе πού οἱ νησιῶτες μὲ περηφάνια μοῦ ἀνάφεραν τὸ ὄνομα τοῦ πεθαμένου πατριώτη τους καὶ μοῦ ξανάλεγαν λόγια πού τοὺς εἶχε πεῖ, καὶ μιλοῦσαν μὲ θαυμασμό γιὰ τὴ μικρὴ βιβλιοθήκη τοῦ νησιώτικου σπιτιοῦ του, ἐκεῖ πού κάθεται ἀκόμα ἡ χήρα του καὶ τὰ παιδιὰ του. Σὲ κανένα ἄλλο σπίτι σ' ὅλο τὸ νησί δὲ βρίσκονται μαζωμένα τόσα βιβλία, καὶ ὅμως ὅλα ὅλα δὲ θὰ εἶναι ἴσως τριακόσια. Ἄν εἶχε γράψει μονάχα τὸ βιβλιαράκι του καὶ τ' ἄρθρα του γιὰ τὰ πνεύματα καὶ τοὺς τόνους, δὲ θὰ μ' ἄρесе τόσο ὁ ἀνήξερὸς ξιπασμὸς τῶν ἀπλοϊκῶν νησιωτῶν γιὰ τὸ γραμματισμένο πατριώτη τους. Μὰ ὁ Φαρδὺς ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὸ νησί του — ἴσως κατὰ τύχην ἐπειδὴ ἀναγκάστηκε νὰ ζῇ ἐκεῖ — καὶ γιὰ τὸν πρῶτο κατακλυσμὸ τ' ἀρχαῖα τῆς Παλιάπολης¹, τοὺς Καβείρους² καὶ γιὰ τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ τοὺς Γενοβέζους³, πού στὸν καιρὸ τους χτίστηκε ἡ Χώρα στὸ ψηλὸ ἐκεῖνο κατατόπι πού βρίσκεται, γιὰ τοὺς Τούρκους, πού πῆραν τὸ νησί στὰ 1462, καὶ γιὰ τὸ χαλασμὸ στὰ 1821⁴ —, γιὰ τὴ ζωὴ ὅλη τῆς πατρίδας του. Καὶ ἐξαιτίας τὸ νησί του καὶ ἀρχίζοντας ἀπ' αὐτό, ἐνδιαφέρθηκε ἔπειτα καὶ γιὰ ὅλο τὸ ἔθνος του. Γι' αὐτὸ ἐγκρίνω τοὺς Σαμοθρακίτες πού τὸν θαυμάζουν, γιατί προαισθάνονται πὼς ἡ θύμησή του θὰ μὲ βοηθήσῃ ἐμένα, τὸν ξένο, νὰ νιώσω καλύτερα τὸν τόπο τους. Ἰσως, ἂν δὲν ἀπόμενε στὴ Σαμοθράκη ἡ θύμησις τοῦ Φαρδῦ, δὲ θὰ συλλογιζόμουν οὔτε τόσο στρογγυλὰ τὸ νησί αὐτὸ οὔτε τόσο σχετικὰ μὲ τὸ ἔθνος μας. Ἡ ὑπεροχὴ, πού τόσο ἀνήξερα τοῦ ἀναγνωρίζουν οἱ πατριῶτες του, δὲν πῆγε χαμένη, ἐνῶ ἂν εἶχε γίνῃ ἕνας ἀπὸ τοὺς χίλιους μύριους κούφιους γιατρούς, δασκάλους ἢ δικηγ.

1. Στὸ βορινὸ μέρος τοῦ νησιοῦ, κοντὰ στὴν Παλιάπολη, ἔφεραν στὸ φῶς οἱ ἀνασκαφὲς τοῦ 1858 τὰ ἑρεπία τῆς ἀρχαίας πόλης.

2. Μυστικοὶ θεοὶ ἢ δαίμονες πού λατρεύονταν κυρίως στὴ Σαμοθράκη· ἡ λατρεῖα τους συνδεόταν ἐκεῖ μὲ τὴ λατρεῖα τῆς Δήμητρας.

3. Ἡ Σαμοθράκη καταχτήθηκε ἀπὸ τοὺς Φράγκους ὕστερα ἀπὸ τὴν τέταρτη σταυροφορία (1204).

4. Ὅταν, τὸ 1821, δοκίμασαν οἱ Σαμοθρακίτες νὰ ξεσηκωθοῦν, ἐγίνε στὸ νησί τρομερὴν σφαγὴ τῶν ἀντρῶν καὶ πουλῆθηκαν σὰ σκλάβοι ὅσα γυναικοπαῖδες δὲν πρόφταναν νὰ σωθοῦν στὸ βουνό.

γόρους, πού χάρισε τῆς Ρωμιοσύνης κάποια τεμπελιά πολλῶν παιδιῶν τῆς καί κάποια πατρογονική σχολαστικότητα, δέ θά μέ συγκινοῦσε ὁλότελα ὁ ξιπασμός τῶν νησιωτῶν.

Θά ἦταν ὅμως, μοῦ φαίνεται, πιό χρήσιμος γιά ὅλους ὁ Φαρδύς, ἄν, ἀντὶ νά καταπιασθῇ σέ τόσα ζητήματα μέ τόση πολυπραγμοσύνη, περιορίζε τὸ νοῦ του κι ἔγραφε ἓνα βιβλίο γιά τὴ Σαμοθράκη τέτοιο, πού ὅποιος Ρωμιός τύχαινε νά ἀντικρίσῃ τὴ Σαμοθράκη νά τοῦ ἐρχόταν στὸ νοῦ ἀμέσως τὸ βιβλίο αὐτό.

Ἑρωτήσεις

Α. Ποιά ἐσωτερικὴ συγγένεια θά μπορούσαμε νά βροῦμε ἀνάμεσα στὸν ἴδιο τὸ συγγραφέα καὶ τὸ Φαρδύ, ὅπως μᾶς παρουσιάζεται στὸ κεφάλαιο αὐτό ;

Νά βρεθοῦν οἱ χαρακτηριστικὲς φράσεις στὸ κείμενο πού ὑποδηλώνουν τὴ συγγένεια αὐτή.

Β. Νά σχολιαστοῦν οἱ γνώμες τοῦ Ἰδα ἀναφορικά μέ τὸ Φαρδύ καὶ τὸ ἔργο του.

ΝΕΚΡΙΚΟΣ ΔΙΑΛΟΓΟΣ

Καὶ τρίτη φορὰ πῆγα στὸ μετόχι¹, πάλι ἀπόγεμα. Ἡ σιγαλιά ἐκείνης τῆς μεριάς ἄφηνε τίς σκέψεις μου καὶ ξανοίγονταν. Πάλι δὲν ἦταν ὁ καλόγερος ἐκεῖ· εἶχε πάει κι αὐτός στα βορινὰ χωράφια τοῦ μετοchioῦ. Μὰ ἔλειπε καὶ ὁ Αὐξέντιος², πού ξέχασε ὥστόσο νά λύσῃ τὸ φύλακα τοῦ μετοchioῦ, τὸ μαντρόσκυλο, ἀπὸ τὸ δέντρο πού ἦτανε δεμένος. Καὶ μόλις μέ εἶδε, πετάχτηκε ἀπὸ χάμω, χίμισε νά μέ ἀρπάξῃ, κόντεψε νά πνιγῇ ἀπὸ τὴν ἀλυσίδα πού ἦταν δεμένος, μοῦ ἔδειξε πολλὰ δόντια του καὶ γάβγισε, γάβγισε ὥσπου τοῦ ἔφυγα καὶ δέ μ' ἔβλεπε πιά κι οὐδὲ μέ γροικοῦσε³. Πῆγα καὶ κάθισα σέ μιὰ πέτρα μακριὰ ἀπὸ τὸ μετόχι κι ἔβλεπα τὴ θάλασσα. Καὶ μοῦ συνέβηκε τότε κάτι παράξενο πού θά τὸ θυμοῦμαι ὅσο ζῶ. Μοῦ φάνηκε πὼς ἦρθε καὶ κάθισε κοντά μου ὁ Φαρδύς, ἐκεῖνος ὁ διαλεκτικὸς, ἐνῶ ἦταν ἀπὸ χρόνια πεθαμένος καθὼς ἤξερα καλά. Καὶ μοῦ μίλησε ἔτσι :

— Τί νέα μᾶς φέρνεις ὅπο τὴν Ἑλλάδα, ξέने ; Διψῶ νά μάθω. Ξέρεις, ἐγὼ δὲν εἶμαι χυδαῖος ἄνθρωπος, σὰν αὐτοὺς ἐδῶ πέρα· εἶμαι γραμματισμένος.

— Ἄ, χαίρομαι πολὺ, τοῦ ἀποκρίθηκα χωρὶς νά ξαφνιστῶ καθό-

1. Πρόκειται γιά τὸ κτήμα τοῦ μοναστηριοῦ, θητικά στὴν ὁμώνυμη κομόπολη τοῦ νησιοῦ.

2. Καλόγερος/κλῆρι στὸ Μοναστήρι. (Ὁ συγγρ. τὸν ἀναφέρει σὲ προηγούμενο κεφάλαιο, Στὸ Μετόχι).

3. γροικῶ, ἀγροικῶ ἀκούω, καταλαβαίνω.

λου, σὰ νὰ τὸν γνῶριζα ἀπὸ πολλὰ χρόνια καὶ σὰ νὰ μὴν ἤξερα πῶς ἦταν πεθαμένος. Καὶ ἔπειτα εἶπα :

— Τί νέα ; Νά, τὰ ἴδια. "Ολα μοῦ φαίνονται παλιὰ ἐμένα. Τὰ καινούρια θὰ εἶναι ἐκεῖνα ποὺ ἐμεῖς θὰ φτιάσωμε ἢ τὰ παιδιὰ μας. 'Εσὺ σὰν τί καινούριο θέλεις νὰ μάθης ;

— Νά, λένε πῶς δὲ στέκεται καλὰ ἡ κυβέρνησις, θὰ παραιτηθῇ τὸ 'Υπουργεῖο.

— "Α, σὲ μέλει πολὺ γιὰ τὸ 'Υπουργεῖο ; Δὲν τὸ ἤξερα. 'Εμένα δὲ μ' ἐνδιαφέρει καθόλου· εἶναι καθημερινὲς ψιλοκοπιᾶς τῆς πολιτικῆς μας.

— Συχνὰ μοῦ ἦρθε στὸ νοῦ ἡ ἰδέα τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ καὶ κάμποσες φορὲς στοχάστηκα πῶς εἶναι περιττοὶ οἱ πόλεμοι καὶ δὲν ταιριάζει νὰ σφάζονται ἄνθρωποι ἀναμεταξύ τους. "Ολοι ἓνα δὲν εἴμαστε ; "Επειτα πόσα χρήματα χάνονται στοὺς πολέμους καὶ πόσες ζωές ! Γιατί δὲ σβήνομε τὰ σύνορα τῶν ἐθνῶν ;

— Σὰ νὰ ἦταν γραμμένα μὲ κιμωλία σὲ κανένα μαυροπίνακα ἢ μὲ ραβδί στὴν ἄμμο ! "Αν ἦτανε στὸ χέρι μας...

— Καὶ βέβαια, στὸ χέρι μας εἶναι. "Ας συμφωνήσουν τὰ ἔθνη μεταξύ τους νὰ μὴν πολεμοῦνται, κι ἔτσι σιγὰ σιγὰ θὰ σβήσουν κι αὐτὰ τὰ ἴδια.

— Μὰ νὰ ποὺ δὲν τὸ θέλουν. "Οσα εἶναι κουρασμένα ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τους ἄς κοιμηθοῦν. Μὰ πάντα μένουν ἄλλα ξυπνητὰ καί, ὅσο εἶναι ξυπνητὰ, ἢ ζωντανάδα τους δὲν τ' ἀφήνει νὰ ἡσυχάσουν, παρὰ τὰ σπρώχνει ἀδιάκοπα στὴν ἐπικράτησι, στὴν ἡγεμονία τοῦ κόσμου. Καὶ γίνονται οἱ πόλεμοι. Τοὺς Γιάπωνες δὲν τοὺς περίμενες νὰ ξεφυτρώσουν ζωντανοὶ στὴν Ἀσία.

— Καλὰ, ἄφησε τὰ ἔθνη καὶ πάρε τὰ ἄτομα, ποὺ αὐτὰ κάνουν τὰ ἔθνη. Παραδέξου πῶς ὅλο καὶ πληθαίνουν οἱ ἄνθρωποι, ποὺ θέλουν τὴν ἡσυχίαν τους καὶ τὴν καλοπέρασι καὶ ἀδιαφοροῦν γιὰ τοὺς στρατοὺς καὶ τοὺς πολέμους, γιὰ τὰ ἔθνη, γιὰ τὴ δόξα, γιὰ τὴ νίκη.

— Καὶ αὐτοὶ εἶναι οἱ ἀδύνατοι καὶ οἱ κουρασμένοι. Γυρεύουν τὴν εὐτυχία. Καὶ εὐτυχία γιὰ αὐτοὺς εἶναι ὁ ὕπνος καὶ ἡ ἡσυχία. 'Ενῶ οἱ δυνατοὶ ἄλλην εὐτυχία θέλουν, τοὺς κόπους, τοὺς κινδύνους, τὴ νίκη.

— Δὲν ξέρω ἂν εἶναι δυνατοὶ ἢ ἀδύνατοι, μὰ ὅλο πληθαίνουν αὐτοὶ ποὺ λέγω.

— Δὲν ἔκαμα τὴ στατιστικὴ τους οὔτε τὴν τωρινὴ οὔτε τὴν πρωτοτερινή.

— Τουλάχιστο στὴν Εὐρώπῃ ἔτσι φαίνεται. "Αν γίνεται ἀλλιῶς σ' ἄλλα μέρη τῆς γῆς, μπορεῖ, μὰ κι ἐκεῖ μὲ τὸν καιρὸ θὰ καταντήσουν οἱ ἄνθρωποι σὰν τοὺς Εὐρωπαίους.

— Τί μὲ μέλει τὸ θά. Τὰ μελλούμενα δὲν τὰ ξέρω. Μπορεῖ νὰ γίνουν ἔτσι, μὰ μπορεῖ νὰ γίνουν κι ἀλλιῶς. Ποιὸς ξέρεῖ ἂν, ἀντὶ νὰ ἐπικρατήσουν οἱ ἀδύνατοι, δὲν ἐπικρατήσουν οἱ δυνατοί. Τὰ μελλούμενα τὰ ἔχομε στὸ χέρι μας, ἐμεῖς, μὰ πρόβλεψες δὲν μποροῦμε
Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

νὰ κάμωμε. "Όσο ἔξυπνοι καὶ νὰ εἴμαστε, δὲν ξέρομε τί θὰ βγῇ. Λοιπὸν τί νόημα ἔχει νὰ μᾶς πιέξῃ ἡ τωρινὴ κατάστασις — καὶ ἐπομένως οἱ θεωρίες — τῶν τριγυρινῶν ἀδυνατῶν ἀνθρώπων τόσο, ποὺ νὰ φανταζόμαστε πῶς καὶ τὰ μελλούμενα, ὅπως τὰ συγκαιρινὰ πράματα, μᾶς ἀνήκουν. Μπορεῖ τὸ μέλλον νὰ γίνῃ τῶν δυνατῶν.

— Μὰ πιδὼ σωστὸς ἀπὸ τίς πατρίδες εἶναι ὁ κοσμοπολιτισμός.

— Δὲν τὸ ξέρω. Ἐγὼ ἔνα μονάχα ξέρω, πῶς ἐγὼ δὲν μπορῶ νὰ γίνω κοσμοπολίτης, γιατί ὁ κοσμοπολιτισμός, ποὺ περνώντας ἀπὸ τὴ λογικὴ μου φαίνεται σὰ σωστός, δὲν μπόρεσε ἀκόμα νὰ χωθῇ στὰ κόκαλά μου καὶ στὰ νεῦρα μου, στὴν αἴσθησή μου, θέλω νὰ πῶ, γιὰ νὰ γίνῃ δικός μου. Ὁ κοσμοπολιτισμός γιὰ μένα εἶναι μιὰ παράστασις ξένη. Μόνο μὲ τὸ λογικὸ μου μπορῶ νὰ τὴ νιώσω καὶ γι' αὐτὸ οὔτε μιὰ τρίχα τοῦ κεφαλιοῦ μου δὲν καταφέρνει ν' ἀλλάξῃ. Αἴσθημα δικό μου δὲν εἶναι.

— Μὰ μπορεῖ νὰ γίνῃ τῶν παιδιῶν σου αἴσθημα. Οἱ συγκοινωνίες οἱ εὐκολες, τὰ βιβλία τὰ ἀναρίθμητα, οἱ γλῶσσες ποὺ μαθαίνομε...

— Ναί, τὰ ξέρω αὐτὰ. Ἴσως νὰ εἶναι ἔτσι. Θὰ πρέπη νὰ τὰ πάρω ἀπὸ μικρὰ στὸ Παρίσι τὰ παιδιὰ μου, νὰ μὴν τὰ μάθω τὴ γλῶσσα τους, νὰ μὴν ἀκοῦν τίποτα ἑλληνικὸ γύρω τους, δηλαδὴ νὰ τὰ ἀναθρέψω ἔξω ἀπὸ τὴ Ρωμιοσύνη καὶ ἀπὸ κάθε πατρίδα, μὲ δασκάλους κοσμοπολίτες, σὲ δέκα γλῶσσες, καὶ νὰ τὰ ταξιδεύω ἀπὸ τόπο σὲ τόπο ὅλα τους τὰ νιάτα. Ἡ θύμωσις ἀπὸ τὰ παιδιὰτικὰ τους χρόνια πρέπει νὰ μὴν εἶναι ἑλληνική, μὰ οὔτε καὶ γαλλική, γιατί δὲν εἶναι σκοπὸς νὰ τὰ ἀρπάξω ἀπὸ τὸ βάραθρο μιᾶς πατρίδας γιὰ νὰ τὰ ρίξω σ' ἄλλης πατρίδας τὴν καταβόθρα. Ἄν τὰ δικά μου τὰ νιάτα δὲν ἦσαν ἑλληνικά, ἴσως δὲ θὰ ἤμουν Ἕλληνας κι ἐγώ. Ἐπειτα ἔρχονται οἱ κληρονομικὲς αἰτίες καὶ ἄλλα. Μὰ πῶς νὰ κάμω τὰ παιδιὰ μου κοσμοπολίτες, ἀφοῦ ἐγὼ δὲν εἶμαι καὶ ἀφοῦ δὲν αἰσθάνομαι πῶς ὁ κοσμοπολιτισμός εἶναι καλύτερος ἀπὸ τίς πατρίδες; Νὰ φύγω ἀπὸ κοντά τους καὶ νὰ μὴν τὰ ξαναδῶ πιά γιὰ χάρη τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ; Εἶναι περιττό. Ξέρεις λοιπὸν πῶς θὰ τὰ ἀναθρέψω τὰ παιδιὰ μου; Θὰ τ' ἀφήσω νὰ γεννηθοῦν ὅπου γεννηθοῦν, θ' ἀφήσω τὰ λόγια μου νὰ πέφτουν ἐπάνω τους ὅπως τύχη, θ' ἀφήσω τὸ παράδειγμά μου καὶ τὸ γύρω κόσμον νὰ τοὺς ἐπηρεάσῃ ὅπως θέλει, μονάχα θὰ προσπαθῶ νὰ ξυπνήσω μέσα τους ὅ,τι ζωὴ ἔχουν, ὅ,τι δικό τους ἔχουν, ἂν ἔχουν τίποτε ἰδιαιτέρο. Καὶ ὥς γίνουν ὅ,τι θέλουν. Μὰ δὲν μπορῶ νὰ πάψω ἐγὼ νὰ εἶμαι Ἕλληνας, ἐπειδὴ τὸ θέλει μιὰ θεωρία ἢ ἓνα αἴσθημα ὄχι δικό μου, παρά ξένο.

— Μὲ τὸν καιρὸ ὅμως θὰ γίνουν οἱ ἄνθρωποι κοσμοπολίτες. Τὰ ἔθνη εἶναι σωρὸς ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ ζοῦν μαζί, ἀνθρωπομαζώματα. Ἀφότου τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν δὲν τοὺς εἶναι πιά καὶ τόσο ἀπαραίτητο νὰ ζοῦν μαζί, χάνεται σιγὰ σιγὰ καὶ ἡ ἀντίληψις πῶς τὸ ἔθνος εἶναι πρόσωπο καὶ τὸ ἔθνος γίνεται κουρέλι, διαλύνεται.

Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἑκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

— Σὲ κάθε ἐποχὴ μεγάλου πολιτισμοῦ γεννιέται τὸ αἶσθημα τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ ἢ τὴν πολιτικὴ κούραση. Καὶ οἱ Ῥωμαῖοι στὸν καιρὸ τοῦ προχωρημένου πολιτισμοῦ τοὺς ἔλεγαν *ubi bene, ibi patria*¹. Κι ἐκεῖνον τὸν καιρὸ θὰ βρίσκονταν μερικοί, ποὺ θὰ ἔλεγαν αὐτὰ ποὺ λὲς καὶ σὺ ὕστερα ἀπὸ τόσους αἰῶνες. Οἱ θεωρίες σου δὲν εἶναι οὔτε κἀν καινούριες. Ὅμως ὕστερα ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους ἦλθαν καὶ ἄλλα ἔθνη καὶ ἔζησαν καὶ πολέμησαν ἀναμεταξύ τους, καὶ τὰ ἐχώρισαν σύνορα κρατῶν. Πῶς ὁ κοσμοπολιτισμὸς εἶναι μονάχα ἓνα ἀπὸ τὰ φαινόμενα κάθε πολιτισμοῦ, δὲν τὸ βλέπεις;

— Εἶσαι πατριώτης, μπράβο σου.

— Σ' εὐχαριστῶ, ἀλλὰ «πατριώτης» δὲν εἶμαι. Πολλοὶ μὲ λένε ἔτσι, καὶ ἄλλοι θὰ μὲ ὀνομάζουν ἴσως «φιλόδοξο». Μὰ δὲ μὲ μέλει. Ἄν πῆγαινα τώρα στὴ Μακεδονία νὰ παλέψω μὲ τοὺς Βουλγάρους! θὰ ἔλεγε ὁ κόσμος: «Τί πατριώτης!» Ὅμως δὲ θὰ πῆγαινα ἀπὸ φιλοπατρία στὴ Μακεδονία, καὶ εἶναι τόσο μπερδεμένες οἱ αἰτίες ποὺ μὲ ἀναγκάζουν νὰ ἐνεργῶ σὲ κάθε περίσταση ἔτσι ἢ ἀλλιῶς, ποὺ δὲν μπορῶ νὰ τίς ξεδιαλύνω καὶ χαίρομαι γιὰ αὐτό. Αἰσθάνομαι ὅλο τὸν πλοῦτο καὶ τὰ ἀκατανόητα καὶ μπερδεμένα ἐλατήρια τῆς ζωῆς. Μ' ἀρέσει νὰ μὴ δύνωμαι νὰ ἐξηγήσω καλὰ καλὰ μιὰ πράξη μου. Χάνεται ὁ πλοῦτος τῶν αἰτίων, ὅταν προσπαθῶ νὰ τίς ἐξηγήσω. Τί φτωχὴ ποὺ εἶναι κάθε ἐξήγηση καὶ τί πλούσια ἡ ζωὴ! Καὶ δροσερὴ καὶ ζουμερὴ καὶ ἀνεξάντλητη, ἀναρχὴ καὶ ἀτέλειωτη, ἀπεριόριστη, ἀνυπολόγιστη, μυστικὴ, τρίσβαθη, ἀναρχικὴ καὶ ἀνεξήγητη, γεμάτη μύθους καὶ προβλήματα, εἰρωνικὴ καὶ σκληρὴ, τρελὴ, μεγαλόδωρη καὶ ἀδιάφορη, ἀνοιχτοχέρα καὶ κακὴ...

— Λοιπόν, γιατί θὰ πῆγαινες στὴ Μακεδονία, ἀφοῦ ἡ ζωὴ εἶναι τόσο πλατιά καὶ πλούσια καὶ ἀφοῦ δὲν τὴ στενεύεις μὲ πατριωτικὲς στενοκεφαλίες;

— Σὲ κάποιον κάμπο, τριγύρω κλεισμένον μὲ σύνορα, ποὺ τὸν λένε οἱ ἄνθρωποι πατρίδα, ἐκεῖ γεννήθηκα, ἐκεῖ εἶναι θαμμένοι οἱ πατέρες μου, ἐκεῖ ἀπὸ μικρὸς ἀνατράφηκα καὶ μεγάλωσα. Κάθε θύμηση τοῦ κάμπου αὐτοῦ εἶναι δική μου θύμηση. Τὰ νιάτα μου εἶναι μιὰ θύμηση βαθιὰ καὶ στερεά, ποὺ δυναμώνει μέσα μου τὴν πατρίδα. Στὸν κάμπο αὐτὸν βρέθηκα καὶ μένω πότε γερός καὶ πότε ἄρρωστος. Στὸν κάμπο αὐτὸν περπατῶ, τρέχω, περιδιαβάζω, χαίρομαι, στενοχωριῶμαι, τaráζομαι καὶ βαριοῦμαι καὶ κοιμοῦμαι. Σ' αὐτὸν τὸν κάμπο λιάζομαι καὶ ξεσταίνομαι ἢ κρυώνω καὶ βρίσκω σπηλιές γιὰ νὰ χωθῶ καὶ ροῦχα γιὰ νὰ ντυθῶ ἢ ἴσκιους στὰ σύδεντρα καὶ δροσερά νερά. Ἐπειδὴ εἶναι ἀ ν ἄ γ κ η νὰ κουνιοῦμαι, στὸν κάμπο αὐτὸν κουνιοῦμαι μὲ δρασκελιές μικρὲς ἢ μεγάλες; καὶ ἀνακατώνομαι σὲ ἀνθρώπινα καμῶ-

1. Ὅπου ζῇ κανεὶς καλὰ, ἐκεῖ εἶναι καὶ ἡ πατρίδα του. Λέγεται γιὰ δούλους παραμερίζον τὸ πατριωτικὸ συναίσθημα μπροστὰ στίς ὀλικές ἀπολαύσεις τῆς ζωῆς.
Ψηφιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Ἑκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς

ματα για να ταράζωμαι περισσότερο και έπειτα να καθαρίζομαι, να βγαίνω σαν τὸ χρυσάφι ἀπὸ τὴ φωτιά

Εἶναι κι ἄλλοι κάμποι στὴ γῆ ἐπάνω, μὰ ποῦ ἄλλοῦ, ποιὸς ἄλλος κάμπος εἶναι πιὸ στολισμένος μὲ θύμησης παλιές καὶ νέες; Ποιὸς ἄλλος κάμπος εἶναι πιὸ παρδαλός, πιὸ ζωντανός, πιὸ πλούσιος σὲ γραμμὲς καὶ ἴσκιους καὶ δροσιές, καὶ χρώματα, παλάτια καὶ ὄνειρα; Γιατί νὰ διαλέξω ἄλλον κάμπο; Εἶναι καὶ ἡ γῆ ὀλάκερη κάμπος, μὰ, ἐπειδὴ εἶναι πάρα πολὺ μεγάλος γιὰ τὸν κάθε ἄνθρωπο, βάζει ὁ καθένας σύνορα ὡς ἐκεῖ ποὺ φτάνει τὸ μάτι του καὶ μέσα στὰ σύνορα αὐτὰ ζῇ μὲ τοὺς τριγυρινούς του, πού, μὲ τὸ νὰ ζοῦν πολὺν καιρὸ μαζί του στὸν ἴδιον κάμπο, γίνηκαν συγγενικοί του. Ἀφοῦ ὑπάρχει ἡ πατρίδα μου — τὴν ἔχω ζωντανὴ μέσα μου —, γιατί νὰ μὴν τὴν προτιμήσω ἀπὸ ὅλες τὶς ἄλλες πατρίδες; Τὸ νὰ ζῶ μέσα στὸ ἔθνος μου δὲ θὰ πῇ πὼς εἶμαι πατριώτης. Ζῶ ὅχι γιὰ τὸ ἔθνος μου, ἀλλὰ μέσα στὸ ἔθνος μου. Γιατί νὰ τ' ἀφήσω; "Ὅλα τὰ ἔθνη μοιάζουν ἀναμεταξύ τους — ἀνθρωπομαζώματα — καὶ δὲν ἀξίζει νὰ διαλέξη κανεὶς ἐπειδὴ ἔτυχε νὰ γεννηθῶ μέσα στὸ ἐλληνικὸ τὸ ἔθνος καὶ τυχαίνει νὰ εἶμαι καὶ περήφανος, τοῦ μένω πιστός.

— Μὰ ἐγὼ δὲ σοῦ λέγω ν' ἀλλάξης πατρίδα, σοῦ λέγω νὰ γίνης κοσμοπολίτης. Ποιὸς σοῦ εἶπε νὰ διαλέξης ἄλλο ἔθνος;

— Τὸ ἴδιο κάνει. Τὸ ἓνα φέρνει τ' ἄλλο. Ἐγὼ δὲ θὰ κοπιᾶσω νὰ βγῶ ἀπὸ τὸ ἔθνος μου, μὲ κουράζει ὁ κόπος αὐτός, ὅπως μὲ κουράζει καὶ τὸ νὰ ἔχω ἀδιάκοπα τὸ νοῦ μου στὸ ἔθνος μου. "Ὅτι καὶ νὰ γίνῃ, νιώθω πὼς δὲν ἔχει νὰ βγῶ ἀπὸ τὸ ἔθνος μου, λοιπὸν τί ἀνάγκη νὰ τὸ συλλογίζωμαι; Ἀκουμπῶ ἐπάνω του γιὰ νὰ ξεπετάξω τὰ κλαριά μου. Μ' ἀρέσει νὰ ζῶ μέσα στὸ ἔθνος μου γιὰ τὸ νὰ αὐτὸ μου καὶ ἀκουμπώντας ἐπάνω του νὰ γίνωμαι πιὸ ἄνθρωπος, δηλαδή κάτι περισσότερο ἢ τελειότερο ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο.

— "Ὡστε ξεχνᾷς καὶ σὺ πὼς εἶσαι "Ελληνας καὶ νιώθεις μονάχα πὼς εἶσαι κάτι ζωντανό, ἴσως ἄνθρωπος.

— Καί, ὅταν δὲν ἔχω συνείδηση τοῦ ἔθνους μου, πάλι, θέλοντας καὶ μὴ, "Ελληνας εἶμαι καὶ ἡ ζωὴ μου μνήσκει ἐλληνική. Μὰ ἄλλο λέγω: ὅτι, χωρὶς ν' ἀφήσω τὸ ἔθνος μου, μπορῶ νὰ γίνω πιὸ ἄνθρωπος, οὔτε θὰ μ' ἐμποδίσῃ ποτὲ τὸ ἔθνος μου νὰ εἶμαι ἢ νὰ γίνω πιὸ ἄνθρωπος, νὰ κάμω σκέψεις αἰώνιες. ἢ νὰ θαυμάζω ξένους πολιτισμοὺς καὶ ξένες πατρίδες.

— Καὶ ἂν μ' αὐτὰ βλάφτεται ἡ πατρίδα σου;

— Μπορεῖ ἡ ζωὴ μου νὰ βγῇ χρήσιμη γιὰ τὸ ἔθνος μου. Μὰ πιστεύω πὼς δὲν μπορῶ νὰ βλάψω τὸ ἔθνος μου, ὅσο ἔχω συνείδησή του καὶ θέλω νὰ μείνω "Ελληνας. "Ὅσο εἶμαι τέτοιος, ὅλες οἱ σκέψεις μου ὑποτάσσονται σὲ κάποια πειθαρχία.

— Ἐγὼ δὲν καταλαβαίνω πὼς μπορεῖ κανεὶς νὰ γίνετα πιὸ τέλειος ἄνθρωπος, ὅσο μνήσκει κολλημένος σ' ἓνα ἔθνος.

— Κι ἐγὼ λέγω πὼς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄνθρωπος ὅποιος ξεχνᾷ τὴν καταγωγή του, ὅποιος δὲν ἀναγνωρίζει τοὺς δεσμούς του καὶ ὅποιος δὲν εἶναι περήφανος γιὰ τὸ δικό του τὸν πολιτισμό, ποὺ εἶναι ὁ ἑαυτός του ὅλος. Κάθε συνείδηση κάνει τὸν ἄνθρωπο πιὸ ἄνθρωπο· γι' αὐτὸ μ' ἀρέσει νὰ θυμᾶται ὁ καθένας ἀπὸ ποῦ βγῆκε, ποῦ μεγάλωσε, ποιά τριγυριστὰ τὸν ἔξωσε καὶ τὸν ἀνάθρεψε· μ' ἀρέσει νὰ διακρίνη κανεὶς τοὺς δεσμούς του καὶ νὰ τοὺς παραδέχεται χωρὶς γρῆνιες· αὐτὸ θὰ πῇ ἐλευτεριά καὶ ἀνθρωπιὰ.

— Μὰ πὼς μπορεῖ ὁ πατριώτης νὰ εἶναι ἄνθρωπος τέλειος, ἀφοῦ τίς ἄλλες πατρίδες τίς ἔχει γιὰ χειρότερες ἀπὸ τὴ δική του;

— Ἀλίμονο, ἂν κάθε ἄνθρωπος εἶχε ὅλες τίς πατρίδες ἴσα μὲ τὴ δική του! Εἶπαμε πὼς ὅλες μοιάζουν, μὰ ἡ δική του εἶναι πιὸ γλυκιά καὶ πλουσιότερη.

Μὰ κάτι παραπάνω πρέπει νὰ σοῦ πῶ. Πιστεῦω πὼς μόνο ἐκεῖνος ποὺ νιώθει τὸ δικό του ἔθνισμό, μπορεῖ νὰ νιώσῃ καλὰ καὶ τῶν ἄλλων τίς πατρίδες. Ἀπὸ τοὺς ξένους μ' ἀρέσουν ὅσοι νιώθουν πὼς ὅλα τὰ ἔθνη μοιάζουν ἀναμεταξύ τους, κρατοῦν ὥστόσο τὴν ἐθνική τους τὴν ψυχὴ καὶ τὸ ξέρουν. Ὅσο καὶ νὰ μᾶς εἶναι ἀληθινὰ ἀδιάφορη καὶ γνωστὴ ἡ αἴσθησις τῆς πατρίδας, μέσον τῆς ὁμῶς μπορούμε νὰ καταλαβαίνουμε τὰ ἔθνη καὶ ἀπὸ τὰ ἔθνη τὸν ἄνθρωπο. Ἐτσι ἐννοῶ τὸν κοσμοπολιτισμὸ ἐγώ. Μονομιᾶς δὲν μπορῶ, ὅπως εἶμαι καμωμένος, νὰ φτάσω στὴν ἐννοια τῆς ἀνθρωπότητας· χρειάζονται στάδια πολλὰ στὸ μεταξύ. Πρῶτα πρέπει νὰ νιώσω τὸν ἑαυτό μου ὅπως ὅπως· μόλις τὸν ἀναλύσω καλὰ, θὰ νιώσω βαθύτερα καὶ τὸ ἔθνος μου, ἀπὸ τὸ ἔθνος μου φτάνω στὰ ἄλλα ἔθνη, ἔπειτα ξαναγυρίζω στὸν ἑαυτό μου καὶ βλέπω τὴν ἀνθρωπότητα. Ὅσοι λὲν πὼς εἶναι κοσμοπολίτες καὶ δὲν περνοῦν ἀπ' ὅλ' αὐτὰ τὰ στάδια, πολὺ λαφριά τὸ παίρνουν τὸ ζήτημα καὶ δὲν μπορεῖ νὰ νιώθουν τὴν ἀνθρωπότητα. Ἐπειδὴ γενεὴ κεύουν, φαντάζονται πὼς νιώθουν κάτι, μὰ εἶναι τόσο εὐκολο νὰ γενεὴ νικεὺ κανεῖς· τὸ λογικὸ μας συνήθως δὲν κάνει καὶ τίποτε ἄλλο. Μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ κουρασμένοι ἀπὸ κάθε σκέψη καὶ πράξη καὶ ἀπὸ τεμπελιά γίνονται ἀδιάφοροι καὶ λέγονται κοσμοπολίτες.

— Ἀρχίζουν νὰ μ' ἀρέσουν οἱ πατρίδες, ὅπως μοῦ τίς ἐξηγεῖς, γιατί φαντάζομαι πὼς καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἔτσι ἐνιωθάν τὴν πατρίδα τους, ἂν καὶ ὅλους τοὺς ἄλλους λαοὺς τοὺς ἔλεγαν βαρβάρους.

— Οἱ Ἕλληνες πάντα ἔτσι ἐνιωθάν τὴν πατρίδα καὶ τὸν κοσμοπολιτισμό. Ὁ Ἕλληνισμός, ἀφότου φανερώθηκε στὸν κόσμον, δὲ γυρεύει νὰ φτιάσῃ στενοκέφαλα ἐθνικὰ ἔργα, παρὰ ἔργα ἀνθρώπων, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὰ καταφέρῃ στερεώνεται πρῶτα καλὰ μέσα στὴν πατρίδα του. Καὶ ὀνομάζει τοὺς ἄλλους λαοὺς βαρβάρους μονάχα γιὰ νὰ μὴν τοὺς μιμηθῇ πάρα πολὺ καὶ χάσῃ τὴν πρωτοτυπία του μαζὶ μὲ τὴν περηφάνια του γιὰ τὴ δική του τὴν ψυχὴ, γιὰ τὸν πολιτισμὸ

του, ἀφοῦ αὐτὸς ὁ πολιτισμὸς του ἴσα ἴσα εἶναι ἡ δύναμη, ποὺ δημιουργεῖ ἔργα ἀνθρώπινα.

— Ὡστε καλὸ εἶναι νὰ πολεμοῦμε Τούρκους καὶ Βουλγάρους ;

— Καὶ Φράγκους. Ἐμεῖς ποτὲ δὲ θελήσαμε νὰ πνίξωμε ἄλλα ἔθνη. Αὐτὰ ὅμως τὰ ἔθνη, ποὺ πολεμοῦν νὰ μᾶς καταπιοῦν, τὰ μαχόμεστε, καὶ μ' ὅλο τὸ δίκιο μας. Τὴν ὥρα τούτη ποὺ σοῦ μιλῶ εἵμαστε, ἔμεῖς οἱ Ἕλληνες, τυραννισμένοι, γιατί τὸ ἔθνος μας βρίσκεται σὲ κίνδυνο. Πρέπει νὰ ξεφορτωθοῦμε τὸ βάρος αὐτὸ καί, μόνο ἀφοῦ τὸ ξεφορτωθοῦμε, θὰ μπορέσωμε νὰ ἀπλωθοῦμε ἐλεύτερα, νὰ φουντώσωμε, νὰ πλάσωμε κάτι δικό μας καὶ ἀνθρώπινο. Ὅσο δὲν τὸ βγάζωμε τὸ βάρος αὐτὸ ἀπὸ πάνω μας, τίποτε καλὸ δὲ γίνεται νὰ καταφέρωμε. Ὅσο οἱ γύρω μας ἀνθρώποι εἶναι στενοχωρημένοι, κακομοιριασμένοι, ταραγμένοι καὶ δὲν ξέρουν τί θέλουν, καὶ βαλτώνουν καὶ πελσγώνουν, πῶς ἐγὼ νὰ εἶμαι ἥσυχος, πῶς νὰ δημιουργήσω τέχνη, ἀφοῦ δὲν εἶναι τέχνη γύρω μου ; Ἄν τώρα χρειαζόταν τέχνη, θὰ ἦταν. Γι' αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη νὰ πολεμήσωμε κείνους, ποὺ μᾶς ἐπιβουλεύονται εἴτε μὲ τὰ ὅπλα τους εἴτε μὲ τὸν παραγινωμένο πολιτισμὸν τους. Ὁ πόλεμος θὰ μᾶς κάμῃ πιὸ ἀνθρώπους, θὰ μᾶς λυτρώσῃ καὶ ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς καὶ ἀπὸ τὸν ξεπεσμό. Ἡ εἰρήνη μᾶς χαλαρώνει καὶ βαλτώνομε κάθε μέρα περισσότερο σὲ μιὰ σαπισμένη λιμνοθάλασσα.

— Τοὺς ἀγαπᾶς τοὺς Ἕλληνες.

— Τοὺς ἀγαπῶ ἢ δὲν τοὺς ἀγαπῶ ; Δὲν ξέρω. Ἀπ' ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς γῆς αὐτοὺς μονάχα ἀγαπῶ κάποτε μὲ πάθος, κάποτε ψυχρά. Ἄλλοτε πάλι τοὺς μισῶ, γιατί δὲν εἶναι τώρα ἄξιοι γιὰ καλύτερα ἔργα. Ἀλλὰ καὶ τὸ μίσος αὐτὸ θὰ εἶναι ἀγάπη.

— Δὲν ἀξίζει νὰ τοὺς ἀγαπᾶς. Ἄν ἦταν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, μάλιστα. Μὰ ἐμᾶς, δὲ βλέπεις οἱ ξένοι πῶς μᾶς μισοῦν καὶ πῶς μᾶς κοροϊδεύουν ;

— Οἱ ἀρχαῖοι πέθαναν. Ἐγὼ δὲν καταγίνομαι μὲ τὰ πτώματα. Ὅσο γιὰ τοὺς ξένους, δὲν εἶμαι γὰρ νὰ τοὺς ἐξηγῶ τὸ ἔθνος μου. Ἄς τὸ κάμουν ἄλλοι, σὰ θέλουν, ἢ ἄς μὴν τὸ κάμῃ κανεὶς· τὸ πράμα δὲ διαφέρει. Ἐγὼ εἶμαι γιὰ νὰ δουλέψω μὲ τὸ ἔθνος μου καὶ μέσα στὸ ἔθνος μου. Ἄν εἶμαι φιλόδοξος, ἢ δόξα μου θέλω νὰ εἶναι ἓνα μὲ τὴ δόξα τοῦ ἔθνους μου. Ὅτι βγάλω θὰ εἶναι δικό μου καὶ δικό του. Καὶ οἱ ξένοι ἄς μᾶς κρίνουν, ἀδιάφορο μὲ τί τρόπο. Βέβαια δὲ θὰ βιαστῶ ἐγὼ νὰ πάγω νὰ δικαιολογηθῶ σ' αὐτοὺς οὔτε θὰ τοὺς ἐξηγῶ τίποτε γιὰ τὸ ἔθνος μου.

— Μὰ μὲ τὴν τυφλομάρα σου αὐτὴ δυναμώνεις τίς κακίες καὶ τὰ ψεγάδια τῆς φυλῆς. Πρέπει νὰ διορθωθοῦμε.

— Ἀκουσε. Θὰ ζήσω μέσα στοὺς Ἕλληνες, ἀφοῦ ἀνάμεσά τους γεννήθηκα, καὶ θὰ κρατήσω τὸν ἑαυτὸ μου ἀλύγιστο καὶ διαφορετικὸ ἀπ' αὐτούς. Ἐτσι θὰ τοὺς ἐπηρεάσω ἴσως. Ἡσυχία δὲν ἔχω, παντρεμένος δὲν εἶμαι καὶ οὔτε φρόνιμος· ἐπειδὴ γνωρίζω καλὰ κάθε φράγ-

κικο πολιτισμό, δὲ φραγκοφέρνω. Τὰ νέα τῆς ἡμέρας σπάνια μὲ ταραίζουν καὶ οἱ κρίσεις τῶν ἀνθρώπων τὸ ἴδιο. Εἴτε θέλοντας εἴτε μὴ, αἰσθάνομαι τὸν ἑαυτό μου ἔνῃ μὲ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ ἔθνους μου. Μοῦ μιλοῦνε καὶ τοὺς μιλῶ ἐλεύθερα, δουλεύομε κάποτε μαζὶ, δὲ γίνομαι σὰν κι αὐτοὺς καί, ὅταν τύχη, τοὺς λέγω λόγια σκληρὰ καὶ δυνατά. Εἶμαι σύντροφός τους, ἀλλ' ἀπὸ μακρύτερα ὅμως. Μικρότερος, σὰν ἡμουν, βασιόμουν λιγάκι ἀπὸ τὸ φόβο μὴ χαθῶ μέσα στὴν καταβόθρα. Τώρα, ποὺ ἔνωσα πὼς δὲν μπορῶ νὰ χαθῶ σὲ κανένα βάραθρο, ξεθάρρεψα καὶ δὲ βασιτέμει πιὰ. Ρίχνομαι ἄφοβα σ' ὅλα τὰ βάραθρα καὶ μένω πάντα διαφορετικὸς ἀπὸ τοὺς τριγυρινούς μου. Δὲ σκορπίζω τὴ δύναμή μου, συμπυκνώνω τὸν ἑαυτό μου. "Ὅσο δυναμώνει, τόσο καὶ ξεβάφει ἐπάνω στοὺς ἄλλους. Ἐγὼ δὲ χάνω τίποτε, τὸ ἐνάντιο, κερδίζω. Καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς χρωματίζω ἴσως λιγάκι.

— "Ὅ,τι καὶ νὰ λές, ἔχεις πίστη ἐθνική.

— Ἰσως. Ἀγάπησα τὴ φυλὴ μου, ὅταν εἶδα πὼς γεννήθηκα σὰν ἄνθος ἀπὸ μέσα της, συμπύκνωμά της. Τὴν ἀντιπροσωπεύω ὅλην, τὰ ὄνειρά της εἶναι ὄνειρά μου καὶ ἐλπίδες μου οἱ ἐλπίδες της. "Ἀν ἔχασε τὴν ἐλπίδα της, θὰ τῆς δώσω τὴ δική μου, καὶ πάλι ἀπ' αὐτὴν θὰ πάρω ἐλπίδα ἐγώ, ἂν ἀπελπιστῶ. "Ἀν δὲν ἔχη τώρα ἰδανικὸ ἢ ὄνειρο κανένα ἢ φυλὴ μου, θὰ τῆς δώσω τὰ δικά μου ὄνειρα καὶ ἰδανικά, καὶ πάλι ὅμως τὴ δύναμη γιὰ νὰ τὰ πλάσω, τὰ ὄνειρά μου καὶ τὰ ἰδανικά μου, μέσα της θὰ τὴ βρῶ. "Ἀν κουράστηκαν τὰ μάτια της καὶ δὲ βλέπουν καὶ δὲ διακρίνῃ τί δυνάμεις ἔχει μέσα της, θὰ τῆς τὲς δεῖξω ἐγώ, ἀφοῦ ἐγὼ μὲ τὰ δικά μου μάτια βλέπω καὶ τίς διακρίνω. "Ἀν φόβος τὴν πῆρε, θὰ τῆς δανείσω τὴν ἀφοβία τὴ δική μου. "Ὅ,τι τῆς λείπει, θὰ τῆς τὸ δώσω ἐγώ, καὶ πάλι, ὅ,τι μοῦ λείπει ἐμένα ἀπὸ κείνη θὰ τὸ πάρω. Γιατὶ εἴμαστε ἔνῃ α. Λαχταρῶ πάντα νὰ τῆς μεταγγίξω κάτι δικό μου καὶ ἀπ' αὐτὴν νὰ παίρνω κάτι ἄλλο, σὰν ἡλεκτρισμό...

— Περίεργο, μοῦ ξυπνᾷς εἰκόνες, ποὺ ποτὲ δὲ μοῦ εἶχαν ἔρθει στὸ νοῦ πρωτότερα. Εἶχε ξεραθῇ ἡ ἔννοια τῆς πατρίδας μέσα μου ἀπὸ τὸ πολὺ ν' ἀκούω τὴ λέξη.

— Μὰ ἂν δὲν μπορῆς νὰ πιστέψης στὶς πατρίδες, μπορεῖς ὅμως, ἂν εἶσαι σωστὸς ἄνθρωπος, νὰ μένης πιστὸς στὴ δική σου τὴν πατρίδα καὶ νὰ μὴν ντρέπεσαι. Καὶ αὐτὸ λέγεται πίστη. Ἐδῶ, στὴν ἐρημιὰ καὶ στὴ νεκρική ἡσυχία, ἔχεις καιρὸ νὰ τὰ συλλογιστῇς αὐτά. Ἐγὼ πηγαίνω νὰ ἀνακατωθῶ μὲ τοὺς ἀνθρώπους τῆς φυλῆς μου, νὰ ρίξω ὅλη μου τὴ δύναμη στὸ βάραθρο, ποὺ λέγεται ἔθνος, νὰ ξεδέψω τὴ ζωὴ μου, νιώθοντας βαθιὰ τὴ φυλὴ μου, μὲ λύπη, μὲ ἐνθουσιασμό, μὲ βαρεμὸ ἢ μὲ ἀπελπισία.

..... Τέτοιος μπορῶ νὰ εἶμαι ἢ πρόβατο ἄκακο στὸ κοπάδι τῶν ἀνθρώπων, ποὺ μὲ περικυβερτοῦν, ἢ νικητὴς τους. Τρίτο καταφύγιο δὲν ξέρω, παρὰ μόνο τὴ ζωὴ στὴν ἐρημιὰ. Μὰ μοναχὸς γιὰ

πάντα δὲν μπορῶ νὰ μείνω· ἡ τεμπελιά δὲ μοῦ φτάνει οὔτε ἡ σκέψη μοναχή. Θέλω καὶ τὸ προσφάγι της, τὴν ἐνέργεια.

Καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ θανάτου τὴν ἔχω πάντα κοντά μου γιὰ νὰ μοῦ σπιρουνίζῃ τὸν πόθο τῆς ζωῆς. Ὁ θάνατος εἶναι γιὰ τοὺς ζωντανοὺς φάρμακο μεθυστικό, ποὺ ὅλο ξυπνάει μέσα τους τὴ λαχτάρα τῆς ζωῆς. Εἶναι τὸ προσάναμμά της.

— Μὰ ἐγώ, ποὺ εἶμαι πεθαμένος, τί νὰ πῶ!

— Ἄφησε. Μὴ μιλήσ πιά. Τὴν ψυχὴ σου τὴν ἔχω μέσα μου ἐγώ. ποὺ εἶμαι ζωντανὸς καὶ πατριώτης σου.

Ἡ μορφὴ του χάθηκε καὶ δὲν τὴν εἶδα πιά.

Ἑρωτήσεις

Α. Στὸ «Διάλογο» αὐτό, καθὼς βάζει ὁ συγγρ. γιὰ συνομιλητὴ του πρόσωπο ποὺ δὲ βρίσκεται πιά στὴ ζωὴ, θέλει ἀληθινὰ νὰ μᾶς δώσῃ ἓνα διάλογο μὲ κάποιον ἀντίγωνο ἢ κάνει ἓναν ἐσωτερικὸ μονόλογο; Στὴν περίπτωση αὕτὴ τί ἐκφράζουν οἱ ἀντιλογίαι τοῦ συνομιλητῆ;

Β. α) Μὲ τὴ φράση *πατριώτης δὲν εἶμαι* ποιοὺ νόημα θέλει νὰ δώσῃ ὁ συγγρ. στὴν ἔννοια τῆς πατρίδας;

β) Νὰ χωριστοῦν στὸ κείμενο οἱ περικοπὲς ποὺ ἐκφράζουν ἐντονότερα καὶ μὲ περισσότερο πάθος τὴν ποιότητα τῆς φιλοπατρίας τοῦ Ἰδα. Ἰδιαιτέρως νὰ προσέξετε τὰ λόγια: *Ζῶ ὄχι γιὰ τὸ ἔθνος μου, ἀλλὰ μέσα στὸ ἔθνος μου.*

Γ. Νὰ ἐρμηνευτῇ μὲ τεκμήρια ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ ἱστορία ἡ περικοπή: *Οἱ Ἕλληνες πάντα εἶσι ἐνωθῆναι τὴν πατρίδα ἀφοῦ αὐτὸς ὁ πολιτισμὸς του ἴσα ἴσα εἶναι ἡ δύναμις ποὺ δημιουργεῖ ἔργα ἀνθρώπινα.*

ΟΣΟΙ ΖΩΝΤΑΝΟΙ

Στο βιβλίο αυτό ο Ίων Δραγούμης αναπτύσσει κυρίως τις ιδέες του για τη θέση του Έλληνισμού στην Ανατολή και την κατεύθυνση που θα έπρεπε ν' ακολουθήσει για νά φτάσει στο λυτρωμό του (βλ. Είσαγωγή, σ. 5). Παράλληλα διατυπώνει τις γνώμες του για την οργάνωση του ελληνικού κράτους και τη συγκρότηση του νεοελληνικού πολιτισμού. Καί από τὸ ἔργο αὐτὸ δὲ λείπει ἡ πίκρα τοῦ συγγρ. γιὰ τὴν ἀδράνεια ποὺ παρουσίαζαν πολλοὶ Ἕλληνες στὰ κρίσιμα ἐκεῖνα χρόνια.

ΠΡΩΤΙΝΟ ΣΥΝΑΠΑΝΤΗΜΑ

Ἀπὸ τότε ποὺ πρωτοπῆγε στὴν Πόλη πέρασαν πέντε χρόνια. Τοῦ ἄρεξε νὰ σημειώῃ πάντα τὶς πρώτες ἐντύψεις γιὰ νὰ φυλάγῃ ἀποκρυσταλλωμένη τῇ σπιθοβολῇ, τῇ φρεσκάδᾳ καὶ τῇ δροσίᾳ τους. Τὸ πρῶτο ἀντίκρισμα δὲ μᾶς φανερώνει βέβαια τὰ πράματα στρουγυλὰ καὶ γεμάτα ὅπως τὸ ἀργοπορινό, μὰ τὰ βλέπομε ξεκομμένα μὲ σωστὲς καὶ πολλὲς ὀρισμένες γραμμὲς ποὺ ἀργότερα, ὅσο καὶ νὰ μελνουμε σ' ἕναν τόπο, ποτὲ δὲν ξαναφανερώνονται ἔτσι.

Ἀνάμεσα στὰ τετράδιά του εἶχε καὶ ἕνα ποὺ ἐπιγράφονταν «Πόλη». Τώρα ποὺ ξαναβρέθηκε ἐκεῖ τὸ ἄνοιξε γιὰ νὰ δῇ τί λογιῆς αἴσθηση τοῦ εἶχε πρωτοκάμει

«Γεμάτο πίκρα εἶναι τὸ πρῶτο ἀντίκρισμα τῆς Πόλης, μὰ τὰ πλούτια τῆς βράζουν μέσα μου. Ποῦ εἶναι ἡ φτώχεια καὶ ἡ ξεραῖλα ποὺ μ' ἔδερναν τὶς περασμένες στὴν Ἀθήνα; Τριγυρνῶ τὰ πυρωμένα μεσημέρια μὲς στοὺς δρόμους καὶ δὲν ξέρω τὶς ὥρες...

» Ἀλλόκοτη εἶναι ἡ ἀνάγκη τοῦ προσκυνήματος. Μόνο νὰ πηγαίνω ὡς τὸ μέρος ποὺ μὲ συγκινεῖ, μόνο αὐτὸ μοῦ φτάνει...

» Τί νὰ πρωτοθυμηθῶ στὸν Ἱππόδρομο; Τὸν Κωνσταντῖνο, τὸν Ἰουστινιανό, τοὺς Ἰσαυροὺς, τοὺς Μακεδόνες; Ἡ τὸν καιρὸ ποὺ ἄφηναν οἱ ἄνθρωποι νὰ γίνεται ἐρείπια ὁ τόπος αὐτὸς τῆς ζωῆς καὶ κάθε ταρχῆς ἀνθρώπινης; Αὐτὸς ὁ καιρὸς εἶναι πιὸ σιμά μου. Ὅταν ξέπεφτε τὸ κράτος καὶ ὁ Ἱππόδρομος, βασιλεύαν οἱ Κομνηνοὶ καὶ οἱ Παλαιολόγοι καὶ ἦταν οἱ ἐλληνικότεροι ἀπὸ τοὺς βασιλιάδες. Πολεμοῦσαν οἱ ἄμοιροι, πολεμοῦσαν νὰ βασιτάξουν κάτι, γύρευαν ἀπὸ παντοῦ βοήθεια, καὶ νὰ φραγκέψουν ἴσως γιὰ νὰ γλιτώσουν τὸ κράτος θέλησαν, τὴν ἀδυναμία τους τὴν ἔβλεπαν, τὴ δύναμη τὴν ἔνιωθαν καὶ τίποτε δὲν ἔκαναν. Σὰς ἀγαπῶ, ὦ στερνοὶ βασιλιάδες μου, γιατί εἴστε

“Ελληνες καὶ δυστυχισμένοι. Ἄν μὲ εἶχαν μάθει τὴν ἱστορία μου τῇ βυζαντινῇ ἐκεῖνοι ποὺ μὲ μάθαιναν τὰ γράμματα, θὰ ἤξερα νὰ ξυπνῶ πιότερες ψυχὲς τῆς περασμένης ζωῆς. Τώρα, σὰ λάβα πυρωμένη χιμίζει ἀπὸ μέσα μου ἡ ἀξεδιάλυτη, μπλεγμένη ἱστορία τῶν αὐτοκρατόρων...

»Οἱ Τοῦρκοι νιώθουν τὰ ἐρείπια καὶ τὴ σχέση τους μὲ τὴ ζωὴ. Στους τοίχους τοὺς ἀρχαίους τῶν κάστρων τῶν βυζαντινῶν ἀκουμποῦν τὰ σπῖτια τους, κι ἀπάνω στοὺς πύργους ἀφήνουν καὶ φυτρώνουν δέντρα καὶ χαμόδεντρα καὶ χορτάρια. Δὲν τοὺς μέλει τοὺς ζωντανοὺς ποιοὺς ἔχει χτίσει τὰ ἐρείπια οὔτε γιατί, καὶ ἡ ἀδιαφορία αὐτὴ εἶναι ζωὴ. Ἀντὶ νὰ γκρεμίζουν καὶ νὰ ξαναχτίζουν τοίχους, μεταχειρίζονται τοὺς παλιούς. Κι αὐτὸ εἶναι ζωὴ...

»Παραμονὴ τοῦ Ἀι-Γιαννιοῦ τοῦ Κλήδονα τὴ νύχτα περπατοῦσα καὶ εἶδα φωτιὲς στὰ σοκάκια καὶ στοὺς μαχαλάδες τοὺς ρωμαίικους, καὶ τ' ἀγόρια πηδοῦσαν ἀπὸ πάνω χωρὶς νὰ καίγωνται. Τὰ κορίτσια θὰ περίμεναν νὰ ξημερώσῃ νὰ ἴδουν τί θὰ βγάλῃ ὁ κλήδονας γιὰ ριζικὸ τους...

»Γνώρισα ἕναν παπὰ στὸ ἀγίασμα τῆς Ἀγίας Βλαχέρνας¹ καὶ ἦρθε μαζί μου, ποὺ πῆγαινα στὸ Πενταπύργιο κοντὰ στὰ κάστρα. Εἶναι κάτι πύργοι σπαρμένοι ἐδῶ κι ἐκεῖ, κι ἔχουν φυτρώσει δέντρα πικνὰ καὶ πολλὰ τριγύρω· ἀνάμεσα σὲ κάτι τάφους τούρκικους, πνιγμένους μέσα στὸν ἴσκιο καὶ στὴ δροσιὰ καὶ μπλεγμένους στὰ χαμόκλαδα, εἶναι κρυμμένο ἕνα ἡσυχότατο τζαμί· τόπος ταιριασμένος γιὰ τὴν ἀτάραχη, τὴν ἀπαλὴ, τὴ σιωπηλὴ τὴν τούρκικη τὴ σκέψη. Σ' ἕναν ἀπὸ τοὺς πύργους εἶναι μιὰ καταχωσμένη πόρτα ποὺ μόλις χωροῦσα νὰ περάσω. Σηκώθηκε ἕνα κερκινέζι² ἢ καμιὰ κουκουβάγια καὶ φτερούγισε στὰ σκοτεινὰ καὶ ξέφυγε ἀπὸ μιὰ τρύπα· ἕνα σταχτὶ φτερὸ ἔπεσε σιμὰ στὰ πόδια μου. Ἕνα σκυλί,—ἢ ἦτανε τσακάλι ; ἢ ἀλεπού ;— τρόμαξε καὶ βγῆκε σιωπηλὰ ἀπὸ μιὰν ἄλλη τρύπα στὸ φῶς καὶ χάθηκε στὰ χαμόκλαδα. Ἀνατρίχιασα...

»Πέρασαν τὰ μεσάνυχτα καὶ χόρευαν μέσα μου χορὸ σατανικὸ ὅλες οἱ ταραχὲς τῆς μέρας. Ἡ μιὰ κουτρώντας μὲ τὴν ἄλλη τὴν ἀνάβει περισσότερο καὶ τσοῦζουν καὶ καίουν σὰ λαβωματιές, καὶ ὅλο ξετρελαίνονται καὶ ζωντανότερες γίνονται καὶ θέλει ἡ καθεμιὰ νὰ γεμίσῃ τὸν κόσμὸ καὶ τίς ἄλλες νὰ τίς πνίξῃ. Κοντεύει νὰ φέξῃ ἡ αὐγὴ

1. Ἀγίασμα Ἀγίας Βλαχέρνας : Στὰ βορειοδυτικὰ τῆς Πόλεως, πρὸς τὸν Κεράτιο κόλπο καὶ ὄχι μακριὰ ἀπὸ τὸ Φανάρι, θρίσκειται ὁ χώρος τῆς Ἀγίας Βλαχέρνας, ὅπου εἶναι τὸ ἱερὸ Ἀγίασμα (τὸ βυζαντινὸ ἅγιον Λοῦμα ἢ Λοῦσμα) καὶ ἡ ἐκκλησίᾳ τῆς Παναγίας τῶν Βλαχερνῶν, χτισμένη ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο τὸν καιρὸ τῆς Τουρκοκρατίας (1864). Στὴν ἴδια ἀκριβῶς θέσιν θρίσκόταν στὰ βυζαντινὰ χρόνια ὁ ναὸς τῆς Παναγίας τῶν Βλαχερνῶν, καὶ κοντὰ του τὰ δμῶνυμα ἀνάκτορα.

2. Εἶδος γερᾶκι.

καί νά χαράξη ἄλλη μέρα, καί ἐγώ μένω ἄγρυπνος μέ μιὰ θέρμη ὑπεράνθρωπη, καί τόσο σκληρός πού οὐδὲ ὁ ὕπνος μέ πιάνει...

» Ἀξαφνα στή σιγαλιά τῆς νύχτας ἕνας ἄνεμος φύσηξε δυνατός, τρελός, σά νά ἤθελε νά σαρώσῃ τὸν κόσμο. Καί εἶπα τοῦ ἀνέμου : «Βρὲ ἀδερφέ μου, τί σ' ἔπιασε καί ἦρθες νά χαλάσῃς τὴν ἡσυχία μας καί νά μᾶς συνταράξῃς ἔτσι ; Καλὰ ἤμαστε ὅπως ἤμαστε...

»..... Εἶναι σκληρὴ ἡ αἴσθησις πὼς χάνεται ἡ Πόλη γιὰ μᾶς ὁλοτελᾶ, μὰ δὲ μὲ ταράζουν βυζαντινὰ ὄνειρα τόσο ὅσο ἡ γνώσις πὼς εἶτε τὴν ἔχουμε εἶτε δὲν τὴν ἔχουμε τὴν Πόλη, εἶμαστε μέτριοι, ψόφιοι, κοιμισμένοι, κακομοιριασμένοι καί μέτριοι, μέτριοι. Οἱ λέξεις : «Νὰ πάρουμε τὴν Πόλη» εἶναι σύμβολο πού δὲ σημαίνει : «Νὰ ξαναφτιάσουμε τὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία» παρὰ «νὰ εἶμαστε δυνατοί»...

» Πρέπει νά νιώθω τὴν Πόλη ὅπως πρέπει νά νιώθω καί τὴν ἀρχαία καί τὴ μακεδονικὴ Ἑλλάδα. Δὲ σημαίνει πὼς πρέπει νά γίνουμε ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἢ Μακεδόνες ἢ Βυζαντινοί. Σημαίνει πὼς εἶναι ἀνάγκη νά ξέρω τὴν περασμένη μου ζωὴ ἐγώ, νά μὴ λησμονῶ τὰ παλιὰ καλούπια πού μπόρεσε νά βρῇ ὁ Ἑλληνισμὸς γιὰ νά γίνῃ κράτος ἀνάμεσα στὰ κράτη, καί ξανοίγοντας ὅσο μπορῶ τὴν τωρινὴ ζωὴ μου νά ξεκαθαρίζω τὸ δρόμο, νά βρῶ τὸ νέο τύπο πού θὰ διαλέξῃ τὸ ἔθνος γιὰ νά γίνῃ κράτος δυνατό...

» Εἶμαι ὁλος ἄρνησις στὴν Πόλη καί ἀντιλογία. Ἡ διήγησις τῶν ἄλλων γιὰ τὴν Πόλη μοῦ χαρίζει χίλια δῶρα καί δὲν τὰ δέχομαι. Ἡ φράσις πού τὴν ἀκούω ἀπὸ μικρός, «θα πάρουμε τὴν Πόλη» μοῦ λέει ψέματα. Ἡ Πόλη δὲν εἶναι πιά ἡ Πόλη ὅπως ἀπὸ τὰ λόγια τῶν ἀνθρώπων καί τὴ φαντασία μου τὴν ἤξερα, εἶμαι ἐγώ. Δὲν ὑπάρχει πιά ἡ Πόλη. Στὴν Πόλη ξύπνησαν καί ἀναψαν μέσα μου ὅλες οἱ παλιὲς οἱ ταραχές μου καί ἀποκάηκαν, καί τώρα δὲν ἀπόμεινε παρὰ ἡ στάχτη...

Ἀφοῦ τὰ διάβασε ὅλα αὐτὰ καί ἄλλα τόσα, εἶπε :

— Δὲ νιώθω κανέναν ἐνθουσιασμό νά μὲ συναρπάξῃ στὴν Πόλη, οὔτε καί τὴν πρώτη φορὰ πού τὴν εἶδα αἰσθάνθηκα. Μὲ εἶχε συνεπάρει τότε ταραχὴ μονάχα, λύπη καί ἄρνησις. Τώρα δὲ μὲ πιάνει οὔτε ἡ λύπη. Συλλογίζομαι ἄπονα καί ψυχρά καί λέγω πὼς ἐδῶ εἶναι ἀνάγκη νά κάμω κάτι, ὅσο δύσκολο καί νά εἶναι. Φτάνει νά ἔχω ἀρκετὴ δύναμη.

Τὴν ἐρχόμενη μέρα ἦταν 29 τοῦ Μαΐου, μέρα Τρίτη, καί στοχάζστηκε πὼς πρώτη φορὰ τέτοια μέρα βρίσκουντὰν αὐτὸς στὴν Πόλιν καί ἔνιωσε πάλι πὼς τοῦ ἦταν γνώριμα ὅλα τὰ αἰσθήματά του, καί τώρα πού τὰ γνωρίζει τὰ παίζει στὰ δάχτυλά του καί τὰ ὀρίζει, δὲν σὰν ἄλλοτε πού δὲν ἤξερε καλὰ τὸν ἑαυτό του. Πρωτίτερα φοβοῦνταν πάντα τὸ ἄγνωστο, ἐνῶ τώρα δὲν ὑπάρχει ἄγνωστο γι' αὐτόν. Μὲ τὸν ἑαυτό του βρίσκεται ταχτοποιημένος· τώρα ζήτημα εἶναι ἂν θέλῃ τίποτε ἀρκετά, ὥστε νά τὸ ἐπιχειρήσῃ.

Ἐρωτήσεις

A. Ν' ἀναπολήσετε τὶς βυζαντινὲς μορφές καὶ τὰ περιστατικά τοῦ ἀνα-
γράφοντα στὸ κείμενο. — Ποιὰ συναισθήματα κυριαρχοῦν στὴν ψυχὴ τοῦ συγ-
γραφέα, καθὼς αὐτὴ ἀγγίζει τὸ σβησμένο Βυζάντιο;

B. α) Ποιὰ βαθύτερα συναισθήματα κλείνει ἡ περικοπὴ: *Ἄξαφνα, στὴ
σιγαλιὰ τῆς νύχτας, ἓνας ἄνεμος φύσηξε δυνατός..... Καλὰ ἤμαστε ὅπως ἤμαστε.*

β) Νὰ συσχετιστῇ τὸ κείμενο αὐτὸ μὲ τὸ *Νεκρικό Διάλογο* τῆς Σα-
μοουράκης.

Γ. Οἱ μικρὲς εἰδυλλιακὲς εἰκόνες, μὲ τὰ συναισθήματα καὶ τὶς σκέψεις
τοῦ γεννοῦν στὸν ἀφηγητὴ, τί χαρίζουν στὸ κείμενο;

Η ΦΥΛΗ¹

..... Μιά γριὰ κυρία ποὺ εἶχε ἐρθεῖ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἐκείνο τὸν
καιρό, ἔλεγε μιὰ βραδιὰ τοῦ Ἀλέξη: «Ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες δὲν εἴμαστε
καμιὰ νέα φυλὴ, παρὰ εἴμαστε πολὺ γέρικη μάλιστα. Ὁ θαυμασμός

1. Στὰ 1830, ἐνῶ θασίλευε ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες καὶ τοὺς φιλέλληνες
ἡ ἀνιστόρητη πίστη πὼς θὰ ξαναζωντάνευε ἀκέραιος ὁ ἀρχαῖος ἐλληνικὸς πολιτι-
σμός, παρουσιάστηκε ἓνα βιβλίο, ἡ «Ἱστορία τῆς χερσονήσου τοῦ Μορέως», γραμ-
μένο ἀπὸ τὸ Γερμανὸ Φαλλμεράνερ, καθηγητὴ τῆς παγκόσμιας Ἱστορίας στὸ Πανε-
πιστήμιο τοῦ Μονάχου, ποὺ διατύπωνε γνώμη ἐντελῶς ἀντίθετη στὴ ρομαντικὴ
ἐκείνη πίστη ἀλλὰ καὶ τελείως ἀσύστατη. Στὸν πρόλογο ἤδη τοῦ βιβλίου του, ὁ
Φαλλμεράνερ ἰσχυρίζοταν πὼς ἡ ἐλληνικὴ φυλὴ ἔχει πιά ἐξαφανιστῇ ἀπὸ τὴν ἐλ-
ληνικὴ χερσόνησο καὶ πὼς οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες εἶναι ἀπόγονοι τῶν Σλάβων καὶ
ἄλλων ξένων λαῶν ποὺ κατὰ καιροὺς εἶχαν ἐγκατασταθῇ στὴν Ἑλλάδα. Ἡ θεω-
ρία αὕτῃ — πολὺ ἐπικίνδυνη γιὰ τὴ νεογέννητη Νέα Ἑλλάδα, ποὺ ἐλάχιστοι ἀ-
κάμῃ ἀπὸ τοὺς τόπους τῆς εἶχαν ἐγῆ ἀπὸ τὴ σκλαβιά — ἀνασκευάστηκε λίγο ἀργό-
τερα ἀπὸ τὸν Κ. Παπαρρηγόπουλο καὶ ἄλλους, ξένους, ἱστορικοὺς μὲ ἐπιχειρήματα
στηριγμένα στὴν κριτικὴ μελέτη τῆς ἱστορίας. Χτυπήθηκε ἐπίσης καὶ μὲ τὰ πορί-
σματα τῆς ἀνθρωπολογίας, τῆς γλωσσολογίας, τῆς λαογραφίας καὶ τῆς μελέτης τῆς
νεοελληνικῆς ψυχῆς. Εἶναι ἀναντίρρητο ὅτι μὲ τὸ πέρασμα τῶν αἰώνων, ἀπὸ τὰ
ἀρχαῖα χρόνια ὡς σήμερα, πέρασαν πολλοὶ ξένοι λαοὶ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Εἶναι ὅμως
ἐπίσης γνωστὸ πὼς αὐτοὶ ἦταν ὀλιγάριθμοι καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἐπηρέασαν τὸν ἐθνισμὸ
τῶν Ἑλλήνων· ἀντίθετα, τὸ ἐλληνικὸ στοιχεῖο, μὲ τὴν ἀξιοθαύμαστη προσαρμοστικό-
τητα καὶ ἀφομοιωτικὴ του ἱκανότητα κατόρθωσε ν' ἀφομοιώσῃ τοὺς ξένους, ἐκτὸς
ἀπὸ τοὺς Τούρκους — τοὺς μόνους πολυάριθμους κατακτητὲς — πού, χωρισμένοι
θεωτῶν καὶ θρησκευτικὰ καὶ φυλετικὰ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, ἦταν ἀδύνατο ν' ἀφο-
μοιωθοῦν ἢ ἔστω καὶ νὰ ἐπηρεαστοῦν αἰσθητὰ ἀπὸ αὐτοὺς.

Ἡ ἀνάμειξη ἄλλωστε λαῶν μὲ ἱστορία εἶναι κάτι φυσικὸ· ἀπόλυτα καθαρὰς
φυλὲς δὲν ὑπάρχουν. Σημασία γιὰ τὴ συνέχιση τῆς ζωῆς τοῦ κάθε ἔθνους δὲν ἔχει
ἡ ἀνάμειξίς του μὲ ἄλλους λαούς, ἀλλὰ ἡ ἀντοχὴ καὶ ἡ ἀφομοιωτικὴ δύναμις ποὺ
παρουσιάζει τὸ καθένα στὴν ἱστορικὴ πορεία του. Ἔτσι καὶ ἡ νεοελληνικὴ φυλὴ

μας και ή ξιπασιά για τους αρχαίους "Ελληνες μοιάζει με το θαυμασμό των γερόντων για το δικό τους τόν καιρό, δηλαδή για τόν καιρό που ήταν νέοι. Οί γέροι πάντα λέν : «στόν καιρό μας δέν κάναμε έτσι, ήταν άλλιώς τά πράματα» και έννοοουν πώς ήταν καλύτερα τότε. 'Η επανάσταση του Εικοσιένα και ή έλευτεριά δέν είναι άλλο παρά τó ξεφυλάκωμα ένός γέρου. 'Επειδή έλευτερωθήκαμε από τή χάψη δέν πάει νά πη πώς ξανανιώσαμε.»

'Η ζωηρή αὐτή εικόνα τάραξε τόν 'Αλέξη για μιὰ στιγμή, γιατί έτυχε νά τότε βρῇ κουρασμένο εκείνο τó βράδυ. "Επειτα όμως στο- χάστηκε πώς, όπως όλες οί παραβολές, έτσι και αὐτή δέν ήτανε όλό- τελα σωστή. 'Η φυλή ή 'Ελληνική δέν έμεινε άμόλυπτη και καθάρια από τόν αρχαίο καιρό ίσαμε σήμερα, και άν τó έγώ της, ή ψυχή της, γά στοιχεία που τή διατηροῦν έθνος ξεχωριστό από τά άλλα έθνη έμειναν, όμως τά μόρια της ανακατώθηκαν με άλλων φυλών μόρια και άλλαξαν τή σύστασή της. Γι' αὐτό και δέν μπορεί νά πη κανείς πώς γέρασε ή φυλή, γιατί ποτέ δέν έμεινε ή ίδια, όσο και νά κράτη- σε τή συνείδηση του έγώ της. "Ετσι και τά άτομα δέ μένουν με τά ίδια συστατικά από τήν ήμέρα που γεννιοῦνται ως τήν ήμέρα που θά πεθάνουν, όσο και άν τó μνημονικό τους κρατῇ τó έγώ τους ζωντανό. 'Η συνείδηση του έγώ τους είναι ό συνδετικός κρίκος, ό ανάλλαχτος, που βαστάει τó άτομο μέσα στις αλλαγές που περνά και παίρνει ή οὐσία και ή μορφή του. Τό περιεχόμενο του έγώ δέν είναι σέ κάθε έποχή της ζωῆς τó ίδιο, μά έχει και κάτι μόνιμο που ή θύμηση τó συντηρεῖ και ή κληρονομικότητα τó κυβερνά — τή συνείδηση. Μά τά άτομα πεθαίνουν σέ όρισμένο πάνω κάτω χρόνο, ένω οί φυλές δέν έχουν όρισμένο χρόνο ζωῆς, μπορεί μάλιστα και νά μὴν πεθάνουν ποτέ τους, ώσπου νά καταστραφῇ ή γῆ.

'Η φυλή ή 'Ελληνική, όσο και νά ανακατώθηκε με άλλες φυλές, δέν έχασε τó έγώ της και γι' αὐτό έμεινε 'Ελληνικό έθνος από τόν παμπάλαιο καιρό ίσαμε σήμερα. "Αλλάξε, ναι, μά δέ γέρασε, γιατί οί φυλές δέ γερνοῦν, μόνο ξεφτοῦνε κάποτε, ξεχάνονται και χάνονται. 'Αλλά ή 'Ελληνική φυλή ως τώρα δέ λησμονήθηκε, δέ χάθηκε, δέν ξέ- φητσε' πάντα ανανεώνεται και θυμάται και ζη έξχωρα από τίς άλλες. Τό έγώ της άλλαξε περιεχόμενο, μά ή θύμηση και ή κληρονομικότητα διατήρησαν και κάτι σταθερό και μόνιμο μέσα του—τή συνείδηση πώς είναι πάντα μία και ίδια. Αὐτό τó σταθερό και μόνιμο είναι μέρος του έγώ της που αλλάζει κατά τά άλλα μέρη του. Και αὐτό κυβερ- νιέται από τó μέσον όρο του χαρακτήρα των ατόμων και τó μέσον όρο τῆς διανοητικῆς τους ικανότητας. 'Η τύχη και οί περιστάσεις και

είναι ή φυσιολογική συνέχεια τῆς αρχαίας, ξανανιωμένη και επηρεασμένη από πολλούς συντελεστές, που κυριότερός τους είναι ή επίδραση του Χριστιανισμού.

2. Φυλακή.

οἱ πολιτικοὶ θεσμοὶ καὶ οἱ θρησκείες δὲν ὀρίζουν αὐτὰ τὸν προορισμὸ τῆς φυλῆς. Ὁ χαρακτήρας τῆς καὶ ὁ νοῦς τῆς, οἱ κληρονομικοί, αὐτοὶ τὴν κυβερνοῦν.

Χημικὴ ἀνάλυση τοῦ αἱμάτου δὲν μπόρεσε κανέναν χημικὸς κοινωνιολόγος ἢ ἐθνολόγος νὰ κάμῃ, ὥστε νὰ ξέρομε πόσο εἴμαστε ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων μας προγόνων, καὶ πόσο τρέχει μέσα στίς ἀρτηρίες καὶ στίς φλέβες μας αἷμα Φράγκων, Ἀράβων, Σλάβων, Ἀρβανιτάδων καὶ Ἀνατολιτῶν. Μ' ὅλες τὶς μελέτες τῶν εἰδικῶν ἀνθρώπων δὲν καταφέρνουμε νὰ βεβαιωθοῦμε ἂν οἱ καθαρὲς οἱ ράτσες εἶναι δυνατότερες ἀπὸ τὶς ἀκάθαρτες. Καὶ μήπως ξέρομε τάχα ἂν καμιὰ φυλὴ στὴ γῇ ἐπάνω εἶναι ἀπόλυτα καθαρὴ ἀπὸ ξένα αἵματα; Εἶναι βέβαια μιὰ στιγμή στὴν ἱστορίαν κάθε φυλῆς ποὺ δὲ γίνεται καινούρια σμείξι καὶ κατακάθονται μέσα τῆς τὰ διάφορα αἵματα ποὺ τὴν ἀπαρτίζουν, καὶ ξεπροβάλλει τότε ἡ φυλὴ μὲ σταθερὰ καὶ ξεκομμένα χαρακτηριστικά, τέτοια ἢ ἀλλιώτικα. Τότε μπορεῖ νὰ ὀνομάσῃ κανεὶς τὴ φυλὴ αὐτὴ καθάρια

Ἡ τωρινὴ Ἑλληνικὴ φυλὴ δὲν εἶναι ἡ ἴδια μὲ τὴν ἀρχαίαν, καὶ ἀπ' αὐτὸ χάσκει ἀκόμα πιὸ κωμικοτραγικὰ ἢ φαντασιοπληξία καὶ προσπάθεια τῶν γραμματισμένων τῆς νὰ σέρνουν τὴν προσοχὴ τῆς κατὰ κάποιον ἀρχαῖον καλούπιν. Μήπως καὶ οἱ Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς τῶν Περσομάχων ἦταν ἡ ἴδια ράτσα μὲ τοὺς Ἕλληνες τοὺς προομηρικούς; Μὰ ἡ σμείξι τῶν αἱμάτων, ποὺ γίνεται στὰ ἑλληνικὰ τὰ χρώματα αἰῶνες τώρα, δὲν εἶναι σημάδι ἀπελπιστικὸ γιὰ τὴν καινούρια φυλὴ ποὺ βγῆκε ἀπὸ τὸ ἀνακάτωμα τοῦτο. Τὴν ψυχὴ τὴν Ἑλληνικὴν, μ' ὅλα τὰ σμειξίματα, τὴ διατήρησαν ἀρκετὰ ὅμοια μὲ τὴν πρωτινὴ τῆς μορφή τὰ χρώματα τὰ ἑλληνικὰ καὶ τὰ κλίματα, ποὺ ἀκατάπαυτα ἐπηρεάζουν μὲ τὸν ἴδιον τρόπο τοὺς ἀνθρώπους ποὺ κατοικοῦν ἐπάνω τους καὶ μέσα τους, γιὰ τὸν ὅποιον ὑποτάζουν στίς ἴδιες ἀνάγκες.

Ἡ θάλασσα πάντα βγάζει ναυτικούς καὶ ἐμπόρους ταξιδιάρηδες καὶ διατηρεῖ τὴ ναυτικὴ παράδοση σ' ἕναν τόπο, φτιάνοντας συνάμα καὶ πολιτείες περιθαλάσσιες. Οἱ πολιτείες πάντα βγάζουν πολῖτες καὶ ἀριστοκράτες. Τὰ βουνὰ πάντα βγάζουν βοσκούς καὶ βουνίσσιους καὶ διατηροῦν τὴν ποιμενικὴ καὶ τὴν πολεμικὴ διάθεση, νὰ ποῦμε τὴν ἐλευτέραν, τὴν ἀντρεωμένην, τὴν κλέφτικην, τὴν ἀρματολικήν, τὴ στρατιωτικὴν παράδοση. Οἱ κάμποι πάντα πλάθουν γεωργούς καὶ ἡ ζέστη τοῦ ἡλίου πάντα ὀριμάζει σταφύλια καὶ ἐλιές. Ἡ ποικιλία τῶν τόπων καὶ τῶν κλιμάτων πάντα σμίγει τοὺς ἀνθρώπους, κατὰ τὶς διαφορετικὰς ἀνάγκες τους, σὲ κοινότητες ξεχωριστὰς καὶ ἀνόμιες ἀναμεταξύ τους. Οἱ γύρω καταχτητικοὶ πολεμικοὶ ἐχθροί, ποὺ μὲ τὸ νὰ καταχτοῦν καινούριους τόπους δὲν εἶναι ποτὲ ἀρκετὰ πολυάνθρωποι, ὥστε νὰ τοὺς γεμίζουν μοναχοὶ τους, πάντα ὑποτάζουν τοὺς ντόπιους καὶ συμβιβάζονται κομμάτι μὲ τοὺς ὑποταγμένους γιὰ νὰ δέχωνται τὴν κυριαρχίαν τους αὐτοὶ χωρὶς αἰώνιους σηκω-

μούς και αντίστασες. Και ό συμβιβασμός τουτός πάντα άναγνωρίζει την άυτονομία την τοπική και κάποια ιδιοκυβέρνια. Οί ειρηνικές και πολυάνθρωπες φυλές που κατεβαίνουν άνοργάνωτες από τό βορρά για να βρουν καινούριους κάμπους να τους πλημμυρίσουν και να τους όργώσουν, πάντα δίνουν τό αίμα τους και αλλάζουν τη σύσταση των ντόπιων κατοίκων των κάμπων, μά και ύποτάζονται τελειωτικά στην οργανωμένη όλιγαρχία τους και αλλάζουν κι αυτοί άγάλι άγάλι και χωνεύονται από τη φύτρα του τόπου, παίρνοντας και τη γλώσσα των παλιών κατοίκων, και με τη γλώσσα και τη σκέψη τους και τά συνήθια τους — τόν πολιτισμό τους.

Και όταν τά ξεκαθάρισε κάπως αυτά ό Άλέξης με τόν έαυτό του, του ήρθε να φωνάξη στους Ρωμιούς με μεγάλη φωνή για ν' άκουσ τη από άκρη σ' άκρη.

— «Κοιτάξε τριγύρω σας, και πέστε μου άν οί "Έλληνες μοιάζουν άναμεταξύ τους και στο φυσικό τους και στο ήθικό. Οί "Έλληνες είναι άπειροι τύποι. Και δέν είναι μόνο ή διαφορά του κλίματος και των τόπων που κάνει τους "Έλληνες και διαφέρουν άναμεταξύ τους ξεχωρίζοντάς τους, είναι προπάντων ή σμείξη με άλλες φυλές που δέν έγινε παντού ούτε στην ίδια δόση, ούτε με την ίδια ξένη φυλή, ούτε στην ίδια έποχή. Βρίσκονται ίσως και μέρη που οί "Έλληνες έμειναν άμόλυντοι σχεδόν. Άκόμα δέν έγινε τό ίσοπέδωμα των διαφορετικών αυτών Ρωμιών — ίσως και ποτέ όλότελα να μη γίνει — και ή άποκρυστάλλωσή τους σ' έναν τύπο, σέ μιá μορφή, σ' ένα καλούπι. Ούτε έλαχε τό αίμα καμιάς άπ' αυτές τις φυλές που χύθηκε ποτάμι μέσα στη μεγάλη μάζα της Έλληνικής φυλής της χιλιοανακατωμένης, να είναι τόσο δυνατό σέ ποσό ή σέ ποιό, που να κυβερνήσει τά άλλα αίματά της. Καταλάβετε το τέλος πάντων, ώ Ρωμιόι, ή ρά τ σ α σ α ς καινούρια, καινούρια και άφτιαστη, δέν είναι καθάρια άκόμη, δέν έχει σχηματιστή όλότελα, δέν έχουν κατακαθίσει όλα τά αίματα και οί κληρονομικότητες που χύθηκαν μέσα της, δέν έχει βγή ό μέσος όρος του χαρακτήρα της και του μυαλού της. Άκόμα γίνεται στίς άκρες τις μακρινές των έλληνικών χωμάτων σμείξη με Σλάβους, με Άρβανίτες, με Άνατολίτες, άκόμα γίνεται, άκόμα σχηματίζεται ή φυλή σας, λοιπόν τί άπελπίζεστε ; Τό ότι ή ράτσα σας είναι καινούρια δέ σās έγ' καρδιώνει ; Άν τό άνακάτωμά της με άλλες φυλές δέν τό βλέπετε σαν καλό σημάδι για τη μελλούμενη προκοπή της, ποιός σās φταίει ; Φτιάνεται μιá νέα ράτσα και δέ χαίρεστε ; Πώς δέ νιώθετε τη δύναμη που κρύβει μέσα της, ίδιο νέο φυτό ζουμερώτατο, ή ράτσα σας ή καινούρια ; Αυτή ή δύναμη θά δημιουργήση, μάθετέ το, τόν καινούριο σας πολιτισμό. Ξεχάστε, άδέρφια, τά άρχαιότερα καλούπια των συνονομάτων σας Έ λ λ ή ν ω ν, που κι αυτοί δέν ήταν ποτέ τους καθάριοι "Έλληνες. Έχετε στά σπλάχνα σας, βαστάτε στά χέρια σας ίκα' νότητα και αξία για να πλάσετε καινούρια καλούπια, και δέν ένθουσιά'

ζεστε, και δὲ συναρπάζεστε, και δὲ μεθάτε ἀπὸ διονυσιακὴ μανία ; Εἰστε ἐλεύτεροι, ὦ Ρῶμιοί, και δὲν τὸ νιώθετε ; Εἰστε ἐλεύτεροι γιὰ νὰ γίνετε νικητὲς ἀνάμεσα στὶς φυλές, στὰ κράτη και στοὺς πολιτισμούς, και κάθεστε ; Εἰστε ἔτοιμοι ἀπὸ φυσικὸ σας νὰ γίνετε και στρατιῶτες, ἂν εἶναι ἀνάγκη, φτάνει νὰ θελήσῃ κάποιος ἀρχηγὸς νὰ σᾶς κάμῃ Μιὰ φορὰ θὰ γίνῃ καθάρια ἡ φυλὴ σας, ὅταν κατασταλάξουν σὲ στρώματα πειθαρχημένα οἱ κληρονομικότητες ὅλες ποὺ κληρονομήσατε και βγῇ ὁ μέσος ὅρος, και τότε θὰ ἔχετε σφαλίξει τὶς πόρτες σας στὰ ξένα αἵματα και θὰ χαίρεστε, ξεμοναχιασμένοι, περήφανοι, ξεχωριστοί, μέσα σ' ἕναν καινούριο πολιτισμὸ ποὺ θὰ τὸν ἔχετε δημιουργήσει ἐσεῖς μοναχοί σας. Ἀπὸ τὴν πρωτὴν Ἑλληνικὴ ψυχὴ σας ἀπόμειναν σημαντικὰ σημάδια στὰ σωθικά σας. Μὰ τί κι ἂν ἐχάσατε μερικὰ ἄλλα τῆς στοιχείᾳ ; Μήπως δὲν ἀποχτήσατε καινούρια και διαφορετικὰ ; Τὴν ψυχὴ, τὴν ἀνθρώπινη, τὴν ἐλεύτερη, τὴν πλατύτερα Ἑλληνικὴ δὲν τὴν ἐχάσατε, τί κλαῖτε ; Τί βαριέστε ποὺ ζητε ; Ἀνοίξτε τὰ μάτια σας, ἀνοίξτε τὰ μάτια σας !»

Ἐρωτήσεις

A. α) Ποιὰ γνώμη ἔχει ὁ συγγρ. γιὰ τὸ κύριο κριτήριον ποὺ καθορίζει τὴν ἀναλλοίωτη διατήρηση κάθε φυλῆς ;

β) Τί πιστεύει ἰδιαίτερα γιὰ τὴν ἑλληνικὴ φυλὴ ;

γ) Μὲ ποιὰ συναισθήματα ἀντικρίζει τὸ νέο ἑλληνικὸ ἔθνος ;

δ) Νὰ συγκριθῇ τὸ κεφάλαιο αὐτὸ μὲ ὅσα λέγονται στὸ *Νεκρικὸ διάλογο* τῆς *Σαμοθράκης*.

B. Νὰ ἐξηγηθεῖν ἱστορικὰ οἱ ἀκόλουθες περικοπές :

α) *Ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ πάντα ἀνανεώνεται και θνῄσκει και ζῇ ἐξ ἑωρα ἀπὸ τὶς ἄλλες.*

β) *Τὸ ἐγὼ τῆς ἄλλαξ περιεχόμενο, μὰ ἡ θύμηση και ἡ κληρονομικότητα διατήρησαν και κάτω σταθερὸ και μόνιμο μέσα του.*

γ) *Μήπως και οἱ Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς τῶν Περσιστῶν ἦταν ἡ ἴδια ῥά-κα με τοὺς Ἕλληνες τοὺς προομηρικούς ;*

δ) *Οἱ γύρω κατακτητικοὶ πολεμικοὶ ἐχθροί, ποὺ με τὸ νὰ καταχτοῦν καινούριους τόπους χωνεύονται ἀπὸ τὴ φύτρη τοῦ τόπου παίροντας και τὴ γλώσσα τῶν παλιῶν κατοίκων τὸν πολιτισμὸ τους.*

ε) *. ποὺ κι αὐτοὶ (οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες) δὲν ἦταν ποτέ τους καθάριοι Ἕλληνες.*

Γ. Οἱ Ἕλληνες εἶναι ἄπειροι τύποι . . . Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐξήγηση ποὺ δίνει ὁ συγγρ. ποιὰ ἄλλη μπορούμε νὰ δώσωμε, ἀνατρέχοντας στὶς πρώτες ρίζες τῆς ἱστορίας μας ;

Δ. Νὰ βρεθοῦν στοιχεῖα ἀπὸ τὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα ποὺ ξαναζοῦν στὴ θρησκεία μας, στὰ ἦθη και τὰ ἔθιμά μας, και ἀκόμη στὸ φυλετικὸ μας χαρακτηριστῆρα.

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Στὸ ἔργο αὐτὸ ὁ συγγρ.— ἐκτὸς ἀπὸ τὶς σκέψεις του σχετικά μὲ τὴ δημιουργία τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ τὶς βρίσκομε στὰ κεφάλαια ποὺ ἀκολουθοῦν — διατυπώνει καὶ γνῶμες του γιὰ τὸ ἑλληνικὸ κράτος καὶ τὸ χρέος ποὺ ἔχει αὐτὸ νὰ βοηθήσῃ τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος γιὰ νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν πλῆξιν καὶ ὑψηλὴ ἀποστολὴ του. (Βλ. καὶ *Εἰσαγωγή* σ. 5).

ΠΕΡΑΣΜΕΝΑ ΚΑΙ ΜΕΛΛΟΜΕΝΑ

..... Στὸ ρίζωμα τοῦ Ἑλικῶνα, στὴ σημερινὴ Λεβαδιὰ κοντὰ εἶναι μιὰ μεγαλόπρεπη ρεματιὰ μὲ ψηλοὺς πέτρινους ἀπότομους βουνίσιους ὄχτους, ποὺ τὰ νερά της ἀναβρῦζουν ἀπὸ δυὸ πηγὲς μέσα σὲ βράχινες σπηλιές. Ἡ μιὰ ὀνομάζεται πηγὴ τῆς Λήθης, ἡ ἄλλη λέγεται τῆς Μνημοσύνης. Μοῦ φαίνεται πὼς ἡ ἐπιβλητικὴ αὐτὴ τοποθεσία ἐβίβασε τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας νὰ σταματήσουν ἐκεῖ δὲ πέρα γιὰ νὰ στοχαστοῦν τὴν τύχην τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ συμπεράνουν πὼς μήτε νὰ θυμᾶται παντοτινὰ μπορεῖ καὶ πρέπει μήτε νὰ ξεχνᾷ παντοτινὰ. Καὶ τὸ βαθὺν αὐτὸ στοχασμὸ τοὺς τὸν ἐσυμβόλισαν μὲ τὶς ἀναβρυστικὰς πηγὰς.

Γιὰ τὰ ἔθνη θύμηση εἶναι ἡ παράδοση, ποὺ ὅταν καταντᾷ ὁλότελα συνειδητὴ, λέγεται ἱστορία· καὶ λησμονιὰ εἶναι ἡ ὁρμὴ τῆς δημιουργίας. Συντηρητικὸ στοιχεῖο εἶναι ἡ παράδοση καὶ προοδευτικὸ ἡ δημιουργία. Ὅπως στὰ ἄτομα τὸ μνημονικὸ πλάθει καὶ διατηρεῖ τὸ ἐγὼ τοὺς, ἔτσι καὶ στὰ ἔθνη ἡ παράδοση. Χωρὶς αὐτὴν δὲ θὰ ἤξεραν τὸν ἑαυτὸ τοὺς, δὲ θὰ τὸν ἀναγνώριζαν, δὲ θὰ ἐνιωθαν πὼς εἶναι ἕνα καὶ ὅμοιο μὲ τὰ περασμένα καὶ θὰ ἦταν σὰ χαμένα. Ἡ παράδοση εἶναι ὁ σύνδεσμος τῶν ἀτόμων μιᾶς φυλῆς, τωρινῶν καὶ περασμένων, ποὺ τὰ κάνει ἔθνος. Ἱστορία εἶναι ἡ συνείδησις τοῦ συνδέσμου αὐτοῦ. Ὅρμὴ δημιουργίας εἶναι ὁ σύνδεσμος τῶν τῶρα ζωντανῶν ἀτόμων τοῦ ἔθνους μὲ τὰ ἐρχόμενα, εἶναι ἡ λησμονιὰ τῶν περασμένων, εἶναι ὁ καημὸς τῶν μελλόντων. Κανεὶς ἂς μὴν ἀναθεματίζῃ τὴ συντηρητικότητα. Κανεὶς ἂς μὴν περιφρονῇ τὴν προοδευτικότητα. Γιὰ ἕνα ἔθνος καὶ τὰ δύο στοιχεῖα εἶναι ἀπαραίτητα. Κάθε στιγμὴ τῆς ζωῆς του θὰ κοιτάξῃ λυγίζοντας καὶ πρὸς τὰ πίσω καὶ πρὸς τὰ ἔμπροσ, καὶ πρὸς τὰ περασμένα, ποὺ εἶναι δικά του, καὶ πρὸς τὰ μελλόμενα, ποὺ καὶ αὐτὰ δικά του θὰ εἶναι. Δύναμις καὶ συστατικὸ στοιχεῖο τοῦ ἔθνους ἡ παράδοση, δύναμις καὶ συστατικὸ τοῦ καὶ ἡ δημιουργία. Συνταιριάζ-

ζοντάς τες ὅπως ξέρεи, θὰ ζήση ὅπως μπορεῖ. Ἄν ἡ παράδοση ρίζωσε ὑπερβολικὰ δυνατὴ μέσα του, θὰ τὸ ἐμποδίσῃ νὰ ζήσῃ φυσιολογικά· θὰ τὸ καταντήσῃ ξερό, ἀλύγιστο καὶ δυσκολοκίνητο, ἀνίκανο νὰ προσαρμοστῇ μὲ τίς ἀνάγκες, ποὺ ἀλλάζουν ὁλοένα, καὶ τότε θὰ γίνῃ ἀναπόφευγο, ὅχι νὰ τὴν ἀρνηθῇ ὁλότελα, παρὰ νὰ τὴ χτυπήσῃ, ὥσπου νὰ ξεδεθῇ ἀπ' αὐτήν, ὅσο χρειάζεται γιὰ νὰ ποθῇ τὰ ἐρχόμενα.

Ὅσο γιὰ τὴν ὁρμὴ τῆς δημιουργίας, δὲν εἶναι ποτὲ ὑπερβολικὴ, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ μὴ στηρίζεται κάπως στὴν παράδοση, ἀλλιῶς ξοδεύεται μάταια, ξεφτᾷ καὶ καταστρέφεται ὁ πολύτιμος ὀργανισμὸς, ποὺ λέγεται ἔθνος, καὶ ἡ δύναμη τῆς δημιουργίας πάει χαμένη γιὰ πάντα.

Τὴ λυγερὴ ἰσορροπία μεταξὺ παράδοση καὶ δημιουργία, συντηρητικότητα καὶ προοδευτικότητα, πρέπει νὰ τὴ βρῇ τὸ ἔθνος καὶ τότε θὰ ζήσῃ στὰ γεμάτα, ζωὴ πλοῦσια καὶ ἀκέρια.

Καλοκαθισμένοι καὶ καλοριζωμένοι στὰ περασμένα ὁ ἄνθρωπος καὶ τὰ ἔθνη θὰ ποθῇσουν φυσιολογικά καὶ θὰ δημιουργήσουν τὰ μελλόμενα. Ἡ προγονολατρεία, ποὺ ὅλα τὰ σημαντικὰ ἔθνη τὰ βοήθησε νὰ μεγαλουργήσουν, εἶναι ἡ θύμηση τῶν προγόνων. Ἄμα ὅμως καταντήσῃ μανία, παραλεῖ τὰ ἔθνη καὶ ἀνάγκη πᾶσα νὰ χτυπηθῇ ἡ ὑπερβολὴ τῆς. Οἱ ἀποθαμένοι κυβερνοῦν βέβαια τοὺς ζωντανούς, ὅχι ὅμως καὶ ὅσο νὰ τοὺς πνίξουν· αὐτὴ δὲν ἦταν ἡ θέλησή τους οὔτε ὁ σκοπὸς τους. Αὐτοὶ μᾶς ἔδωσαν τὴ ζωὴ, ὅχι βέβαια γιὰ νὰ τὴν ἐκμηδενίσουν. Κάποιοι δημοτικιστὲς συνηθίζουν νὰ μεταχειρίζονται τὴ λέξη «προγονοπληξία» (θὰ ἔλεγα καλύτερα «προγονομανία») γιὰ νὰ δηλώσουν τὸν ψευτοκλασικισμό ἐκείνων ποὺ δὲ βλέπουν καὶ δὲ διδάχνουν παρὰ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα καὶ ποὺ ἀπὸ τοὺς Ἀττικούς ἢ τὸ πολὺ ἀπὸ τὸν Ἀλέξαντρο καὶ δῶθε δὲ διακρίνουν, σὰν τυφλοὶ ποὺ εἶναι, τὴ ζωὴ τοῦ ἔθνους οὔτε τὴ λογαριάζουν. Γιὰ αὐτοὺς οἱ ἀρχαῖοι ἔχουν βρικολακιάσει καὶ τοὺς παρουσιάζονται στὸν ὕπνο καὶ στὸ ξύπνο. Ἀπὸ τὴν ξεραῖλα τοῦ μυαλοῦ τους προσκολληθήκαν στὸ γράμμα καὶ ὅχι στὸ πνεῦμα τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ καὶ προσπιθοῦν νὰ μᾶς παρουσιάζουν τὸ γράμμα σὰν εἶδωλο γιὰ προσκύνημα καὶ μίμηση. Μὰ κάθε εἶδωλο εἶναι περιττὸ καὶ κάθε μίμηση ὀλέθρια. Μερικοὶ ἄλλοι ὅμως, κοντόφθαλμοι ἀπὸ θετικισμό, παρανόησαν τὴ λέξη «προγονοπληξία» καὶ θάρρεψαν πὼς πρέπει καὶ εἶναι στὸ χέρι τους νὰ σκοτώσουν τοὺς προγόνους, ποὺ εἶναι τάχα πρόληψη, καὶ πὼς κατέβηκαν στὴ γῇ ξεκρέμαστοι, σὰ λαμπερὰ μετέωρα, καὶ δὲν εἶναι ἀπ' αὐτοὺς ἄλλοι στὸν κόσμο. Ἀνάθεμα λοιπὸν στοὺς προγόνους!

Τὸ νὰ νιώθῃς τὴν καταγωγὴ σου, τὴ συνέχεια τοῦ ἐθνικοῦ ἐγῶ σου, τὴν ἱστορίαν σου, ποὺ σοῦ κάνει συνειδητό, ὅσο καὶ νὰ εἶναι, τὸ πέρασμα τοῦ ἔθνους σου μέσα στοὺς αἰῶνες, τὴ γειτονιά σου μὲ τὸ ἑικοσιένα, μὲ τὴν Τουρκοκρατίαν, μὲ τὸ βυζαντινὸ πολιτισμὸ, μὲ τὰ ἔθιμα τῶν πατέρων σου, μὲ τὴ σκέψιν τους, μὲ τὸ κράτος τους, δὲν

εἶναι «προγονοπληξία», εἶναι ἀπλή καὶ καλὴ «προγονολατρεία», θύμηση τῶν περασμένων, γνωρισμὸς μὲ τὸν ἑαυτὸ σου. Καὶ αὕτη ἡ προγονολατρεία πρέπει νὰ βρίσκεται, εἶναι ἡ παράδοση ἡ χρήσιμη

Ἔθνος χωρὶς παράδοση δὲν ὑπάρχει. Κι ἐμεῖς οἱ ἴδιοι, οἱ ζωντανοί, παράδοση δημιουργοῦμε κάθε μέρα γιὰ τὰ ἐρχόμενα τὰ χρόνια καὶ γιὰ τὶς νεώτερες γενεές μὲ τὶς πράξεις μας καὶ μὲ τὴ σκέψη μας, ἀλλὰ νὰ ξεχωρίζουμε τί εἶναι γιὰ χτύπημα καὶ τί ὄχι μόνο δὲν εἶναι, παρὰ καὶ νὰ γνωριστῇ τελειότερα πρέπει καὶ νὰ δουλευτῇ γιὰ νὰ ἀνθοβολήσῃ. Καὶ οἱ δυὸ εἶναι παράδοσεις, μὰ ἡ μιὰ εἶναι ἐξωτερικὴ καὶ θρόνιασε στὴν ψυχὴ τῶν γραμματισμένων καὶ μονάχα ἐξέβαψε ἀπάνω στὸ λαό, ἐνῶ ἡ ἄλλη εἶναι ἐσωτερικὴ, φωλιάζει στὴν ψυχὴ τοῦ λαοῦ. εἶναι αὕτη ἡ ἴδια ἡ ψυχὴ τοῦ ἔθνους καὶ ἀνεβαίνει ἀπὸ τὸ λαὸ πρὸς μιὰ νέα τάξη γραμματισμένων, ποὺ τώρα καὶ λίγα χρόνια ἄρχισε νὰ σχηματίζεται. Ἴσως νὰ ἦταν ἀνάγκη νὰ περάσῃ τὸ ἔθνος μιὰ φορὰ ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς λογιότατης παράδοσης, ποὺ μπορεῖ καὶ νὰ τοῦ χρησίμευε κάποτε, μὰ τώρα, ποὺ ἡ ἀνάγκη αὕτη πέρασε, μᾶς εἶναι πιὰ καὶ περιττὴ καὶ βλαβερή

Ἑρωτήσεις

A. Νὰ χωριστοῦν οἱ ἐπιγραμματικὲς φράσεις καὶ οἱ παραστατικότερες περικοπές, καὶ νὰ δοθῇ ἡ κεντρικὴ ἰδέα τοῦ κεφαλαίου.

B. Νὰ συσχετιστῇ τὸ παραπάνω κείμενο μὲ τὸ κεφάλαιο *Φυλὴ* τοῦ ἔργου *Ὅσοι ζωντανοί*.

ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΙΑ

Πολλοὶ νομίζουν πῶς μὲ τὸ νὰ ἀπευθύνωνται στὸ λαὸ μποροῦν νὰ φέρουν τὴ νεοελληνικὴ ἀνθιση. Ὁ λαὸς ὅμως δὲ φωτίζεται μὲ μοναχικὲς ἐνέργειες μερικῶν ἀτόμων, ὅσο φωτεινὰ καὶ ἂν εἶναι, χρειάζεται μιὰ ἀριστοκρατία ὁλόκληρη γιὰ νὰ ἐπηρεαστῇ ὁ λαός. Ὁχι ἀπὸ κάτω, παρὰ ἀπὸ πάνω θ' ἀρχίσῃ ὁ ξαναγεννημός. Ἀς φωτιστοῦν οἱ μορφωμένοι, ἄς λουστοῦν στὰ φεγγερά καὶ διάφανα νερά τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, ἄς συνταραχτοῦν καὶ ἄς θελήσουν κάτι, καὶ ὁ λαὸς θὰ τοὺς ἀκολουθήσῃ ἔπειτα.

Δὲν ἐνδιαφέρει ἂν θὰ εἶναι στολισμένοι μὲ τίτλους, μὲ γαλόνια ἢ μὲ γνωστὰ ὀνόματα, δὲν ἐνδιαφέρει ἂν θὰ εἶναι πλούσιοι ἢ φτωχοί, οὔτε ἂν θὰ ξέρουν πολλὰ ἢ λίγα γράμματα, μὰ πρέπει δίχως ἄλλο νὰ εἶναι εὐγενικοὶ στὴ σκέψη καὶ στὴν πράξη. Μπορεῖ νὰ ξέρουν πολλές γλῶσσες ξένες ἢ καὶ νὰ μὴν ξέρουν παρὰ τὴν ἑλληνικὴ, μὰ ἡ γλῶσσα ποὺ θὰ ξέρουν — γιατί θὰ μιλοῦν ἀναγκαστικὰ μιὰ γλῶσσα, ἀφοῦ εἶναι ἄνθρωποι — ἀπαραίτητο νὰ εἶναι ἡ γλῶσσα τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς τους, τῆς σύγχρονης. Καὶ τὴν ἴδια γλῶσσα θὰ τὴ μιλοῦν καὶ θὰ τὴ γράφουν. Μπορεῖ νὰ ἔχουν γνωριστῇ μὲ ξένες συνήθειες καὶ φιλο-

λογίες καὶ πολιτισμοὺς ἢ νὰ μὴν ἔχουν εἶδηση ἀπὸ δαῦτες, ἐκεῖνο ὅμως ποὺ θὰ γνωρίζουν τέλεια θὰ εἶναι οἱ συνήθειες τοῦ τόπου τους, ἡ φιλολογία καὶ ὁ πολιτισμὸς, ποὺ μεταμόρφωσε τοὺς ἀνθρώπους τῆς πατρίδας τους καὶ τοὺς ἔπλασε τέτοιους ποὺ σήμερα εἶναι. Καὶ θὰ περηφανεύονται γι' αὐτά, καὶ αὐτὸ ἀκόμα θὰ γίνη. Μπορεῖ νὰ ἔχουν μελετημένες τὶς ἐπιστῆμες, εἴτε σὲ ξένα μέρη εἴτε στὸ σπίτι τους, ἢ καὶ νὰ μὴν ἔχουν καμιὰ μάθηση συστηματικὴ καὶ ἀπὸ βιβλία — οἱ ἐπιστῆμες δὲ δημιουργοῦν πολιτισμοὺς — ἀλλὰ δὲ θὰ εἶναι ἄνθρωποι, ἂν δὲν ἔχουν προσέξει καὶ σπουδάσει βαθιὰ τὸν ἑαυτὸ τους. Καὶ τοῦ ἑαυτοῦ τους τὶς ρίζες ψάχνοντας θὰ τὶς βροῦν μέσα στὸ ἔθνος τους. Προπάντων θὰ εἶναι γνήσιοι καὶ ξάστεροι καὶ καθάριοι, ὄχι παρδαλοὶ καὶμπογιατισμένοι καὶ ψεύτικοι, ἐσωτερικοὶ καὶ ὄχι ἐξωτερικοὶ, βαθιοὶ στὴ σκέψη καὶ ὄχι ρηχοί, καλοστεκούμενοι καὶ καλοκαθισμένοι καὶ ὄχι παραπατώντας, παραδέρνοντας καὶ ἐτοιμόρροποι, αὐτόφωτοι καὶ ὄχι ἐτερόφωτοι. Καὶ οἱ πράξεις τους, ποὺ θὰ εἶναι σύμφωνα μὲ τὸν ἑαυτὸ τους, θὰ δείχνουν αὐτοπεποίθηση, αὐτογνωσία, αὐτοβουλία. Καὶ δὲ θὰ φοβοῦνται τίποτα, οὔτε τὴν κοινὴ γνώμη, ποὺ εἶναι ὁ τρομερώτερος δράκος. Καὶ δὲ θὰ συλλογίζονται τὸ θάνατό τους, ἀγκαλὰ μπορεῖ βέβαια νὰ συλλογίζονται, καὶ συχνὰ μάλιστα, τὸ θάνατο. Καὶ θὰ εἶναι ἀπρόσωποι, γιὰτὶ θὰ ξέρουν πὼς δὲν ὀξίζει ὁ ἑαυτός μας, παρὰ σὰν ὄργανο γιὰ νὰ μαθαίνωμε καὶ νὰ ἐνεργοῦμε, ἀλλιῶς τί τὸν θέλομε; θὰ προσπαθοῦν νὰ γίνωνται καλῦτεροι ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τους, ὄχι ἀπὸ ἀγάπη γιὰ τὸ ἐγὼ τους, παρὰ ἀπὸ ἐπιθυμία νὰ κάμουν τὸ ὄργανο τῆς μάθησης καὶ τῆς πράξης πιὸ τέλειο. *Ὅχι ἐγωλατρεία, μὰ καλλιέργεια τοῦ ἑαυτοῦ τους ἐπίμονη. Καὶ δὲ θὰ ξιπάζονται ἀπὸ τὰ ξένα, ἀπὸ τὰ περασμένα καὶ ἀπὸ τὰ παράξενα. θὰ τὰ προσέχουν καὶ θὰ τὰ ζυγίζουν. θὰ εἶναι ξυπνητοὶ καὶ δὲ θὰ νυστάζουν, ἐλεύθεροι καὶ ὄχι μουςδιασμένοι, πλημμυρισμένοι ἀπὸ ἀγάπη γιὰ τὴ ζωὴ, γιὰ τὴ φύση, γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ὄχι ξεροὶ καὶ κρυσταλλωμένοι.

Σὰν οἱ τελευταῖοι ἀντιπρόσωποι μιᾶς περασμένης ἐποχῆς καὶ οἱ πρῶτοι μιᾶς ἐρχόμενης, θὰ εἶναι οἱ ἄνθρωποι οἱ καμωμένοι, οἱ μεστωμένοι, καὶ ποὺ ὥστόσο ὀλοένα γίνονται. Καλοριζωμένοι ἀπάνω στὰ περασμένα, θὰ εἶναι φορτωμένοι ἀπὸ μελλούμενα καὶ ὥριμοι νὰ τὰ δημιουργήσουν. Γνωρισμένοι μὲ τὰ παλιὰ καὶ σέβοντάς τα μὲ φῶτιση, θὰ ἔχουν τὴ θεία χάρη νὰ προβαίνουν στοχαστικά, μὰ καὶ σταθερά, στὰ καινούρια

*Ὅλοι θὰ ζοῦν, θὰ κουνιοῦνται δηλαδὴ καὶ θὰ στοχάζονται, θὰ ὀνειρεύονται καὶ θὰ φαντάζονται, θὰ βλέπουν, θὰ προσέχουν καὶ θὰ ποθοῦν καὶ θὰ θέλουν καὶ θὰ κάνουν. Καὶ ὅταν ἡ ὥραία ἡβὴ θὰ σκάη, μιὰ ψυχοστασία θὰ παίρνη τὸ νέον ἄνθρωπο μελαγχολικὴ καὶ σταχτιά καὶ μουσικὴ καὶ πλοῦσια, σὰ νὰ προβλέπη δειλὰ δειλὰ ἢ νὰ προαισθάνεται μιὰν ἀνοιξη, κατάσταση φουσκοδεντριάς, ἀπαντοχῆς καὶ ἐλπιδας, καὶ ὁρμῆς ὅμως βαθιὰ κρυμμένης μέσα στὰ σωθικά, ποὺ εἶναι νὰ

φανερωθῇ σιγοβράζοντας καὶ δυναμώνοντας μέρα μετὰ τὴν ἡμέρα. Ἀόριστα καὶ ἀξεδιάλυτα καὶ σκλαβωμένα ὄλα μέσα στὸ βάθος τὸ ἀμέτρητο, καὶ γι' αὐτὸ πιὸ μουσικὰ καὶ ποιητικὰ καὶ πολυσύνθετα καὶ μπλεγμένα, θὰ εἶναι βαριὰ ἀπὸ μέλλον.

Καὶ ἐπειδὴ εἶναι τώρα γιὰ τὴν ἑλληνικὴ φυλὴ ἐποχὴ γεμάτη χυμούς καὶ δύναμη κρυμμένη, σὰν ἀνοιξη, γι' αὐτὸ οἱ ἄνθρωποι τῆς φυλῆς οἱ δημιουργικοὶ — ἡ ἀριστοκρατία τοῦ ἔθνους — εἶναι τὴν ὥρα τούτῃ πολύτροποι καὶ πολυτεχνίτες, δοκιμάζουν μετὰ κάθε τρόπο νὰ ἐκφραστούν, νὰ φανερώσουν τὸν ὄργανισμό πού βράζει μέσα τους. Καὶ θὰ τὸν ἐκφράσουν! Βάληκαν νὰ ἐκφράσουν τὴ νέαν ἑλληνικὴ ψυχὴ, τὴν καθαρισμένην ἀπ' ὅλες τὶς σκουριές, μετὰ ὅλα τὰ μέσα· μετὰ μουσικὴν, μετὰ ποίησιν, μετὰ λόγον, ἀρχιτεκτονικὴν, χορούς, κεντήματα, ἀγῶνες, γυμναστικὴν, πολέμους, ἡρωισμούς. Σὰν τοὺς ἀνθρώπους τοὺς μεγάλους τοῦ ξαναγεννημοῦ στὴ Δύση, ἔχει ὁ καθένας τοὺς συχνὰ πολλὰς μαζί ἀξιοσύνας. Καὶ ὅλοι αὐτοί, πού ἕνας ἕνας ξεπροβάλλουν δειλὰ δειλὰ καὶ ἀνεπάντεχα ἀπ' ὅλες τὶς μεριές τοῦ ἔθνους, σὰ σημάδια καὶ προμηνύματα μιᾶς γενικῆς ἀνθίσης, αὐτοί, πού σχεδὸν δὲ γνωρίζονται ἀναμεταξύ τους καὶ φυσικὰ λοιπὸν οὔτε συνεργάζονται συνειδητὰ, εἶναι λάτρες τῆς δημοτικῆς παράδοσης, πού τὴν ἀνακάλυσαν καὶ τὴν ξεσκέπασαν ὁ καθένας χωριστὰ σκαλίζοντας στὰ ἀγνωρίστα βάθια τῆς ψυχῆς τους.

Αὐτοὶ εἶναι οἱ πρόδρομοι τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ, πού γεννιέται, καὶ αὐτοὶ εἶναι ἡ ἀριστοκρατία, πού θὰ νικήσῃ τὴν ξεπεσμένην τώρα τάξιν τῶν μισογραμματισμένων, πού ὡς τώρα κυριαρχοῦσε, καὶ θὰ πάρῃ τὴ θέσιν της. Καὶ αὐτοὶ θὰ διαφεντέψουν τὸ ἔθνος καὶ στὴ σκέψιν καὶ στὴν πράξιν καὶ θὰ διδάξουν τὶς ἐρχόμενες γενεές. Ἀπ' αὐτοὺς θὰ βγοῦν οἱ νέοι δάσκαλοι καὶ τὰ νέα σκολειὰ.

Ὁ δημοτικισμὸς εἶναι γιὰ τοὺς Ἕλληνας ζήτημα ἀνθρώπινο. Ὁ ἄνθρωπος διαφέρει ἀπὸ τὰ ἄλλα ζῶα μετὰ τὸ νὰ ἔχῃ τὸ λόγον, καὶ δὲν ὑπάρχει πιὸ ἀνθρώπινο πράγμα ἀπὸ τὴν ὅσον γίνεται πιὸ ἐλεύτερη ἐκφραση τοῦ λόγου. Δὲν ὑπάρχει ζήτημα πού νὰ ἐνδιαφέρῃ τὸν ἄνθρωπον πιότερον ἀπὸ τὸ ζήτημα τοῦ λόγου, καὶ γιὰ τοὺς Ἕλληνας αὐτὸ εἶναι τὸ ζήτημα τοῦ δημοτικισμοῦ. Πολλοὶ δημοτικιστὲς, μετὰ τὸ νὰ ἔτυχῃ νὰ εἶναι καὶ θετικιστὲς, καὶ ἄλλοι σοσιαλιστὲς, νόμισαν πὼς δημοτικισμὸς θὰ πῇ θετικισμὸς καὶ ἄλλοι σοσιαλισμὸς, ἐνῶ δημοτικισμὸς θὰ πῇ κάτι πολὺ πλατύτερον, βαθύτερον καὶ πλουσιότερον.

Αὐτοὶ εἶναι οἱ πρόδρομοι. Ἀλλὰ πρέπει νὰ γνωριστοῦν ἀναμεταξύ τους, νὰ τὸ νιώσουν πὼς συγγενεύουν, νὰ λάβουν συνείδησιν πὼς κάνουν, ὁ καθένας στὸ εἶδος του καὶ μετὰ διάφορες μορφές, τὸ ἴδιον πράγμα, πὼς ἡ ἴδια ἡ πνοὴ τοὺς πῆρε καὶ τοὺς ὁδηγεῖ πρὸς τὴ δημιουργίαν τοῦ νέου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ τότε θὰ συνεργαστοῦν γιὰ νὰ βάλουν σὲ δρόμον τὸ μεγάλο ἔργον. Θὰ ἔρθῃ καὶ αὐτό.

Αὐτὴ ἡ νέα εὐγένεια τοῦ ἔθνους θὰ εἶναι ἀλύγιστη στὴ θέλησιν καὶ πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας καὶ στὴ σκέψιν καὶ

στην αἴσθησιν. Νέα αἰσθητικὴ θὰ τὴ φωτίζη καὶ θὰ τὴν ἐνθουσιάζη, γιατί θὰ εἶναι κοντότερα στὴ φύσιν καὶ μακρότερα ἀπὸ κάθε δογματισμό. Καὶ θὰ κἀνὴ πάντα ἀπερίμεντα ἔργα, δηλαδὴ τέτοια, ποῦ ἡ σήμερα κυρίαρχη τάξη τῶν μισογραμματισμένων δὲ θὰ τὰ περιμένῃ ἢ θὰ τὰ περιμένῃ ἀλλιώτικα. Καὶ θὰ τὸ ξέρουν οἱ νέοι ἀριστοκράτες πὼς δὲν ἔχει νὰ φοβηθοῦν ἀπὸ τὴν κατακραυγὴ τῶν πολλῶν ἢ τὴν καταφρόνιαν τους, οὔτε νὰ φύγουν σὲ τόπους ξένους γιὰ νὰ ἀνθίσουν τάχα πιὸ ἐλεύτερα καὶ ἀστενοχώρητα. Θὰ εἶναι ἀρκετὰ δυνατοί, ὥστε νὰ νιώθουν πὼς δὲν ἀξίζει τόσο ἡ φήμη, ποῦ θὰ μπορούσαν ἴσως στὴν ἐποχὴ μας νὰ ἀποχτήσουν ἐκεῖ πέρα. ὅσο ἡ δημιουργία, ποῦ κάνουνε μένοντας στὸν τόπο τους, ὅπου κάμποσα σημάδια δείχνουν πὼς γεννιέται ἕνας νέος πολιτισμὸς καὶ ὅπου θὰ λάβουν τὴ χαρὰ τὴ μεγάλη νὰ λογαριαστοῦν σ' αὐτὸν μέσα, ἔστω καὶ πρόδρομοι.

Ἑρωτήσεις

A. Ἀπὸ ποιά διάθεση καὶ πίστη εἶναι ποτισμένο τὸ παραπάνω κεφάλαιο ;

B. Νὰ ἐρμηνευτοῦν οἱ φράσεις :

α) *Οἱ ἐπιστῆμες δὲ δημιουργοῦν πολιτισμούς.*

β) *Καὶ δὲ θὰ συλλογίζονται τὸ θάνατό τους, ἀγκαλὰ μπορεῖ βέβαια νὰ συλλογίζονται, καὶ συχνὰ μάλιστα, τὸ θάνατο.*

γ) *Ὅλα. θὰ εἶναι βαριὰ ἀπὸ μέλλον.*

Γ. Νὰ γίνῃ ἀνάπτυξη τῆς περικοπῆς :

Θὰ εἶναι ἀρκετὰ δυνατοί, ὥστε νὰ νιώθουν πὼς δὲν ἀξίζει τόσο ἡ φήμη. θὰ λάβουν τὴ χαρὰ τὴ μεγάλη νὰ λογαριαστοῦν σ' αὐτὸν μέσα, ἔστω καὶ πρόδρομοι.

Δ. Σὰν τοὺς ἀνθρώπους τοὺς μεγάλους τοῦ ξαναγεννημοῦ στὴ Δύση. Ποιοὶ εἶναι οἱ πιὸ ἀντιπροσωπευτικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ; Μπορεῖτε ν' ἀναφέρετε ἄντρες μὲ πολὺπλευρες ἱκανότητες ἀπὸ τὴν ἀρχαία, τὴ μεσαιωνικὴ καὶ τὴ νεώτερη Ἑλλάδα ;

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

— Ξεσκέπασε τὴ δημοτικὴ παράδοση καὶ πρόσωπο μὲ πρόσωπο θὰ ἀντικρίσῃς γυμνὴ τὴν ψυχὴ σου.

Ἐπειτα, καλλιεργώντας τὴν παράδοση αὐτὴ καὶ ἀνεβαίνοντας κατὰ τίς ρίζες τῆς καὶ προσέχοντας καὶ τὴ γύρω σου φύσιν, θὰ προβλέψῃς τοὺς νέους δρόμους ποῦ δύνεσαι νὰ ἀνοίξης, τὸν πολιτισμὸ ποῦ μπορεῖς μὲ τὸ ἔθνος σου νὰ δημιουργήσῃς.

— Τὸ χωριὸ καὶ οἱ γυναῖκες πρῶτα πρῶτα μποροῦν νὰ σοῦ δείξουν καθαρότερα ἀπὸ κάθε ἄλλον τὸ μονοπάτι γιὰ νὰ ἀνηφορίσῃς κατὰ τίς ρίζες του. Στὸ χωριὸ βρίσκεις τὴ βάση τοῦ ἀνθρώπου τῆς φυλῆς σου, γιατί εἶναι κάτι πλατύτερο ἀπὸ τὴν οἰκογένεια καὶ ὄχι ἀκόμα ἔθνικὴ κοινωνία, μολονότι ἀρχὴ τούτης. Καὶ στίς πολιτεῖες στὸ

λαὸ μπορεῖς νὰ μελετήσης τὴ ζωὴ τῆς φυλῆς σου, γιὰτὶ δὲ μολεύτηκε ὁλότελα ἀπὸ ξενισμοὺς καὶ σχολαστικισμοὺς. "Ὅσο γιὰ τὶς ὁποῖες γυναικες, καὶ τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς πολιτείας, αὐτὲς παντοῦ, μὲ τὸ νὰ μένουν πιότερο στὸ σπίτι παρὰ στὴν ἀγορὰ καὶ νὰ μὴ διαβάζουν ἐφημερίδες καὶ γιὰ νὰ εἶναι πιὸ ἐσωτερικὲς, αἰσθαντικὲς, θρησκευτικὲς ἀπὸ τὸν ἄντρα, φυλάγουν πιστότερα τὴν παράδοση ἀπὸ τοὺς ἄντρες, ποὺ τὴν παραμορφώνουν ἀπὸ ἐξωτερικὲς ἐπιρροὲς καὶ ἀπὸ λογικὴ.

Χνάρια τῆς παράδοσης θὰ σοῦ δώσουν τὰ νησιώτικα καὶ τὰ ἄλλα κεντήματα καὶ ὑφάσματα, τὰ τραγούδια καὶ οἱ χοροί, οἱ παροιμίες, ποὺ καθρεφτίζουν τὴν πείρα καὶ τὴ σοφία τοῦ λαοῦ, τὰ παραμύθια, ὡς καὶ οἱ πρόληψεις, οἱ ἱστορικὲς, προφορικὲς παράδοσεις, τὰ συνήθια, τὸ σπίτι μὲ ὅ,τι βρίσκεται μέσα.

"Ὅλα αὐτὰ σοῦ φανερώνονται μὲ τὴ λαϊκὴ γλῶσσα καὶ χωρὶς αὐτὴν εἶναι σὰ νὰ μὴν ὑπάρχουν, γιὰτὶ μόνο μὲ δαύτῃ μποροῦν καὶ μεταδίδονται πιστὰ ἀπὸ ἄνθρωπο σὲ ἄνθρωπο καὶ ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ. Καὶ ὁ χορὸς δίχως τραγούδι δὲ στέκεται, καὶ τὸ τραγούδι δίχως ποίημα, καὶ τὸ ποίημα χωρὶς γλῶσσα, καὶ τὸ φάσιμο ἢ μάνα μὲ παράδειγμα, ἀλλὰ καὶ μὲ λόγια, θὰ τὸ διδάξῃ τῆς κόρης της, καὶ κάθε ὄργανο γιὰ τὸ φάσιμο καὶ τὸ κέντημα καὶ ὅλα τὰ σκεύη τοῦ νοικοκυριοῦ καὶ ὅ,τι περιτριγυρίζει τὸν ἄνθρωπο στὴν καθημερινή του ζωὴ ἔχει ὄνομα. Ξερίζωσε τὴ λαϊκὴ σου γλῶσσα καὶ θὰ χάσῃς τὴν ψυχὴ σου. Μονάχα κάτι κληρονομίαι ἀσύνειδες θὰ ἀπομείνουν μέσα σου, ποὺ θὰ ξεπροβάλλουν ξαφνὰ γιὰ νὰ δείχνουν στοὺς ξένους πὼς δὲν εἶσαι ὁλότελα δικός τους, καὶ θὰ εἶσαι χωρὶς πατρίδα, ὥσπου μὲ τὴν ἐπιγαμία τὰ παιδιὰ σου καὶ τὰ ἐγγόνια σου νὰ ριζώσουν σ' ἄλλῃ πατρίδα καὶ νὰ ἐξωτερικεύουν τὴν ψυχὴ τους σ' ἄλλῃ γλῶσσα. Μὲ τὸ νὰ μὴ γίνεταὶ νὰ ξεφορτωθοῦμε ὁλότελα τὴ γλῶσσα μας τὴ λαϊκὴ, ὅσο τουλάχιστο ζοῦμε στὸν τόπο μας, συνεχίζομε τὴν ψυχὴ τοῦ ἔθνους μας, μ' ὅλα τὰ ξένα ἢ τὰ παλιὰ ποὺ φορτωνόμαστε.

Πήγαινε λοιπὸν στὰ δημοτικὰ τραγούδια, στὴ δημοτικὴ τέχνη καὶ στὴ χωριάτικὴ καὶ τὴ λαϊκὴ ζωὴ γιὰ νὰ βρῇς τὴ γλῶσσα σου καὶ τὴν ψυχὴ σου καί, μ' αὐτὰ τὰ ἐφόδια, ἂν ἔχῃς ὁρμὴ μέσα σου καὶ φύσημα, θὰ πλάσῃς ὅ,τι θέλεις, παράδοση καὶ πολιτισμὸ καὶ ἀλήθεια καὶ φιλοσοφία.

*Απὸ τοὺς σκοποὺς τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ μπορεῖς νὰ προβλέψῃς πὼς θὰ εἶναι ἡ ἑλληνικὴ μουσικὴ. Ἀπὸ τὶς ἐκκλησίαις, τὰ ἀρχοντόσπιτα καὶ τὰ χωριάτικα σπῆτια θὰ προμαντέψῃς τὴν ἀρχιτεκτονικὴ. Ἀπὸ τὶς εἰκόνες καὶ τὶς τοιχογραφίες καὶ τὰ μωσαϊκὰ τὴ ζωγραφικὴ. Ἀπὸ τὰ κεντήματα τῶν χωριῶν τὴν ποικιλικὴ. Ἀπὸ τοὺς στίχους τῶν τραγουδιῶν, ἀπὸ τὰ παραμύθια καὶ τὶς παροιμίαι καὶ τὶς ὁμιλίαι θὰ μαντέψῃς τὴ γλῶσσα καὶ τὸ πνεῦμα καὶ τὴ λογοτεχνία. Ἔτσι καὶ τὰ ἄλλα. Καί, ἅμα γνωρίζῃς μ' αὐτὰ τότε, προσέχοντας καὶ τὴ φύση, θὰ ὀριμάσῃς

γιὰ νὰ πλάσης καὶ σὺ κάτι πρωτότυπο καί, ἂν ἔχῃς πνοή — ὅπως ἔχεις —, θὰ δημιουργήσῃς τὸν πολιτισμὸ σου. Θὰ προσέξῃς καὶ τὴ γύρω σου πλάση, γιατί ἔτσι θὰ νιώσῃς καλύτερα τὶς ρίζες τῆς ζωῆς σου, τὴ φύτρα σου, καὶ θὰ γεννήσῃς τελειότερα πλάσματα.

Ἔχεις χρέος νὰ τὰ μελετήσῃς αὐτά, γιατί εἶναι ὅλα δικά σου καὶ ἀρκετὰ πιά τὰ περιφρόνησες ὥς τώρα μὲ τὸ νὰ ἔχουν κοντέψει νὰ σὲ πείσουν πὼς εἶναι πρόστυχα, ἄσκημα, κατώτερα καὶ γιὰ πέταμα. Ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ σου θὰ ἀρχίζῃς πάντα, δὲν ἔχεις καὶ τίποτε ἄλλο τόσο δικό σου καὶ τόσο πολύτιμο. Μαθαίνοντας ποῦθε ἔρχεσαι, ξέρεις καὶ ποῦ εἶναι ὁ δρόμος σου νὰ πᾶς. Καὶ σὰν τὰ μάθῃς αὐτά, θὰ εἶσαι ἄνθρωπος.

Ἑρωτήσεις

Α. Μὲ ποιὸ πλατύτερο νόημα παρουσιάζεται ὁ Δημοτικισμὸς στὸ κεφάλαιο αὐτὸ καθὼς καὶ στὰ προηγούμενα;

Β. α) *Ξεσκέπασε τὴ δημοτικὴ παράδοση, καὶ πρόσωπο μὲ πρόσωπο θὰ ἀντικρίσῃς γυμνὴ τὴν ψυχὴ σου.* Ἡ φράση αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ σταθῇ ἰσάξια πλᾶι σὲ κάποια λόγια τοῦ Σολωμοῦ, καὶ σὲ ποιὰ;

β) Νὰ βρεθοῦν καὶ ἄλλες ἐπιγραμματικὲς φράσεις στὸ κείμενο.

Γ. Νὰ μελετηθῇ ἡ παράδοση τοῦ τόπου σας σὲ ὅποιες ἐκδηλώσεις σᾶς ἐνδιαφέρουν περισσότερο (χειροτεχνήματα, τραγούδια, παροιμίες, παραδόσεις, ἔθιμα κτλ.).

Δ. Νὰ προβάλετε ἐπιχειρήματα ποὺ νὰ στηρίζουν ἢ ν' ἀρνιοῦνται τὶς γνώμες τοῦ συγγραφέα σχετικὰ μὲ τὶς γυναῖκες.

ΣΤΑΜΑΤΗΜΑ

Τὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι τὸ τελευταῖο τοῦ Ἰδα. Ἐκδόθηκε ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατό του, τὸ 1927, ἀπὸ τὸν ἀδερφό του κ. Φίλιππο Δραγούμη. Τὸ ἔγραψε στὰ τέλη τοῦ 1917, πολιτικός ἐξόριστος τότε στὴν Κορσική. ἸΚαθὼς εἶχε βρεθῇ μακριὰ ἀπὸ κάθε ἐνεργὴ συμμετοχὴ στὴν ἐθνικὴ δράση, ἔνιωσε τὴν ἀνάγκη νὰ σταθῇ καὶ ν' ἀνασκοπήσῃ τὴν πορεία τῆς ζωῆς του. Ξανὰ ἀρχίζει μέσα του ἡ πάλιν ἀνάμεσα στὸν ἐνεργητικὸ καὶ τὸ μοναχικὸ, ποὺ δὲν εἶναι πιά τώρα ὀνειρευτὴς ἀλλὰ στοχαστὴς. Νιώθει καὶ πάλι, ὅπως στὰ πρῶτα νεανικά του χρόνια, τὴν ἀνάγκη ν' ἀπολυτρωθῇ ἀπ' ὅ,τι τὸν περιζώνει, γιὰ νὰ μπορέσῃ μὲ αὐτοσυγκέντρωση καὶ περισυλλογὴ νὰ δῇ, νὰ γνωρίσῃ βαθιά καὶ καθαρά τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του καὶ νὰ διαγράψῃ τὴ μελλοντικὴ πορεία του. Φανερὸς εἶναι ὁ ἐσώφυχος πόθος του ν' ἀφοσιωθῇ μὲ νέα ὁρμὴ στὴν ἐσωτερικὴ του συγκρότηση, καὶ ἀποτραβηγμένους σὲ ἅγια μοναξιά νὰ ἐκφραστῇ μὲ τὸ φιλοσοφικὸ στοχασμό. Ὁ θάνατος σταμάτησε τὰ σχέδια καὶ τὰ ὀνειρώδη του. Ἔτσι ὁ τίτλος τοῦ τελευταίου του αὐτοῦ ἔργου — ὅπως παρατηρεῖ καὶ ὁ ἀδερφός του κ. Φ. Δραγούμης προλογίζοντας τὴν ἐκδόσή του — παίρνει νόημα τραγικὰ συμβολικόν.

Η ΓΝΩΣΗ ΜΟΥ

ΜΟΙΡΑ

Ἡ συνείδηση τῶν δεσμῶν μου, ἡ ἀναγνώριση τῆς ἀνάγκης, ποὺ πάντα παραμονεύει γύρω μου γιὰ νὰ μὲ περιορίσῃ, μὲ λυτρώνει ἀπὸ τὸ βάρος τῶν δεσμῶν καὶ τῆς ἀνάγκης καὶ ἔτσι μοῦ δίνει καὶ νιώθω ἓνα αἶσθημα ἐλευθερίας, τὸ αἶσθημα τῆς φωτεινῆς γαλήνης μετὰ τὴν ἐκφραση. Ὁχι πὼς ἀλήθεια ὑποτάζομαι θεληματικὰ στὴν ἀνάγκη ποὺ μὲ σφίγγει, ἀλλὰ ὁ γνωρισμός μου μὲ τὰ ἰσόβια δεσμά μου μὲ κάνει καὶ αἰσθάνομαι σὰ νὰ ὑποτάζωμαι θεληματικὰ (ὁ ποινικὸς νόμος τὸ λέει «ἐν γνώσει καὶ ἐκ προθέσεως»), γιὰτὶ μοῦ ἀφαιρεῖ, ἔστω καὶ προσωρινά, τὴν ὁρμὴ τοῦ ἐπαναστατήματος ἐναντιὰ της. Αἰσθάνομαι σὰ νὰ μὴν ταιριάζῃ κανένας σηκωμός, καμιὰ ταραχὴ νὰ μὴ φανερώνεται πιά μέσα μου, ἅμα νιώσω καθαρά τὴν ἀνάγκη ποὺ μοῦ χαράζει σύνορα τριγύρω στοῦ εἶναι μου. Καὶ ὅμως συχνὰ ξαναξεχνῶ τὴν ἀναγκαιότητα τῶν δεσμῶν καὶ ξανασηκώνομαι καὶ ξαναταράζομαι, λέγοντας γιὰ δικαιολογία λογικὴ ἔπειτα πὼς δὲν μπορεῖ νὰ ξέρῃ ποτὲ ἀκριβῶς ἡ συνείδησή μου ποιά εἶναι τὰ σύνορά μου.

Τὰ σύνορά μου αὐτά, τὰ συνειδητὰ κατὰ προσέγγιση, δὲ μ' ἐμ-

ποδίζουν ωστόσο να φυτρώσω όσο γίνεται, να ύψωθω όσο μου είναι δοσμένο, να ξεκλαρίσω τὰ κλαριά του παρθένου δάσους που είναι ο κόσμος, να άνθισω, να καρπίσω, να καλλιεργήσω τὸ ἀκατάστατο, περιφραγμένο περιβόλι, που είναι ὁ ἑαυτός μου, να ξελαγαρίσω¹ τὰ θολὰ νερά τῆς κάθε λιμνοθάλασσας, που είναι καὶ αὐτὰ μέσα μου, γιὰ νὰ ἰδῶ, νὰ ζητήσω τὴ γνώση, νὰ διαπεράσω τὰ φαινόμενα μετὰ τὸ μάτι μου, νὰ ξαναδημιουργήσω τέλος ἐλεύθερα τὸν κόσμο, ὅπως μπορῶ, δηλαδή νὰ πλάσω ἐγὼ ἕναν κόσμο, τὸν κόσμο μου.

Ἡ μοίρα μου δὲν εἶναι ἀπ' ἑξω μου, ξένη δύναμη που με περι-ορίζει· βρίσκεται μέσα μου ριζωμένη, χωμένη σ' ὅλα μου τὰ μέλη, στοὺς ἰστούς, στὰ ἀγγεῖα, ρέει μετὰ τὸ αἷμα στὶς φλέβες καὶ ἀρτηρίες μου, διαχύνεται ὡς καὶ στὶς τρίχες τῆς κεφαλῆς μου. Εἶναι ὁ χαρακτήρας μου, ἡ ἰδιοσυγκρασία μου, ἡ δυναμικὴ μορφή μου, ὁ ρυθμός μου. Μὲ ὁρίζει βέβαια πάντα καὶ κάνει νὰ μὴν εἶμαι ἀπεριόριστος οὔτε παντοδύναμος ἢ παντογνώστης, ὅπως θὰ τὸ εὐχόμεουν. Ἀλλά, ἀναγνωρίζοντάς την σὰν ἀνάγκη, εἶναι σὰ νὰ τὴν παίρνω καὶ νὰ τὴ βαστῶ στὰ χέρια μου, σὰ νὰ τὴ συγκεντρώνω καὶ μετὰ τὴ δύναμή της, ὅσην ἔχει, νὰ ὀδηγῶ τὸν ἑαυτό μου μέσα στὴ ζωὴ πρὸς τὸ ἀνθισμά μου. Ἡ συνείδησή μου θαρρεῖ πῶς αὐτὴ ἡ ἴδια βαστᾷ τὸ δοιάκι² τοῦ τιμονιοῦ, ἐνῶ τὸ κρατᾷ ἡ μοίρα μου.

Δὲ λέω «ἔχω ἢ δὲν ἔχω τύχη, εἶμαι ἢ δὲν εἶμαι τυχερός». Τύχη μου ἢ γραφτό μου εἶναι ἡ μοίρα μου, καὶ αὐτὴ τὴν ἔχω μέσα μου σὰ δύναμη καὶ σὰν ἀδυναμία. Ἀρματωμένη μετὰ τὴν πανοπλία της δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ κανέναν ξένο καὶ ἀπὸ τίποτε ἐξωτερικὸ, συμμαχικὸ ἢ ἐχθρικὸ.

Αὐτὴ ὁρίζει τὰ τυχερὰ καὶ τὰ μὴ τυχερὰ, ὑποτάζει τὶς ἀναποδιές, τὰ ἐμπόδια καὶ τοὺς ἐχθρούς. Ἀφοῦ με ὑποτάζει ἐμένα ὁλόκληρο, πῶς νὰ μὴν ὑποτάξῃ καὶ ὅλα τὰ ἄλλα; Μὲ τὸ νὰ γίνωμαι συνειδητὰ ὑποταχτικὸς τῆς μοίρας, που ρέει μέσα στοῦ αἷμα καὶ στοὺς ἰστούς μου, αὐτοκυριαρχῶ, παίρνω τὸ δρόμο μου σταθερὰ καὶ βάζω ἕνα σκοπὸ καὶ συνειδητὸ στὴ ζωὴ μου, που εἶναι ἄσκοπη, ὄχι ὅμως καὶ χωρὶς προορισμό. Προορισμὸς τῆς ζωῆς μου εἶναι ἡ ἴδια μου ἡ ζωὴ, τὸ νὰ ζήσω, νὰ νικῶ ὁλοένα τοὺς ἐχθρούς της καὶ νὰ ὑψώνωμαι πρὸς τὸ όσο γίνεται τελειότερο ἀνθισμά της. Τὸ θέλει ἡ ἴδια ἡ ζωὴ μου αὐτό, τὸ θέλει ἡ μοίρα μου αὐτό, ὅσο ἄσκοπο καὶ νὰ εἶναι, τὸ θέλει καὶ ἡ συνείδησή μου, ἀφότου καὶ ὅσες φορές γνωρίζει τὴ μοίρα μου. Καὶ ἔτσι, ὅ,τι καὶ ἂν μοῦ τύχῃ, ὅ,τι καὶ ἂν ἀνταμώσω στοῦ δρόμο, δὲν ἔχει καμιά σημασία· ἂν εἶναι σύμμαχος, τὸν παίρνω, ἂν ἐχθρὸς, τὸν

1. (Ξε)λαγαρίζω ἀφήνω νὰ κατασταλάξῃ ἕνα ὑγρὸ γιὰ νὰ καθαρῇ ἀπὸ τίς ξένες οὐσίες, στραγγίζω· καθαρίζω.

2. Μοχλὸς που γυρίζει τὸ τιμόνι σφηνωμένους στοῦ ἐπάνω μέρους του· χέρι, λαβὴ τοῦ τιμονιοῦ (ἀρχ. οἶαξ).

χτυπῶ. Ἡ τύχη δὲν ἔχει καμιά σχέση με τὴ μοίρα μου, οὔτε τὴν ἀλλάζει οὔτε τὴν ἐπηρεάζει. Ἀλλὰ καὶ ὁ σκοπὸς ποὺ διάλεξα συνειδητὰ νὰ βάλω στὴ ζωὴ μου, μετὸ νὰ εἶναι ἀναγκαστικά συμμορφωμένος μετὴ μοίρα μου, δὲν μπορεῖ νὰ ἀλλάξῃ τὴ μοίρα μου. Ἡ ζήτηση τῆς γνώσης δὲν ἐπηρεάζει τὸ χαρακτήρα μου. Καὶ ἔτσι καὶ τὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς μου τὸν ἔχει προορισμένο, ἀλήθεια, πρὶν τὸν διαλέξω συνειδητὰ καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν ἔχω ἢ δὲν ἔχω διαλέξει ἓνα σκοπό, ἢ μοίρα μου.

Ἀντίθετά τῆς δὲν μπορῶ νὰ πᾶω. Νὰ τῆς ξεφύγω δὲν μπορῶ. Νὰ ἢ σ κ λ α β ι ᾶ μου.

Συνειδησὴ τῆς ὀλοκληρωτικῆς δὲν μπορῶ νὰ ἔχω γιὰ νὰ λυτρωθῶ. Τὰ σύνορα τοῦ δυνατοῦ γιὰ μένα δὲν τὰ ξέρω ἀκριβῶς. Ἀλλὰ, καὶ ἂν τὰ ξέρα, δὲ θὰ δυνόμουν νὰ τὰ ξεφύγω.

Αὐτὴ ἡ μισοἀγνοία καὶ μισογνώση μοῦ δίνει θάρρος καὶ ὄρεξη γιὰ νὰ δοκιμάσω ὅλα. Νὰ ἢ ἐ λ ε υ θ ε ρ ῖ α μου.

Δοκιμάζοντας ὅλα χτυπῶ συχνὰ στοὺς τοίχους τοῦ ἀδυνάτου καὶ τότε λαβαίνω καθαρότερα κάποια συνειδηση ἀπὸ σύνορα καὶ ὑποτάζομαι πάλι στὴν ἀνάγκη γαληνεύοντας. Ἀλλὰ πάλι θὰ δοκιμάσω. Πάντα μου θὰ ὑπάρχῃ κάποια *terra incognita*, ποὺ θὰ πασκίζω νὰ τὴ γνωρίσω.

Σ μ ῖ γ ο υ ν μέσα μου ἢ σ κ λ α β ι ᾶ καὶ ἢ ἐ λ ε υ θ ε ρ ῖ α. Δ η μ ι ο υ ρ γ ῶ τὸν κόσμο μου ἐ λ ε υ θ ε ρ α, ὅπως μπορῶ.

Ἐρωτήσεις

A. Τί κοινὸ ἔχει τὸ παραπάνω κείμενο μετὸ κεφάλαιο *Θρησκεία τοῦ Μονοπάτι*; Σὲ τί διαφέρει ἀπὸ αὐτό, καθὼς καὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα προηγούμενα ἔργα τοῦ συγγραφέα;

B. α) Ποιὲς εἶναι οἱ βασικὲς ιδέες τοῦ συγγρ. ἀναφορικὰ μετὸς περιορισμοὺς ποὺ βάζουν στὸν ἄνθρωπο οἱ ἐξωτερικὲς συνθηκὲς καὶ ἡ ἴδια ἡ φύση τοῦ καθενός;

β) Ὁ φιλόσοφος Ἡράκλειτος (500 π.Χ.) εἶχε πεῖ: *ἦθος ἀνθρώπου δαίμων*. Νὰ συσχετιστῇ ἡ ρήση τοῦ ἀρχαίου φιλοσόφου μετὸ περιεχόμενο τοῦ παραπάνω κειμένου.

Γ. Νὰ γίνῃ ἀνάπτυξη τῶν φράσεων: α) *Νιώθω ἓνα αἶσθημα ἐλευθερίας, τὸ αἶσθημα τῆς φωτεινῆς γαλήνης μετὰ τὴν ἔκφραση* β) *Ἡ τύχη δὲν ἔχει καμιά σχέση μετὴ μοίρα μου, οὔτε τὴν ἀλλάζει οὔτε τὴν ἐπηρεάζει.*

Δ. α) Ὁ τρόπος ποὺ ὁ συγγρ. ἀντικρίζει τὴν Τύχη καὶ παραδέχεται τὴ Μοίρα φέρνουν στὸ νοῦ μας ἥρωες καὶ ἥρωίδες τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας ἢ τῆς ἐθνικῆς καὶ πνευματικῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδας, ποὺ ἡ Μοίρα τοὺς τοὺς ὤψωσε πάνω ἀπὸ τὴν Τύχη τοὺς;

β) Τί μπορεῖ νὰ μᾶς δώσῃ τὸ αἶσθημα τῆς ἐλευθερίας κατὰ τὸ συγγραφέα;

ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΦΙΛΟΙ

Τὸ ἀπόσπασμα πὺν ἀκολουθεῖ ἀνήκει σὲ ἀνέκδοτο μυθιστόρημα τοῦ Ἰδα, πὺν τὸ ἔγραφε στὴν ἐξορία του, στὰ 1919, καὶ τὸ ἄφησε ἀτελείωτο. Καθρεφτίζεται σ' αὐτὸ ἡ σκέψη του λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του καὶ ὁ δρόμος πὺν ἀνοίγαν οἱ ἀνησυχίες του, καθὼς ζητοῦσαν νὰ συνταιριάσουν τὸ σωτήριο πνεῦμα μιᾶς παγκόσμιας συνεργασίας καὶ ἀλληλεγγύης μὲ τὴν ἔμφυτη ἀνάγκη τῆς κάθε ἐθνότητος νὰ κρατήσῃ καὶ ν' ἀναπτύσῃ τὸν ἠθικοπνευματικό της πολιτισμό. Πρωτοδημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν κ. Φ. Δραγούμη τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1945 στὸ περιοδικὸ *Πολιτικὴ Ἐπιθεώρησης*.

Οἱ συνεργάτες τοῦ Βιτάλη ἔκαναν ἀρκετὰ καλὰ τὸ κοινὸ ἔργο. Ἡ ἀπουσία του στὸ ἐξωτερικὸ τὸ ἀπόδειξε καὶ ὁ Βιτάλης εὐχαριστήθηκε, γιὰτὶ καὶ χωρὶς αὐτὸν γίνονταν ἀπάνω κάτω ἐκεῖνο πὺν ἤθελε καὶ γιὰτὶ ἀκόμα αὐτὸς μποροῦσε νὰ ξελευτερωθῇ λιγάκι γιὰ ἄλλες σκέψεις.

Δὲν ἤξερε καθαυτὸ τί καινούριο γύρευε νὰ καταπιαστῇ, μὰ μέσα του ἔβραζαν πολλὰ· ἦταν σὰν κρίσιμη ἐποχὴ γιὰ τὴ σκέψη του. Γύρευε νὰ συμβιβάσῃ τὸ ἐθνικὸ καὶ τὸ σοσιαλιστικὸ ἰδανικὸ. Ἡ προσπάθειά του γιὰ τὸ ταίριασμα τοῦτο φαίνονταν καὶ στὴν ἐνέργειά του. Γιατὶ κοντὰ στὴν ἐθνικὴ ὀργάνωση τῶν κοινοτήτων γιὰ τὴν προφύλαξη ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους, πᾶσχιζε νὰ ὑπηρετήσῃ τὰ συμφέροντα τῶν κατοίκων τοῦ τόπου μὲ οικονομικοὺς συνεταιρισμοὺς, ἄσχετους ἀπὸ τίς ἐκμεταλλευτικὰς ἐταιρεῖες τῶν κεφαλαιούχων καὶ τὰ συμφέροντα τῶν ἐμπόρων. Ἡ ἐνέργειά του ἦταν πάλι ἀφορμὴ γιὰ σκέψη.

Γύρευε νὰ νιώσῃ τί ἀποζητοῦσε βαθύτερα ἢ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων στὴν ἐποχὴ του· νέο ἰδανικὸ ἢ νέα θρησκεία· καὶ ποιὲς θὰ ἦταν οἱ βάσεις τῆς καινούριας πίστεως; "Ἐνα ἀπὸ τὰ ἀγκωνάρια θὰ στέκονταν πάλι ἡ ἀγάπη, κοινωνικὴ ἀνάγκη, ἀλλιῶς λεγόμενη ἀλληλεγγύη, καὶ ἄλλο ἓνα ἀγκωνάρι ὁ ἐγωισμός, μὲ τὴν ἀτομιστικὴν προσπάθεια γιὰ τὴν καλύτερεψη τῆς ζωῆς τοῦ καθενός. Πῶς θὰ ταίριαζαν αὐτὰ τὰ δυὸ χωρὶς νὰ ἀλληλοφαγωθοῦν; "Ἐπρεπε νὰ βρῇ τὸ ρυθμὸ τῶν δυὸ ρευμάτων πὺν σέρνουν τὸν ἄνθρωπο καὶ κοίταζε γι' αὐτὸ νὰ ἀναλύσῃ τὰ αἰσθήματα τῶν πολλῶν, ἐπρόσεχε κάθε τους κίνηση γιὰ νὰ συλλάβῃ τὴν ἀρμονία τῶν ἀντιθέτων, κατὰ τὰ φαινόμενα, πράξεων τους.

Ὁ σοσιαλισμὸς τοῦ φαίνονταν στενὸς καὶ ἀποκλειστικός, μολονότι ἔβλεπε τὴν κακὴ ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς μοιρασιάς

των αγαθών της γῆς. Δὲν τοῦ ἔρχονταν νὰ μῆ σὲ κλῖκες καὶ νὰ πά-
ρη τὸ μέρος μιᾶς τάξης ἀνθρώπων γιὰ νὰ πολεμήσῃ τίς ἄλλες. Τὸν
ἐνδιέφερε ὅλων ἡ ζωὴ. Μὲ τὴν τωρινὴ ὀργάνωση τῆς κοινωνίας ἐβλεπε
νὰ ὑποφέρουν ἢ νὰ κακοπερνοῦν ὄχι μόνον οἱ ἐργάτες, ποὺ βγάζουν
τὸ ψωμί τους μὲ τὸ μεροδοῦλι, μὰ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ὅσοι ἐργάζον-
ται γιὰ νὰ ζήσουν. Οἱ πλούσιοι καὶ οἱ εἰσοδηματίες εἶναι οἱ λιγότε-
ροι. Τὸ γενικότερο συμφέρον σὲ μιὰ κοινωνία εἶναι τοῦ καταναλωτῆ,
σ' ὅποια τάξῃ κι ἂν ἀνήκῃ. Καὶ ἔπρεπε, κατὰ τὴ γνώμη του, αὐτοῦ
τοῦ καταναλωτῆ, ὅποιος καὶ νὰ εἶναι, τὸ συμφέρον νὰ κοιταχθῇ
πρῶτα, νὰ εὐκολυνθῇ ἡ ζωὴ τοῦ περισσότερου κόσμου, μεροκαμα-
τιάρη καὶ ἀστοῦ καὶ μισθοφόρου, νὰ φτηνύνουν τὰ εἶδη ποὺ λέγονται
τῆς πρώτης ἀνάγκης, πρώτης ἀνάγκης γιὰ ὅλους, ἀπὸ τὸ βασιλιά ὡς
τὸ σκαφτιά καὶ τὸ σκουπιδιάρη. Αὐτὸ θὰ ἦταν μιὰ ἀρχή, ὄχι τὸ τέ-
λος, ποὺ γύρευε.

Μὲ τὸ νὰ εἶναι ὥστόσο ὅμοιες οἱ γενικότερες ὑλικὲς ἀνάγκες
ὅλων τῶν ἀνθρώπων καὶ μὲ τὸ νὰ ἔπρεπε νὰ συνεργάζωνται ὅλων
τῶν κοινωνιῶν οἱ ἄνθρωποι γιὰ τὴ φτηνότερη παραγωγή τῶν χρεια-
ζομένων γιὰ τὴ ζωὴ πραγμάτων, δὲ σήμαινε γιὰ τὸ Βιτάλη πῶς
ἔσβηναν καὶ οἱ διαφορὲς τῶν ἀνθρώπων μέσα στὴν κάθε κοινωνία καὶ
οἱ διαφορὲς ἀνάμεσα στὰ ἔθνη. Καὶ νὰ ἔπρεπε νὰ καταργηθοῦν οἱ
διαφορὲς, δὲ θὰ μπορούσε. Ποιὰ ὠφέλεια νὰ καταγίνεται κανεὶς μὲ
οὐτοπίες; Ἀλλὰ καὶ νὰ μπορούσε, πρόσθετε ὁ Βιτάλης, δὲ θὰ ἔπρεπε,
γιατὶ θὰ ἔλειπε ἀπὸ τὸν κόσμο ἓνα στοιχεῖο καλοῦ συναγωνισμοῦ,
ἡ ποικιλία τῶν χαρακτήρων τῶν διαφορετικῶν ἀνθρώπων καὶ κοινω-
νιῶν, ἡ διαφορὰ μεταξὺ ἐθνῶν, ποὺ γεννᾷ τὴν ἀμιλλα. Καὶ τὰ ἔθνη,
ἐχτὸς ἀπὸ τὰ προϊόντα τῆς γῆς τους καὶ τῆς βιομηχανίας τους, παρὰ-
γουν καὶ τοὺς πολιτισμούς. Καὶ κάθε πολιτισμὸς εἶναι τὸ ἄνθος, ποὺ
βγάζει κάθε ἔθνος. Ἡ ἀμιλλα μεταξὺ ἐθνῶν πρέπει νὰ ἀψῇ νὰ εἶναι
ὕλική, καὶ πρέπει νὰ περιορισθῇ στὸ ἠθικὸ τῆς μέρος, στὸν πολιτι-
σμό, ἀδιάφορο ἂν καὶ ὁ κάθε πολιτισμὸς εἶναι, στὴν ἀρχὴ του, ἀπόρ-
ροια τῆς κάθε οἰκονομικῆς ὀργάνωσης. Καὶ ἔπαιρνε δρόμο ἡ φαντα-
σία του καὶ ἀρχίζε νὰ γνέθῃ ἰδέες μὲ σχέδιο καὶ τελικὸ σκοπὸ, σὰν
τὸν ἀνυφαντὴ τὴν ἀραχνιά του. Ἡ παγκόσμια παραγωγή νὰ ὀργανω-
θῇ ἔτσι, ὅπως καὶ ἡ κυκλοφορία τῶν αγαθῶν τῆς γῆς, ὥστε νὰ μὴ
συναγωνίζονται τὰ ἔθνη ποιοὶ θὰ φάῃ τὸ ἄλλο, νὰ εἶναι ὅλα χορτα-
σμένα ἀπὸ ψωμί καὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα χρειαζόμενα, κατὰ τὴν πείνα του
καὶ τίς ἀνάγκες του τὸ καθένα.

Μὰ καὶ ἂν γίνῃ τέλεια ἡ ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς
μοιρασιάς, πᾶσι θὰ μείνῃ ἓνα στάδιο ἐλεύθερο γιὰ ἀγῶνες ἀναμεταξὺ
στὰ ἔθνη, θὰ μείνῃ ἡ ἀμιλλα τῶν πολιτισμῶν τους. Χωρὶς νὰ προσ-
παθῇ ὁ ἓνας νὰ πνίξῃ τοὺς ἄλλους, μποροῦν νὰ ζοῦν παράλληλα ὅλοι
οἱ πολιτισμοί, καὶ ὅποιος εἶναι φωτεινότερος θὰ ρίξῃ τὸ φῶς του τρι-
γύρω καὶ θὰ φωτίσῃ καὶ τὰ ἄλλα. Ἄν, τὸ καθένα κατὰ τὴν ἰδιοσυγ-

κρασία του. Τὰ κράτη τὰ πολιτικά, σὰν τὰ τωρινά, θὰ λείψουν. Ἡ ἀντιπάθεια τοῦ Βιτάλη γιὰ τὰ κράτη αὐτὰ ἦτανε ζωηρότατη. Ἰσως γιὰ τὴν ἐνιωθε τὴν δυσαρμονία μεταξὺ τῶν ἐπαγγελιῶν τους καὶ τῆς πραγματικότητος, ποὺ εἶναι τὸ συμφέρον τῆς διοικουσας τάξης. Καὶ γι' αὐτὸ ἐπρόβλεπε ὅτι τὶς θέσεις τους θὰ τὶς πάρουν οἱ οἰκονομικὲς ὁργανώσεις γιὰ τὴν καλύτερη παραγωγή καὶ τὴν δικαιοτέρα κατανομή τῶν ἀγαθῶν σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους τῆς γῆς. Κάθε ἔθνος μπορεῖ νὰ ἔχῃ καὶ ἀπὸ μιὰ τέτοια ὁργάνωση, ποὺ θὰ συνεργάζεται μὲ τὶς ὁργανώσεις τῶν ἄλλων ἔθνων. Ἀλλὰ κοντὰ σ' αὐτὴν θὰ ἔχῃ κι ἀπὸ μιὰ ὁργάνωση τῶν ἠθικῶν του δυνάμεων, ἄσχετη ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὴν οἰκονομική, ὅσο καὶ νὰ ἦταν στὴν ἀρχὴ ἀπόρροια ταύτης, γιὰ νὰ ὑπηρετῇ τὶς ἀνάγκες τοῦ ξεχωριστοῦ πολιτισμοῦ του. Ἐπειδὴ τὸ ἀρχικὸ κύτταρο τῶν τωρινῶν ἔθνων εἶναι, κατὰ τὸ Βιτάλη, οἱ συνοικισμοὶ τῶν ἀνθρώπων — τὰ χωριά καὶ οἱ πολιτεῖες — ἡ ὁργάνωση τῶν κοινοτήτων θὰ εἶναι τὸ θεμέλιο γιὰ νὰ στηθῇ ἀπάνω ἡ ὁργάνωση ἡ οἰκονομική καὶ ἡ ἐκπολιτιστική τοῦ ἔθνους. Καὶ ἡ ὁργάνωση τῶν κοινοτήτων θὰ εἶναι τέτοια, ποὺ νὰ τὶς ἀφήνῃ αὐτοτέλεια καὶ αὐτοδιοίκηση, φτάνει νὰ ὑποβάλλωνται στὴν πειθαρχία ποὺ ἀπαιτεῖ ἡ οἰκονομική τοῦ ἔθνους ὁργάνωση, ὅπως αὐτὴ θὰ ὑποβάλλεται πάλι στὴν πειθαρχία ποὺ ἀπαιτεῖ ἡ γενικότερη ἀνάγκη καὶ ὁργάνωση τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς κατανομῆς τῶν ἀγαθῶν τῆς γῆς στὰ διάφορα ἔθνη.

Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀλληλουχία ἔβγαίνει τὸ συμπέρασμα, γιὰ τὸ Βιτάλη, πὼς ἡ οἰκονομική ὁργάνωση τῆς γῆς ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐνιαία, μὲ συνεννόηση ὅλων τῶν ἔθνων ἀναμεταξύ τους, καὶ μὲ κέντρο ποὺ νὰ ἔχῃ συνείδηση γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ κάθε ἔθνους, ἐνῶ ἡ ἔθνικὴ ὁργάνωσή τους ἔπρεπε νὰ μένῃ ἐλεύτερη, μὲ τάση τὴν κοινοτικὴ αὐτοτέλεια. Ἄν γιὰ τὴν πιὸ ἐπιτυχημένη οἰκονομικὴ ὁργάνωσή τους τὰ ἔθνη βλέπουν ὅτι τοὺς συμφέρει νὰ ἐνωθοῦν ἀναμεταξύ τους σὲ ὁμοσπονδίες ἢ σὲ μιὰ παγκόσμια ὁμοσπονδία, θὰ τὸ κάμουν. Μὰ πάλι, στὴν κάθε ὁμοσπονδία ἢ στὴ μιὰ καὶ μόνη, ποὺ θὰ γίνῃ, θὰ μένουν τὰ ἔθνη ξέχωρα, ὅσο διαφορετικὲς εἶναι οἱ ἰδιοσυγκρασίες τους καὶ οἱ πολιτισμοὶ τους. Καὶ ὅσο γιὰ τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος, ἐπρόβλεπε μιὰ προκαταρκτικὴ ὁμοσπονδία μὲ τὰ ἀνατολικά ἔθνη τῆς Βαλκανικῆς καὶ τῆς Μικρασίας. Μὰ ἔπειτα σιγὰ σιγὰ τὰ ἰδεολογικὰ σχέδια ποὺ ἔγνεθε ἀναλύονταν σὲ λέξεις.

Ἡ λέξη «πολιτισμός» τὸν ἐσκότιζε νὰ τὴν ὀρίσῃ, ἐνῶ ἐνιωθε συναισθηματικὰ τί πῆγαινε νὰ πῇ. Παραδέχονταν ὅτι δὲν ὑπάρχει στὸν κόσμον ἓνας μόνον πολιτισμός, ἀλλὰ πολλοί, μὰ κάτι κοινὸ ἔχουν ἀναμεταξύ τους ὅλοι γιὰ νὰ ὀνομάζωνται τὸ ἴδιο. Τοὺς πολιτισμοὺς, ποὺ ἐμφανίζονται στὰ ἔθνη σὲ ὀρισμένη ἐποχὴ τῆς ζωῆς τους, τοὺς ἔβλεπε σὰν τὴν ἀνθιση σὲ διάφορους τόπους τὴν ἀνοιξη. Μὰ δὲν τὸν ἔφτανε αὐτὴ ἡ παρομοίωση. Οὔτε καὶ ἡ ἄλλη, ἡ ἀκμὴ τοῦ κάθε ἀνθρώπου σὲ κάποια ἡλικία. Ἡ φύση ἀνθίζει σὲ κάποια ἡλικία. Ἡ φύση

ἀνθίζει σὲ κάποια ἐποχὴ τῆς χρονιᾶς, καὶ κάθε χρονιά κάνει τὸ ἴδιο. Ἡ ἀνθιση αὐτὴ, ἡ ταχτικὰ περιοδική, δὲν παρουσιάζεται στὸ κάθε ἔθνος, οὔτε στὴν ἀνθρωπότητα ὅλη. Καὶ πάλι τὰ ἔθνη μοιάζουν μὲ τὰ φυτά, γιατί ἀνθίζουν καὶ ξανθίζουν καὶ πάλι, ἂν ζήσουν, ἂν ἀνθέξουν στὶς ἀναποδιές, στὰ ἐμπόδια καὶ στοὺς ἐχθροὺς τῆς ζωῆς τους, ξανανθίζουν, μὰ ὄχι περιοδικά. Μπορεῖ νὰ ὑπάρχη ὥστόσο καὶ κανένας ρυθμὸς στὴν ἀνθιση αὐτὴ, ποὺ ἐμεῖς ἀκόμα δὲν τὸν παρατηρήσαμε ἢ δὲν τὸν ξέρουμε. Καὶ ἡ κάθε ἀνθιση μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀκμῆς μας ἢ ἄλλης μορφῆς οἰκονομικῆς ὀργάνωσης. Καὶ μὲ τὴν ἀνθιση τοῦ κάθε ἀνθρώπου δὲ μοιάζει καθαυτὸ ἡ ἀνθιση τῶν ἐθνῶν, γιατί μιὰ φορὰ μόνο ἀνθίζουν οἱ ἄνθρωποι, ἐνῶ τὰ ἔθνη μποροῦν καὶ περισσότερες φορὲς ἄσχετα μὲ τὴν ἡλικία τους.

Καὶ τότε ἀναγκάστηκε νὰ σκεφτῇ τί θὰ πῇ ἡ λέξη «ἔθνος». Καὶ αὐτὴ εἶναι ἀκαθόριστη. «Τί εἶναι ἔθνος;» ἔλεγε καὶ πάσκιζε νὰ βοηθηθῇ ἀπὸ τὰ βιβλία, ἱστορικὰ καὶ ἐθνολογικὰ καὶ οἰκονομολογικὰ γιὰ νὰ τὸ ἀναλύσῃ, νὰ βρῇ τὰ συστατικὰ του. Καὶ ἔφτανε στὸ τέλος ἀναγκαστικὰ στὰ γένη καὶ στὶς κοινότητες. Καὶ πῆγαινε στὰ χωριά γιὰ νὰ δῇ καὶ μὲ τὰ μάτια του, νὰ φωτιστῇ, νὰ καταλάβῃ, γιατί στὸ χωριὸ ὅλες οἱ ἀνάγκες φαίνονται πιὸ χειροπιαστὰ καὶ ἡ κοινωνικὴ ὀργάνωσις πιὸ διάφανη. Καταλάβαινε ἡ ἡξερε μόνο πῶς τὰ ἔθνη δὲν εἶναι τόσο διαφορετικὰ φυσιολογικά, ὅσο εἶναι κοινωνικοῖστορικά. Τὸν ἔπιανε ἕνας ζῆλος καὶ μιὰ περιέργεια ὅλα νὰ τὰ νιώσῃ ὡς τὸ βάθος, νὰ ἰδῇ καθαρὰ τί θέλει ὁ ἀνθρώπος γιὰ νὰ ξέρῃ καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος τί θέλει, ποὺ κουνιέται στῇ γῇ ἀπάνω ἀσύνειδα σχεδόν, σὰν τὸ σκουλήκι ἀνάμεσα στοὺς ὁμοίους του. Συναισθηματικὰ πολλὰ καταλάβαινε καὶ τοῦ ἤρχονταν σὰν ἀποκαλύψεις οἱ ἀλήθειες, ποὺ τοῦ φαίνονταν ἔπειτα ἐπιτακτικές· μὰ ἤθελε νὰ στηρίξῃ τὰ συναισθήματά του στὴν ἀντικειμενικὴ γνώση. Ἐχασκαν μπροστά του σὰ βάθος οἱ ἀνάγκες καὶ τὰ συμφέροντα τῶν ἀνθρώπων. Ἐνιωθε βαθύτατα τὴν ἀξία καὶ τοῦ ἐγωισμοῦ καὶ τῆς ἀλληλεγγύης καὶ τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν πολιτισμῶν καὶ τῶν κοινοτήτων. Καὶ σ' αὐτὰ τὰ λίγα περιόριζε τὴν ποικιλία τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν συμφερόντων, καὶ ἔβρισκε τὴ σωτηρία τῶν ἀνθρώπων στὸ ταίριασμα αὐτῶν τῶν λίγων θεμελιακῶν στοιχείων, μὰ ἤθελε καὶ νὰ τὸ ἀποδείξῃ. Πίστευε πῶς ἐκεῖνος ποὺ θὰ κατόρθωνε νὰ βρῇ τὸ ρυθμὸ τῶν στοιχείων αὐτῶν, θὰ ἀποκάλυπτε καὶ τὴν ἁρμονία τους καὶ θὰ γίνονταν προφήτης μιᾶς νέας θρησκείας ἢ καὶ σωτήρας στοὺς ἀνθρώπους, ἂν κατάφερνε κιόλα νὰ τοὺς ὀργανώσῃ συνειδητά, σύμφωνα μὲ τὴν ἁρμονία ποὺ θὰ ἀνακάλυπτε. Μὰ ἕνας ἀνθρώπος δὲ θὰ ἔφθανε γιὰ ὅλα αὐτά, μόνο ἕνας προφήτης μποροῦσε νὰ γίνῃ πρόδρομος. Θὰ χάνονταν στῇ μελέτῃ ἢ στὴν τρίψηλὴ ἀνάλυσή τῆς κάθε λέξης, τῆς κάθε ἐννοίας τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς σημασίας τῶν πραγμάτων, ἂν δὲν τὸν βαστοῦσε συνθεμένο ἢ καθημερινὴ πρακτικὴ τῆς ἐργασίας στὸ ἔργο ποὺ καταπιάστηκε καὶ ποὺ

ἀπαιτοῦσε γοργή σκέψη καὶ ἀπόφαση, σύμφωνα μὲ σχέδιο βγαλμένο ἀπὸ τὴ φωτεινὴ, ἀναμφίβολη ἀποκάλυψη τοῦ συναισθήματός του. Ὅταν ἐνεργοῦσε δὲν εἶχε καμιὰ ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἔννοια τῆς λέξης «ἐλληνικὸ ἔθνος». Ἑλληνικὸ ἔθνος ἦταν ὅλοι ὅσοι ὀνομάζονται καὶ θέλουν νὰ εἶναι Ἑλληνες, ὅπου καὶ νὰ βρίσκωνται καὶ ἀπ' ὅπου καὶ ἂν κατάγωνται. Δὲν εἶχε καμιὰ ἀμφιβολία καὶ γιὰ τὴν ἀντιπάθειά του γιὰ τὸ σημερινὸ κράτος καὶ γιὰ τὴν ἀνάγκη ἄλλης οἰκονομικῆς ὀργάνωσης. Ὡσπου νὰ ἀποδείξη γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους τὴν ὀρθότητα τοῦ συναισθήματός του, ἀκουμποῦσε σ' αὐτὸ τὸ ἴδιο, σὰν ἐπιβλητικὴ ἀνάγκη καὶ ἐνεργοῦσε. Μὰ ἦταν καὶ τόσο πάντα ἀνοιχτός, πάντα ἑτοιμος νὰ δεχτῇ καὶ νὰ ζυγίσῃ κάθε ἰδέα, ἢ συμπληρωματικὴ ἢ καὶ ἀντίθετη μὲ τὸ δικό του συναίσθημα, γιὰ νὰ ἰδῇ μήπως ἔχει λάθος καὶ μήπως ἄλλοι βλέπουν καλύτερα ἀπ' αὐτόν. Καὶ πάντα του ὑποψιάζονταν τὶς λ έ ξ ε ς, δικές του καὶ ξένες.

Ἑρωτήσεις

A. Καὶ στὸ ἀπόσπασμα τοῦ τελευταίου αὐτοῦ ἔργου τοῦ Ἰδα ἔχομε τὰ βασικὰ γνωρίσματα ποὺ ὑπάρχουν καὶ στὰ πρῶτα του ἔργα. Ποιὰ εἶναι αὐτά;

B. Νὰ συγκριθῇ τὸ παραπάνω ἀπόσπασμα μὲ τὸ *Νεκρικὸ Διάλογο* τῆς Σαμοθράκης καὶ νὰ βρεθοῦν οἱ ὁμοιότητες καὶ οἱ διαφορὲς ἀνάμεσά τους καὶ στὸ περιεχόμενο καὶ στὴ λογοτεχνικὴ ἔκφραση.

Ποιὰ πορεία ἔχει χαράξῃ ἡ ἀνήσυχη σκέψη τοῦ Ἰδα στὰ χρόνια ποὺ χωρίζουν τὰ δυὸ αὐτὰ ἔργα;

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΙΔΑ

«Τίποτε δὲν εἶναι ἀδύνατο. Τὰ δυνατὰ ἀπὸ τὰ ἀδύνατα τὰ ξεχωρίζει μιὰ ψιλὴ ψιλὴ γραμμὴ. Μὰ εἴμαστε τόσο κολλημένοι κάτω στὰ εὐκολα, τόσο μουδιασμένοι, ποὺ δὲν μπορούμε νὰ πηδήξουμε ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὴν ψιλὴ γραμμὴ. Λίγο χρειάζεται περισσότερη δύναμη γιὰ νὰ πηδήξουμε· ἐκεῖνο τὸ λίγο μᾶς λείπει τῶν περισσοτέρων. Ἀπὸ τὴν ἰδέα ὡς τὴν πράξη δὲν εἶναι παρὰ λίγη δύναμη, ἓνα μούδιασμα τὰ ξεχωρίζει». (*Μαυτῶρων καὶ Ἑρώων Αἶμα*)

«Πῶς μπορούν οἱ ἄνθρωποι νὰ μεγαλουργήσουν; Ἄν πιστεύουν σ' ἐκεῖνο ποὺ κάνουν. Χωρὶς πίστη τίποτε δὲ γίνεται». (*Ὁ Ἑλληνισμός μου καὶ οἱ Ἕλληνες*).¹

«Ἡ ἐλευθερία δὲν πέφτει ἀπὸ τὸν οὐρανὸ σὰν τὸ μάννα». («Τί εἶναι τὸ γλωσσικὸ ζήτημα». *Ὁ Νουμάς* 5 (1907) ἀρ. 274).

«Ὁ ἄνθρωπος τοῦ κάθε τόπου, ἐκεῖνος καὶ καλύτερα μπορεῖ νὰ φροντίζη γιὰ τὸν τόπο του, γιατί ἐκεῖνος καὶ πιὸ κοντὰ εἶναι καὶ κάθε μέρα τὸν βλέπει, δηλαδὴ τὸν ξέρει καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον καὶ τὸν πονεῖ περισσότερο» («Ἡ Μικρὴ Πατρίδα» (1903). *Πολιτικὴ Ἐπιθεώρησις*, *Ἐκτακτὸν Τεύχος*, Ἀπρίλιος 1923).

«Τὰ ἔθνη δὲν ἀξίζουν μόνο μὲ τὸ νὰ μένουν ἔθνη, ἂν δὲν εἶναι συνάμα καὶ ζύμη γιὰ τὴ δημιουργία πολιτισμῶν καὶ ξεχωριστῶν ἀνθρώπων». (*Ὅσοι ζωντανοί*).

«Τοῦ ἔθνους τὸ ἀνθισμα καὶ ὁ καρπὸς ὁ ὡραῖος εἶναι ὁ πολιτισμός». (*Ἑλληνιστὸς Πολιτισμός*).

«Τὸ ἄτομο σ' ἓνα μικρὸ ἔθνος δὲν εἶναι μικρότερο ἀπὸ τὸ ἄτομο ἑνὸς μεγάλου (δηλαδὴ πολυάνθρωπου) ἔθνους». (*Ὁ Ἑλληνισμός μου καὶ οἱ Ἕλληνες*)

«Ὁ λαὸς ὁ ἐλληνικὸς ὅλος, ἀπὸ τὸ μικρὸ ἴσαμε τὸ μεγάλο, εἶναι πολιτισμένος». («Ὁ εὐγενικότερος πολιτισμένος λαός». *Ὁ Νουμάς* 5 (1907) ἀρ. 275).

«Μερικὰ τραγούδια ἐλληνικὰ τί παράπονο ἀτέλειωτο ἔχουν μέσα τους! Καμιὰ φορὰ ποὺ τὰ θυμοῦμαι ἢ μ' ἔρχεται στὸ νοῦ μιὰ μονάχα

1. Μὲ τὸν τίτλο αὐτὸ πρωτοτυπώθηκαν καὶ ἐκδόθηκαν στὸν ἴδιον τόμο μὲ τὸ εἰδικὸν *Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς σκέψεις τοῦ Ἰδα*, γραμμένες πρόχειρα σὰ σὲ ἀτεμικὸ ἡμερολόγιο, στὰ χρόνια 1903—1909.

στροφή κανενὸς τέτοιου τραγουδιοῦ, τί λύπη πού ἀναβρεῖ ἀπὸ τὴν ψυχὴ μου! Περήφανος γιὰ τὴ γενιά μου τὴν ἑλληνικὴ καὶ χαρούμενος, γιατί ἔβλεπα ξάστερα τὸ ἔθνος μου τυραννισμένον καὶ δυνατὸ καὶ λεπτό καὶ ἐφτάψυχο, ἔμορφο στὴ μοναξιά του καὶ στὴν ἐγκατάλειψη. Μ' ἀρέσει νὰ χώνωμαι στὶς λεπτομέρειες τῆς ζωῆς του. Βλέπω ἀπὸ τί πέρασε κι ὅμως ζῇ καὶ θέλει ἀκόμη νὰ ζήσει. . . . Ἐπρεπε νὰ εἴμαστε πιὸ διαγνωστικοὶ καὶ νὰ γινόμαστε πιὸ περήφανοι γιὰ τὸν πολιτισμὸ μας». (*Ὁ Ἑλληνισμὸς μου καὶ οἱ Ἕλληνες*).

«Καθένας πού καταγίνεται μὲ τὴ φυλὴ του δυναμώνει τὴν ψυχὴ της, τῆς προσθέτει ἕναν κόκκο ἀκόμα κοντὰ στοὺς τόσους ἄλλους περασμένους». (*Σαμοθράκη*)

«Πλοῦτος δὲν εἶναι τὸ χρῆμα. Πλοῦτος εἶναι ἡ δουλειά. Ποτὲ δὲν εἴμαστε φτωχοὶ ὅσο μποροῦμε καὶ δουλεύουμε. Καὶ πρέπει πρῶτ' ἀπ' ὅλα νὰ δουλεύουμε στὸν τόπο μας καὶ νὰ τὸν καλοδουλεύουμε τὸν τόπο μας σὰν κάτι πού τὸ ἀγαποῦμε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο πράμα. . . . Λέμε πὼς τὸ ἔθνος μας εἶναι φτωχὸ καὶ χρήματα δὲν ἔχει γιὰ νὰ πορεύεται καὶ νὰ κάμῃ καὶ τοὺς μεγάλους του σκοπούς. Κι ὅμως τὸ ἔθνος μας θὰ εἶναι πλούσιον, ἂν τὰ παιδιὰ του ὅλα εἶναι γερὰ καὶ τῆς δουλειᾶς, ἂν δὲ βαριοῦνται τὸν κόπο, ἂν δουλεύουν καὶ κερδίζουν, ἂν κάνουν πρόθυμα τὸ στρατιωτικὸ τους, κι ἂν πληρώνουν τὰ δασίματα πού τοὺς ζητεῖ τὸ ἔθνος γιὰ νὰ προκόψῃ κι αὐτὸ τὸ ἴδιον καὶ τὸ κάθε ἄτομον.

Φτωχοὶ καὶ πλούσιοι, μικροὶ καὶ μεγάλοι, ὅλοι μας, αὐτὰ νὰ ἔχουμε στὸ νοῦ· κι αὐτὰ νὰ τὰ κάνουμε πράξη, κι ἡ προκοπὴ θὰ ῥθῇ μονάχη της». («*Α' Προκήρυξη* στοὺς σκλαβωμένους καὶ στοὺς ἐλευθερωμένους Ἕλληνες». (1908) *Πολιτικὴ Ἐπιθεώρησης*, ἔκτ. τευχὸς, Ἀπρ. 1923).

«Ἐθνικὸ πείσμα καμωμένο ἀπὸ ὑπερηφάνια γιὰ κεῖνα πού ἔχουμε καὶ ὄχι γιὰ κεῖνα πού εἴχαμε, αὕτῃ εἶναι ἡ ἀμετάκλητη θέλησή μου». (*Ὁ Ἑλληνισμὸς μου καὶ οἱ Ἕλληνες*).

«Ἡ παράδοση, ἡ ἱστορία εἶναι ἡ οὐσία πού συνδέει τὰ ἄτομα μιᾶς φυλῆς καὶ τὰ κάνει ἔθνος ζωντανόν. Καὶ τὸ ἔθνος αὐτὸ ἄς κοιτάξῃ μὲ τὴ δύναμη αὐτῇ, πού ἔχει, καὶ μ' ἄλλες δυνάμεις, πού πάλι ἔχει, νὰ ζήσει στὰ γεμάτα, ὅσο μπορεῖ πιὸ ἀνοιχτὰ καὶ ζωντανά». (*Ὁ Ἑλληνισμὸς μου καὶ οἱ Ἕλληνες*).

«Καὶ οἱ συντηρητικοί, ὅπως καὶ οἱ προοδευτικοί, χρειάζονται γιὰ τὰ ἔθνη. Μὰ ἤθελα τὴν παράδοση ὄχι πρόληψη καὶ τὴν ἱστορικὴ ἀντίληψη τέτοια πού νὰ μὴ παραλῇ τὴν ἐνέργεια καὶ νὰ μὴ ἀλυσόδένῃ τὴ ζωντανάδα. Ἐγὼ ὀνομάζω ἱστορικὸ πνεῦμα ὄχι ἐκεῖνο πού κοιτάζει ἀποκλειστικὰ κατὰ πίσω, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα πού βλέπει τὴν αἰωνιότητα τῶν πραγμάτων καὶ κατὰ πίσω καὶ κατὰ μπρὸς καὶ γιὰ ὅλα τὰ ἔθνη τῆς γῆς καὶ γιὰ ὅλα τὰ ἄτομα». (*Ὅσοι ζωντανοί*).

«Μ' ἄρέσει νὰ παίρνω τὴ θέση μου κοντὰ στοὺς ἄλλους ποὺ ζοῦν καὶ δουλεύουν καὶ εἶναι Ἑλληνες, νὰ παίρνω μιὰ θέση ἔπειτα ἀπὸ τοὺς προγόνους καὶ πρὶν ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους καὶ νὰ ξέρω πὼς ἀπὸ μέσα μου περνᾷ ἡ ψυχὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ γιὰ νὰ πάγῃ ἀπὸ τοὺς προγόνους στοὺς ἀπογόνους, πὼς εἶμαι κρίκος, πὼς εἶμαι γεφύρι ἀπαραίτητο, πὼς τὸ ὑγρὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ μὲ ποτίζει γιὰ νὰ περάσῃ ἀπὸ πάνω μου καὶ νὰ ζήσῃ στοὺς ἀπογόνους, πὼς εἶμαι ἓνα μὲ τὸν Ἑλληνισμό καὶ δὲ χωρίζομαι, καὶ δὲν εἶμαι ἕ ν α ς». (*Ὁ Ἑλληνισμός μου καὶ οἱ Ἑλληνες*).

«Τὸ γένος ζῇ σὰν ποταμὸς ζεστός καὶ μεγάλος, κι ἐμεῖς τὰ μικρὰ μόρια τοῦ γένους, γιὰ νὰ μὴν πέσωμε, πρέπει νὰ δεθοῦμε δεξιὰ καὶ ἀριστερά, καὶ ἔμπρὸς καὶ πίσω». (*Ὁ Ἑλληνισμός μου καὶ οἱ Ἑλληνες*).

«Κανεῖς δὲν εἶναι ἄτομο, ἀλλὰ ἓνα τίποτα μπροστὰ στὸ Γένος» γιὰ νὰ τὸ καταλάβῃ ὅμως κανεῖς αὐτό, πρέπει νὰ γνωρίσῃ τὸ ἄτομό του. (*Μαρτύρων καὶ Ἠρώων Αἶμα*).

«Οἱ Ἑλληνες εἶναι καλοὶ σὰν ἀγωνίζονται μὲ ξένους, ὅταν ἀγωνίζονται πὼς νὰ φαγωθοῦν ἀναμεταξύ τους εἶναι ἄθλιοι καὶ ἐλλεινοί, γιὰ νὰ τοὺς κλαῖς». (*Ὅσοι ζωντανοί*).

«Οἱ Ἑλληνες ζοῦν πάντα αὐτόνομοι ἢ ἰδιοκυβέρνητοι, ὅσο καὶ νὰ εἶναι πολιτικῶς σκλάβοι τῶν δυνατότερόν τους λαῶν». (*Σαμοθράκη*).

«Εἶναι κλωστή μακριὰ ἢ γλώσσα, κλωστή ποὺ δὲ χάνεται καὶ ποτὲ δὲν τελειώνει. Ἡ ὁμηρικὴ, ἡ ἄττικη, ἡ δωρικὴ, ἡ ἀλεξαντρινή, ἡ βυζαντινὴ, ἡ σημερινή, εἶναι σημάδια τῆς κλωστῆς ἐκείνης, ποὺ λέγεται γλώσσα ἐλληνική, ποὺ κρύβεται στὸ σκοτάδι στὴν ἀρχὴ καὶ δὲν ξεχωρίζεται ἀπὸ τίς ἄλλες κλωστές, καὶ μόνο ἀργότερα σιγὰ σιγὰ ξεμπερδεύεται καὶ προοδεύει. Εἶναι κλωστή ποὺ δὲν ἔχει τέλος, ἂν δὲν τὴν κόψῃς μὲ τὸ μαχαίρι». (*Τὸ Μονοπάτι*).

«Δημοτικὴ γλώσσα, σύμβολο ἀληθινῆς ἀναγέννησης γιὰ τὸν Ἑλληνισμό». (*Ὁ Ἑλληνισμός μου καὶ οἱ Ἑλληνες*).

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΤΟΥ ΙΩΝΑ¹

Σκόπελος, 1919. ✓

« » Όταν ο άνθρωπος καταντήση άτομο και δὲ νιώθῃ δεσμούς με τοὺς γύρω του ἢ τοὺς προγόνους του, τότε γίνεται στενὰ ἐγωιστής. Κάθε παράδοση παλιά εἶναι μηδενικὸ γι' αὐτόν, κάθε ἐλπίδα ξεραίνεται καὶ τὰ μελλόμενα εἶναι ἀδειανὰ σὰν τὰ περασμένα. Κρέμεται σὰν ξεκρέμαστο μετέωρο μέσα στὴν κοινωνία, οὔτε κὰν σὰν ἀράχνη στὴν ἀραχνιά της, οὔτε καὶ σὰν ἄστρο μέσα στ' ἄλλα ἄστρα. Γιατὶ δὲν ἔχει συνείδηση τῶν δεσμῶν του, τοὺς ἔχει ξεχάσει, σβήσει, ξεράνει. Εἶναι νεκρὸ μόριο μέσα στὰ ζωντανά, χαλασμένο, πού πρέπει μοιραῖα νὰ πεθάνῃ » (7 Ἰουνίου)

Γ « Όταν δὲν κάνω τίποτα, ἡ ζωὴ μοῦ φαίνεται μάταιη. Γιὰ νὰ μὴ μοῦ φαίνεται μάταιη εἶναι ἀνάγκη νὰ κάνω πάντα κάτι, κάποιο σκοπὸ νὰ κυνηγῶ, ἢ νὰ μάθω ἢ νὰ ἐπιτύχω κάποιο σκοπὸ ἢ νὰ γεμίσω ἀπλῶς τὸν καιρό. Μοῦ φαίνεται χαμένος καιρὸς ὅταν δὲν κάνω κάτι... Θέλω νὰ πείσω τὸν ἑαυτὸ μου πὼς δὲν εἶναι κακὸ νὰ μὴν κάνῃ κανεὶς τίποτα καὶ τὸν πείθω μιὰ στιγμούλα, μὰ ἔπειτα αὐτόματα ἔρχεται ἡ ἀνίκητη αἴσθησις ὅτι πρέπει κάτι νὰ κάνω πάντα... Αὐτὰ τὰ δυὸ χρόνια τῆς ἐξορίας μπῆκα στὰ βαθύτερα τάρταρα καὶ στ' ἄδυτα τοῦ ἑαυτοῦ μου. Εἶδα τὸν πάτο τῆς ψυχῆς μου... Οἱ σκοποὶ πού κυνηγῶ διαδοχικὰ με βάζουν κι ἐργάζομαι, καὶ ἡ ἐργασία με κάνει καὶ ξεχνῶ τὸν ἑαυτὸ μου. » (24 Ἰουνίου).

« Ἀξίζει νὰ ζῇ κανεὶς, ὅχι παρασυρόμενος ἀπὸ τὸν ἀνεμοστρόβιλο πού στροβιλίζει γύρω του, ἀλλὰ ὅταν μπορῇ νὰ στέκῃ ὀρθίος σὰ σταθερὸ καὶ φωτεινὸ σημεῖο » (9 Αὐγούστου).

Γ « Περπατώντας στὰ βότσαλα στὴν ἀκρογιαλιά καὶ τυραννισμένος ἀπὸ τὰ βάσανά μου εἶπα: "Σῶνε πιά!", Ἀπὸ μένα, ἀπὸ μέσα μου θὰ ἔλθῃ ἡ εὐτυχία. Ἐγὼ θὰ ὀρίζω τὸν ἑαυτὸ μου· τί περιμένω ἀπ' ἔξω νὰ μοῦ ἔλθῃ ἡ εὐτυχία; Ἀπὸ μένα ἡ σωτηρία. "Ἀς καταργήσω τὰ ἴδια μου τὰ βάσανα· εἶναι μόνο φαντασιώσεις. Τί ἔχω νὰ τυραννιοῦμαι; Τίποτε, τίποτε ἄς μὴν προσμένω ἀπ' ἔξω. Οἱ ἄλλοι ἔχουν τὸν ἑαυτὸ τους. » (20 Σεπτεμβρίου).

1. Νέα Ἑστία 29 (1941) ἀρ. 342, σ. 226.

ΚΡΙΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΙΔΑ

«Μορφή εὐγενική, χαρακτήρας σοβαρός, θετικός. Ἀγάπησε ὅ,τι ἦταν ἐλληνικό, ἐθνικό. Καὶ μπορούμε νὰ ποῦμε πὺς ὁ Ἰδας στάθηκε ὁ πνευματικὸς πατέρας τοῦ ἐλληνικοῦ ἐθνικισμοῦ. Στάθηκε ὁ θεωρητικὸς τοῦ ἀπολογητῆς, ποὺ ζητοῦσε, μὲ βάση τὶς ἐθνικὲς παραδόσεις, νὰ δημιουργήσῃ νεοελληνικὸ πολιτισμό». *Ν. Γιαννιός*, «Ὁ Δραγοῦμης καὶ ὁ σοσιαλισμός». *Νέα Ἑστία*, 29 (1941) ἀρ. 342, σ. 260.

«Μέσα στὸ ἔργο του καὶ μέσα στὴ σκέψη του περνάει συχνὰ ἡ μνήμη τοῦ Νίτσε¹ καὶ ἡ μνήμη τοῦ Barrès²..... Στὰ χρόνια αὐτὰ βέβαια ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος καὶ ὁ Γάλλος συγγραφέας ἀσκοῦσαν τὴν πιὸ ἐκδηλῆ ἐπίδρασή τους

1. *Φριδερίκος Νίτσε* (Nietzsche 1844—1900). Γερμανὸς φιλόσοφος καὶ ποιητής. Κυριότερο γνῶρισμα τῶν ἰδεῶν του εἶναι ἡ ἀριστοκρατικὴ ἀντίληψη τῆς ζωῆς. Σύμφωνα μὲ αὐτὴν σκοπὸς τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἱστορίας τῶν λαῶν εἶναι νὰ δημιουργοῦν τοὺς μεγάλους, τοὺς ἐξωριστοὺς ἀνθρώπους, ποὺ πρέπει νὰ κυβερνοῦν τὰ πλῆθη. Ἡ ζωὴ χρειάζεται τὸν πόλεμο, γιὰ νὰ μπορέσῃ τελικὰ νὰ νικηθῇ ἡ ἀδυναμία καὶ νὰ ἐπικρατήσῃ ἡ δύναμη. Ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος, γεμάτος ἀτέλειες καὶ θυσιμὸς στὴν ἀθλιότητα, θὰ ἐξαφανιστῇ· θὰ τὸν διαδεχτῇ ἄλλος νέος, ὁ ὑπεράνθρωπος, ὅπως τὸν ὀνομάζει, ποὺ θὰ τὸν χαρακτηρίσῃ δύναμη καὶ ὑγεία· αὐτὸς θὰ μπορέσῃ νὰ χαρῇ τὴν εὐτυχία στὴ ζωὴ.

Ἀποτέλεσμα τῶν ἰδεῶν τοῦ Νίτσε εἶναι ἡ ἀντίθεσή του πρὸς τὶς δημοκρατικὲς καὶ σοσιαλιστικὲς ἰδέες καὶ ἀκόμη ἡ ἄρνηση τῆς ἰδίας τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Οἱ φιλοσοφικὲς θεωρίες του — ἀντίθετες σὲ κάθε ἀνθρωπιστικὴ καὶ ἠθικὴ ἀντίληψη — θαυότερη αἰτία ἔχουν τὴν τραγικὴ ἀνησυχία τῆς ψυχῆς του, ποὺ πονεῖ γιὰ τὶς ἀτέλειες τῆς ζωῆς καὶ ζητεῖ ἀπελπισμένα τὴ λύτρωσή της μὲ τοὺς πιὸ παράτολμους δραματισμούς.

2. *Μορίς Μπαρρές* (Barrès 1862—1923). Γάλλος λογοτέχνης καὶ πολιτικός. Στὰ νεανικότερα ἔργα του, ποὺ ἔχουν τὸ γενικὸ τίτλο *Ἡ καλλιέργεια τοῦ ἐγώ*, ὁ συγγρ. ἀναπτύσσει τὴ θεωρία ἐνὸς ἐξευγενισμένου ἀτομικισμοῦ: Χρέος μας εἶναι νὰ πλάθωμε τὴν προσωπικότητά μας καὶ νὰ τὴν ἀνεξάρωμε ὡς τὸ πιὸ ψηλὸ σημεῖο ποὺ μπορεῖ νὰ φτάσῃ ἡ ψυχὴ μας. Ἀργότερα, μὲ τὰ μυθιστορήματά του ποὺ ἔχουν τὸ γενικὸ τίτλο *Τὸ μυθιστόρημα τῆς ἐθνικῆς ἐνέργειας*, ὁ Barrès δείχνεται διαπυρὸς ἐθνικιστῆς καὶ τονίζει ποιά σημασία ἔχει γιὰ τὴν ἐπιτυχία στὴ ζωὴ τὸ νὰ μένῃ κανεὶς ριζωμένος στὴν πατρικὴ γῆ.

Μὲ τὴν ἀκαταπόνητη πατριωτικὴ του δράση ὁ Barrès ὑπηρέτησε σημαντικὰ τὴν πατρίδα του στὸν πόλεμο τοῦ 1914—1918, καταπολεμώντας κάθε ἐκδήλωση ἡττοπαθείας ἢ τάση εἰρηνιστικῆς ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ζημιώσῃ τὴ Γαλλία.

ἐπάνω στὴν εὐρωπαϊκὴ, καὶ ἰδιαίτερα τὴ γαλλόφωνη γραμματεία· καὶ ἦταν ἐπόμενο ἕνας στοχαστικὸς νέος ποὺ παρακολουθοῦσε τὰ δυτικὰ πράγματα· ἀπ' αὐτοὺς ἰδίως νὰ ἐπηρεασθῇ· μὰ ἡ ἐπίδραση σημειώνεται στὴν κατεύθυνση· ὅπου ἱστορικοὶ λόγοι ὁδηγοῦσαν τὸ νέο ἑλληνισμό. Ὁ Δραγούμης βρῆκε στὸν Barrès καὶ στὸ Νίτσε αὐτὰ ποὺ ζητοῦσε». *Κ. Θ. Δημαρᾶς, Ἱστορία τῆς Νεο-ελληνικῆς Λογοτεχνίας*, Β, σ. 130.

«Τὰ γραψίματά του ὅλα, κι αὐτὸ τὸ ἡμερολόγιο, εἶναι κατὰ πολὺ ἀχνότερα ἀπὸ πιστὸ καθρέφτισμα τῆς πραγματικῆς ψυχικῆς του ζωῆς, κατὰ πολὺ θολώτερα ἀπὸ τὴ σκιά τῆς ἀναμνήσεώς του ἐντὸς μας, ἀπὸ τὴ ζωντανὴν ἰδέα γι' αὐτόν, ποὺ τὴν ἔχει σφραγίσει στὴ δική μας τὴν ψυχὴν ὁ βίος του. Ἡ ὑπαρξὴ του ἀπὸ παντοῦ ξεπερνοῦσε τὰ ἔργα του καὶ τὴν ποικιλότητι δράσης του». *Φ. Δραγούμης, «Σελίδες ἀπὸ τὸ ἀνέκδοτο ἡμερολόγιο τοῦ Δραγούμης»*. *Νέα Ἑστία* 29 (1941) ἀρ. 342, σ. 224.

«Ὁ Ἰῶν Δραγούμης εἶναι χρονολογικὰ ὁ πρῶτος πεζογράφος μας ποὺ συνειδητοποίησε τὴ σημασία, τὸν πλοῦτο, τὸ βάθος τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸς εἶναι ὁ κυριότερος τίτλος του. Εἶναι ὁ συγγραφέας ποὺ ἔκαμε τὴ στροφή πρὸς τὰ μέσα, πρὸς τὴν ἔρευνα καὶ τὴν ἀνάλυση τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς». *Γ. Θεοτοκάς, «Ἡ λογοτεχνικὴ σημασία τῆς μορφῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἰῶνος Δραγούμης»*. *Νέα Ἑστία* 29 (1941) ἀρ. 342, σ. 243.

«Εἶχε γίνει κύριος, ἦταν ἕνας κοσμογυριόμενος, γνώρισε τὴ δυτικὴ παιδεία, ὅμως ποτὲ δὲν ἔφυγε ἀπὸ τὸ πλευρὸ τοῦ Μακρυγιάννη. Γιατὶ ἦταν ἀπὸ τὸ ἴδιο λαμπρὸ «λαϊκὸ μέταλλο» κατασκευασμένος. Γι' αὐτὸ ἀπεχθάνονταν τὸν ἀστόχαστο κοσμοπολιτισμό, ἐνῶ παραδεχόταν τὴ θεωρητικὴ ἰσοτιμία τῶν ἐθνῶν καὶ δὲν ἀντιπαθοῦσε τὸ σοσιαλισμὸ σὰν κοινωνικὸ σύστημα. Ἦταν ἕνας ταξιδιώτης τοῦ κόσμου, μὲ κέντρο τὴν πατρίδα του καὶ κάθε λιθάρι τῆς πατρίδας του». *Ἀνδρ. Καραντώνης, «Ἡ Σαμοθράκη τοῦ Ἰῶνος Δραγούμης»*. *Ἑλληνικὴ Δημιουργία* ἀρ. 112 (1952), σ. 396.

«Ὁ Δραγούμης. . . . τραβοῦσε τὸ συνομιλητὴ του, γιατί στὸ βάθος ἦταν ἕνας ἰδεαλιστὴς ποὺ πίστευε σ' αὐτὰ ποὺ οκεφτόταν καὶ ἔλεγε. Προσπαθοῦσε ὅσο μπορούσε νὰ μὴν πειράξῃ, νὰ μὴν πικράνῃ. Καὶ πάντα φρόντιζε νὰ μὴν τοῦ ξεφύγῃ κανένας πειραχτικὸς λόγος. Οἱ ἰδέες τοῦ ἀλλοινοῦ τοῦ ἦταν σεβαστές. . . .». *Γιάννης Κορδάτος, «Ὁ πατριώτης καὶ ὁ πολιτικός»*. *Νέα Ἑστία* 29 (1941) ἀρ. 342, σ. 258.

«Υπάρχουν μέσα στὰ ἔργα του. . . . ἀστραπὲς διαισθήσεων, ποὺ φτάνουν τὴν προφητικὴ ὄρασί. Αὐτὲς μᾶς κάνουν νὰ μαντεύουμε μιὰ ζωντανὴ φαντασία, ἱκανὴ γιὰ κουρσάρικες ἐπιδρομὲς στὴ χώρα τῶν αἰώνιων μορφῶν. Νιώθουμε τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς Δραγούμης, ποὺ δὲν εἶχε βρεῖ τὸν πραγματικὸ του δρόμο, ποὺ ἀλλοιωθῆκε. . . . σ' ἀπασχολήσεις ἀταίριαστες στὴ φύση του. . . . Τὰ βιβλία του βοοῦν ὅτι γύρισε τίς πλάτες στὸν καλλιτέχνη ἀφηγητὴ, ποὺ μπορούσε νὰ δώσῃ ἔργα ὀλοκληρωμένα, μπάζοντας στὸν ἑλληνικὸ πεζὸ λόγο καὶ καλλιεργώντας τὸ καινούριο καὶ γοητευτικὸ στοιχεῖο τῆς ἐνδοσκόπησης.

Θὰ μπορούσε, μέσα σ' αὐτὰ τὰ ἔργα, νὰ οἰκονομήσῃ καὶ τὶς ἐθνικὲς ἀνησυχίες του καὶ τὰ ὁράματά του, στὴ σφαῖρα τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Ὡστόσο καὶ αὐτὸ πού μᾶς ἄφησε, βιβλία καὶ δράση, ὅπως τὰ ἔδωσε, ἀποτελοῦν προσφορά πολὺτιμη στὸ δημοτικὸ ἀγῶνα, στὴν ἑλληνικὴ πεζογραφία καὶ στὴν ἑλληνικὴ πατρίδα. Ἔχουν τὴ μεγάλη σφραγίδα τῆς ἰθαγένειας, τῆς ἀνωτερότητας καὶ τῆς εὐγένειας». *Σπύρος Μελάς*, «Ἴων Δραγούμης». *Ἑλληνικὴ Δημοκρατία* ἀρ. 112 (1952), σ. 385.

«Ὁ Ἰδας μὲς ἀπὸ τὴν ἀπελπισία ξεπήδησε. Δὲν μπορεῖ, θὰ τραβήξῃ καὶ ἄλλους στὴ φωτεινὴ καὶ δοξασιμένη ἀνηφορία του, θὰ τραβήξῃ ὁλόκερο τὸ Ἔθνος μιὰ μέρα.

Μὲς ἀπὸ τὸ σκοτάδι σὰν ἀστραπὴ φεγγαβόλησεν· μᾶς ἔδειξε τὸ πηχτὸ σκοτάδι, μὰ καὶ δὲ μᾶς ἀπέλπισε, γιατί τὴν ἴδια ὥρα μᾶς ἔδειξε καὶ τὸ φῶς καὶ μᾶς ἔκαμε νὰν τὸ λαχταρήσουμε». *Ὁ Νουμάς*, «Ὁ Ἰδας». *Ὁ Νουμάς* 5 (1907) ἀρ. 237.

«Τὸ βιβλίον τοῦ Ἰδα, ἔργο τέχνης πάντα, δὲν ἔχει σκοπὸ τοῦ τὴν καλλιτεχνικὴ ἀπόλαυση. Μέσο του εἶναι ἡ ὁμορφιά γιὰ τὸ κήρυγμα τῆς ἐνέργειας». *Κωστής Παλαμᾶς*, «Ἰδα, Μαρτύρων καὶ Ἡρώων Αἷμα». *Δελτίο Ἑκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου* 4 (1914), σ. 310.

«. Στὴν ἱστορία τῶν ἑκατὸ τελευταίων χρόνων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς ὠραιότερες καὶ τιμιότερες φυσιογνωμίες. Ὁ πατριωτισμὸς του, πού δὲν ἦταν μόνο ἐνθουσιασμὸς καὶ ὁρμὴ γιὰ πατριωτικὰ ἰδανικά, ἀλλὰ συστηματικὴ καὶ ὑπομονετικὴ μελέτη γιὰ τὰ πιὸ σοβαρὰ ζητήματα τοῦ σύγχρονου ἑλληνισμοῦ, ἡ θέσις πού ἔχει πάρει στὴν ἱστορία τῶν μακεδονικῶν ἀγώνων, ἡ μεγάλη του ἀγάπη πρὸς τὸ Δημοτικισμό καὶ ἡ βαθύτερη ἀντίληψίς του γιὰ τὴ σημασία τῆς Νεοελληνικῆς Ἰδέας, τὸ περὶ ἡφθόσ καὶ ὁ χαρακτήρας του, τέλος τὸ πολυσύνθετο μέρος τῆς ψυχῆς του πού τὸν ἔκανε νὰ μεταφέρεται ἀπὸ τὴ ζωντανὴ καὶ σκληρὴ πράξι στὴν ὁμορφὴ καὶ ὁνειροπόλα θεωρία, βεβαιώνουν τὸν ἰσχυρισμὸ μου αὐτόν». *Λεάνδρος Παλαμᾶς*, «Ἴων Δραγούμης». *Δελτίο Ἑκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου* 9 (1921), σ. 99.

«Τὸ ἔργο τοῦ Δραγούμη τὸ ὑποβασιάζει μιὰ προσωπικότητα, σὲ κάθε γραμμὴ, σὲ κάθε λέξη τῶν βιβλίων του αἰσθανόμαστε τὴν παρουσία μιᾶς προσωπικότητας, ἐκτάκτως ἐνδιαφέρουσας, κυριολεκτικὰ, ὅταν εἰσχωρήσῃς στὰ μύχιά της, μα γνητικῆς Ἀλλὰ ὁ Δραγούμης ἔχει καὶ ἄλλες ἀρετές, πάντα σὲ συνάρτηση, ἄμεση ἢ ἔμμεση, μὲ τὰ κύρια συστατικὰ τῆς προσωπικότητάς του, πού διατηροῦν ζωντανὴ μέσα μας τὴ μορφὴ του καὶ πού δὲν ἀφήνουν τὰ βιβλία του νὰ παλιώσουν: Τὸ ὕψος, γυμνὸ, λιτό, στεγνόν, ἄλλοτε πλαστικότερο καὶ ἄλλοτε πιὸ μουσικόν, ἄνετο, ἀνάλαφρο, λυγρό, καθαυτὸ ἀττικόν, στίς καλὲς του στιγμές, καὶ πού ἀναδίνει ἓνα τόνο δικό του, καὶ ὅταν ἀκόμα ἀδυνατίξῃ. Τὴ μορφὴ τῶν βιβλίων του, τόσο ἰδιότυπη, καὶ τὴ σύστασίς τους, τόσο ποικίλη». *Κλέων Παράσχος*, «Ἀνθρῶπος τοῦ καιροῦ μας». *Νέα Ἑστία* 29 (1941) ἀρ. 343, σ. 238.

« Θέλησε να πελεκήση μονάχος του το άγσλμά του. Δεν παύει μια στιγμή να μελετά τον εαυτό του και να τον γνωρίζει. Γνωρίζοντάς τον, προφυλάσσει την άκεραιότητά του, εξάπτει ό,τι αγαθό έχει μέσα του, απο- κρούει την τυχαιότητα Ζούσε συνειδητά και άγρυπνα το νόμο του ριζικού του. Υπό την έννοια αυτή, ό Δραγούμης είναι ένας τέλειος Έλλη». Αναπτύσσει τη ζωή του σά μιάν άρμονία, προαποκαταστημένη και αναγκαία, λευτερωμένη από τη τυχαιότητα. Ό πάντοτε παρών Δαίμων που ενεργεί πίσω από τους στοχασμούς του, γίνεται αισθητός στους λόγους και στις πράξεις του. Γι' αυτό ή ζωή του προσφέρει με αδιαίρετη συνοχή τον καρπό της: ένα διδάγμα κι ένα παράδειγμα έλληνισμού, άρρενωπότητας και όρμης προς τη θυσία». Π. Πρεβελάκης, «Η ιδέα του Ίωνος Δραγούμης», Νέα Έστία, 29 (1941) άρ. 342 σ. 221.

Ό Άγγελος Σικελιανός γράφει το Φθινόπωρο του 1940 πώς ήταν φυσικό την ώρα εκείνη, που περιμέναμε να μπούμε «και σάν έθνος και σάν άτομα, μέσα στο σύγχρονο άπροσμέτρητο ιστορικό κυκλώνα, οι υπεύθυνες έλληνικές ψυχές» να προβάλουν μπροστά τους σάν έπιτακτικότατο αίτημα «την ανάγκη της άνατολής βαθιά τους της Άρχης μιας Όλοκλήρωσης του Έλλη- νικού Προβλήματος». Μά για την άνατολή της Άρχης αυτής γράφει πώς είναι αναγκαία, βέβαια, ή επίγνωση της ιστορικής μας πραγματικότητας και ό προ- σωπικός μας μόχθος, αλλά ακόμη και ή δύναμη του παραδείγματος. Και προσθέτει :

«Κι άσφαλώς αυτή την ώρα, το πλησιέστερο, όσο και πυκνότερο Έλ- ληνικό Παράδειγμα που μπορεί να μās προσφέρει ή πρόσφατη έθνική μας Ιστορία στον άγώνα της κατάκτησης ή ανακατάκτησης έτούτης της υπέρτατα συνθετικής Έλληνικής Άρχης δικαιούμαστε να ίσχυριστούμε ότι δεν είν' άλλο, από το στιβαρό Παράδειγμα που με συστηματική κι αδιάπτωτη προσπάθεια, άπ' τα πρώτα του τά χρόνια κι ως την ώρα του θανάτου του, άγωνίστηκε να ύψωση αντίκρυ στην Έλλάδα, προπονώντας μέρα νύχτα τον καλύτερο και άγνότερο εαυτό του, άκριβώς ό Ίων Δραγούμης». Άγγελος Σικελιανός, «Ίων Δραγούμης», Νέα Έστία, 29 (1941) άρ. 342 σ. 214.

«Ό Ίων Δραγούμης είδε σάν άποστολή της ζωής του να ξυπνήση την άμυντική δύναμη του λαού του, γενικά να του δυναμώσει την ίδια του τη συνείδηση για ν' άντισταθή στην επίδραση των περασμένων του και της Εύ- ρώπης· σ' αυτό άφιέρωσε τη ζωή του». Roland Hampe¹, Εισαγωγή στη με- τάφραση της Σαμοθράκης.

«Ό Ίων Δραγούμης, είτε ως μαχητής είτε ως πολιτικός είτε ως πνευ- ματικός άνθρωπος είναι πρῶτ' άπ' όλα ένας Έλληνας. Άγάπησε και πίστεψε στην Έλλάδα, με όρμητικό φανατισμό αλλά και με βαθύτατη γνώση, με αλύ- γιστο πείσμα αλλά και με αυστηρό έλεγχο των στοιχείων που παλεύουν μέσα μας και μās οδηγούν σε όσα καταγράφει κάθε τόσο ή ιστορία στη σελίδα

1. Καθηγητής της Άρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο του Mainz.

μας, πίστεψε μ' ένθουσιασμό στην Ελλάδα, αλλά και με την απόφαση να μην αγνοήσει ό,τι την εμποδίζει, τότε λιγότερο και τότε περισσότερο, να προχωρή στο δρόμο της μεγάλης εθνικής ζωής. Θερμός φίλος και σκληρός τιμητής ο Ίων Δραγούμης. *Πέτρος Χάρης*, «Ένας γνήσιος Έλληνολάτρης», *Νέα Έστία*, 29 (1941) άρ. 342, σ. 213.

«Η πίστη του στις ιδέες του τον φωτίζει μ' ένα είδος αίματηρού μεγαλείου. Αυτές είναι ή φλόγα του και το βάσανό του». *Γιάννης Χατζίνης*, «Το έσωτερικό δράμα του Ίωνος Δραγούμη», *Νέα Έστία*, 29 (1941) άρ. 342, σ. 263.

«Αυτή ή δημοτική του έχει τή δροσιά και την ευκαμψία της πιο ζωντανής λαλούμενης γλώσσας. Ο Δραγούμης είχε βαθύτατο ένστικτο για την αισθητική της γλώσσας, γι' αυτό σπάνια θα συναντήσουμε σ' όλο του το έργο τύπους ή λέξεις που να σταματούν τον άναγνώστη. Φυσικά, δεν μπορεί να υποστηρίξει κανείς πως ή δημοτική του Δραγούμη άποτελεί το ιδανικό πρότυπο της νέας μας γλώσσας. Που και που μερικές άχρεϊάστες ιολμηρότητες κι άλλου μερικές άνεξηγήτες δειλίες τραυματίζουν την αισθητική της. *Αίμ. Χουρμούζιος*, «Η γλώσσα του Δραγούμη», *Νέα Έστία*, 29 (1941) άρ. 342, σ. 266.

.....
Περήφανη ψυχή παλικαρία,
απόξω απ' της Παράδεισος τή θύρα,
την γκρίζα κεφαλή κρατώντας ίσια,
ζητιάνος σύ δε γίνεσαι στη μοίρα
δε θες να μπής καί, στη γλυκιά ξαλάδα
της βουρκιασμένης ευτυχιάς, την πύρα,
που σ' έκαιγε, να οβήσης, την Ελλάδα!
Περίσσια για Παράδεισό 'σαι άντάρτης
καί λαχταράς της γής την άγριάδα.
Τά χελιδόνια γύρισαν, κι ό Μάρτης
χλωρός σε μιάν καινούρια λάβρα άνθίζει
Δραγούμη, άνοιξαν οι ψυχές και θάρτης
τή γής ξανά να πιάσης μετερίζι.

Ν. Καζαντζάκης, «Χαιρετισμός στον Ίωνα Δραγούμη», *Νέα Έστία*, 29 (1941) άρ. 342, σ. 223.

.....
Σ' όλη τή ζωή του, άπάνου στις ιδέας
Τό μετερίζι, άσάλευτος κι όρθός,
Έστάθηκε γενναία, κι όμοιος ό Αϊας
Παλικαρία πέθανε στο φώς.

Τάκης Μπαρλᾶς, «Νεκρώσιμη και άναστάσιμη άκολοιυθία» *Νέα Έστία*, 29 (1941) άρ. 342, σ. 235.

.....
Ναός. Διώχνεις, τὸ κοντύλι σου φραγγέλιο,
τοὺς νυστασμένους καὶ τοὺς γλωσσοκόπους.
Μὰ τὸ προφητικό σου τὸ Βαγγέλιο
στῆς ἁρμονίας τὸ σκάλισες τοὺς τόπους.

Τοῦ τραγουδιοῦ ἡ φωνὴ στὸ κήρυγμά σου
φτερὰ παιώνειας Νίκης πάει καὶ βάνει
βάφτισμα νέας ζωῆς τὸ βάφτισμά σου
στοῦ Δημοτικισμοῦ τὸν Ἰορδάνη.

Λευκὴ ἄς βαλθῇ, ὅπου ἔπεσες, κολόνα,
(Πῶς ἔπεσες, γραφὴ νὰ μὴ τὸ λήν...)
λευκὴ, μὲ τῆς Πατρίδας τὴν εἰκόνα.
Μόνο ἐκείνη ταιριάζει νὰ σὲ κλαίη,

βουβή, μαρμαρωμένη νὰ σὲ κλαίη.

Κωστής Παλαμᾶς, «Νεκρικὴ Ὁδὴ», *Ἑλληνικὴ Δημοιοιργία*, ἀρ. 112 (1950) σ. 383

.....
Σὲ κλαίει ἡ Μακεδονία σου, γῆ πατρικὴ γεννήτρα
κι ὅπου ἡ φωνὴ σου ἀκούστηκε τοῦ λυτρωμοῦ μηνύτρα.
Στὸ μνήμα σου ὅλων τῶν ἀνθῶν σκορπίζω τὴ χλωράδα
ὅλων καὶ κάμπων καὶ βουνῶν ποὺ κάνουν τὴν Ἑλλάδα!

Διλὴ Πατρικίου Ἰακωβίδη, «ὦ, διαλεχτὲ κι εὐγενικέ», *Ἑλληνικὴ Δημοιοιργία*, ἀρ. 112 (1950) σ. 384.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

A. Νά δοθοῦν τὰ κύρια γνωρίσματα τῆς προσωπικότητος τοῦ Ἰδα, ὅπως μποροῦμε νὰ τὴ μαντέψωμε ἀπὸ τὰ ἔργα του. Νά μελετηθῇ ἰδιαίτερα ἡ στάση του ἀπέναντι α) στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του, β) στοὺς συμπατριῶτες του καὶ γ) στὸ ἔθνος του.

B. Ποιὰ θέση παίρνει ὁ Ἰδας μέσα στὴ σύνθετη καὶ ἀκαταστάλαχτη ἀτμόσφαιρα ποὺ δημιουργοῦσαν στὸν τόπο μας στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα μας οἱ ἰδέες ἀπὸ τὴ Λυτική Εὐρώπη, ἡ βαριά καὶ πλούσια κληρονομιά τῆς ἀρχαιότητος, ἡ ἀμεσώτερη βυζαντινὴ παράδοση καὶ ἡ σύγχρονη, ζωντανὴ προσφορά τῆς Νέας Ἑλλάδας;

Γ. α) Θὰ μποροῦσαν νὰ καταταχτοῦν τὰ ἔργα τοῦ Ἰδα σὲ ὁρισμένα λογοτεχνικά εἶδη καὶ σὲ ποιὰ;

β) Ποιὰ βασικὰ στοιχεῖα δίνουν ἐνότητα σὲ ὅλα τὰ ἔργα του, ἄσχετα ἀπὸ τὰ θέματα ποὺ πραγματεύονται αὐτά;

γ) Ποιὰ συναισθήματα καὶ ἰδανικὰ κυριαρχοῦν σὲ ὅλα τὰ ἔργα του;

δ) Ποιὰ εἶναι τὰ γνωρίσματα τοῦ ὕφους του;

Δ. Βρίσκομε κάποτε ἀντιφατικὲς σκέψεις στὸ ἔργο τοῦ Ἰδα; Ποιὲς εἶναι αὐτὲς καὶ πῶς θὰ μποροῦσαν νὰ ἐξηγηθοῦν ψυχολογικά;

Ε. α) Στὶς σελίδες 78-83 παραθέτονται ἀποσπάσματα ἀπὸ κρίσεις γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἰδα. Νά ὑποστηριχτοῦν οἱ κρίσεις αὐτὲς ἢ νά διατυπωθοῦν οἱ τυχόν διαφωνίες.

β) Ἀναφέρεται (σ. 78) πῶς ὁ Ἰδας ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τὸ Γερμανὸ φιλόσοφο Νίτσε καὶ τὸ Γάλλο συγγραφεὴ Μπαρρές, ὅτι ὁμως ἡ γόνιμη ψυχὴ του ἔδωσε στὴν ἐπίδραση αὐτὴ ἔκφραση σύμφωνη μὲ τὰ ἑλληνικὰ προβλήματα τοῦ καιροῦ του. Νά βρεθῇ μέσα στὰ ἔργα του πῶς μεταπλάστηκαν οἱ ξενικὲς ἐπιδράσεις σὲ αἰτήματα καὶ ἰδανικὰ τῆς ἐθνικῆς μας ζωῆς.

γ) Εἰπώθηκε γιὰ τὸν Ἰδα (σ. 81) πῶς «ζοῦσε συνειδητὰ καὶ ἄγρυπνα τὸ νόμο τοῦ ριζικοῦ του» καὶ πῶς γι' αὐτὸ ἦταν τέλειος Ἕλληνας. Νά δοθῇ ἀναλυτικὰ τὸ νόημα τῆς γνώμης αὐτῆς.

Γ. Ὡς σὲ ποιὸ σημεῖο ἔχουν ἐκπληρωθῇ τὰ ἰδανικὰ ποὺ ζητεῖ ὁ Ἰδας νὰ ὑπηρετήσωμε; Ποιὰ περιμένουν ἀκόμη νὰ ἐργαστοῦμε γιὰ αὐτά; Ποιοὶ ἐσώτεροι πόθοι του κλείνουν ἀξίες αἰώνιες γιὰ μᾶς, ὅσο θὰ ζοῦμε καὶ σὰν ἄτομα καὶ σὰ φυλὴ;

Ζ. Ὁ Ἰδας ἀνήκει στοὺς προδρόμους ποὺ ἔγραψαν ἔργα περὶ καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς λογοτεχνίας στὴ δημοτικὴ, χωρὶς νὰ στηρίζεται σὲ ἀποχτη-

μένη ἐμπειρία, πρὶν κρυσταλλωθῇ ἡ γραμματική της καὶ ἡ ἐνότητα τοῦ ἔχει σήμερα.

Νὰ μελετήσετε τὴ γλώσσα τῶν ἔργων του καὶ νὰ κρίνετε τὴ συμβολὴ του στὴ διαμόρφωση τῆς δημοτικῆς τοῦ πεζοῦ λόγου.

Νὰ προσέξετε ἰδιαίτερα : 1) τοὺς τύπους, μορφολογικοὺς (π.χ. τοῦ αἱμά-
τον, δαύτη) καὶ φωνητικοὺς (π.χ. ἡ ἔχταση - ἐχτός, νὰ προτοιμάσῃ, ὑποτάζομαι, δια-
φέρει), πὺν δὲ γράφονται συνήθως σήμερα — 2) πὺς μεταχειρίζεται ὁ συγγρ.
τὴν αὖξηση τῶν ρημάτων (συλλαβικὴ ἄτονη, χρονικὴ, ἐσωτερικὴ ἄτονη καὶ τονι-
σμένη (π.χ. ἐσπάραζε - τολμοῦσαν, ἔρχονταν - ἤρχονταν, ἀνάβαλε, ἀποκάλυψε) —
3) Τίς καταλήξεις τῶν ρημάτων — 4) τὰ ἀρχαϊκόκλιτα θηλυκὰ οὐσιαστικά σὲ -η
— 5) τὸν τονισμό τῶν ἐπιθέτων — 6) τὰ συμφωνικά συμπλέγματα στὶς ρίζες
καὶ στὶς καταλήξεις τῶν λέξεων — 7) τίς λιγοστὲς διπλοτυπίες (ιατρικά - Γιά-
πωρες, Ἀρβανίτες - Ἀρβανιτάδων) — 8) τοὺς νεολογισμοὺς (ἰδιοκυβέρνησις), τοὺς
ἀρχαϊσμοὺς (ἥρωες, ἐπιτυχημένη, ταύτης) καθὼς καὶ κάποιες ἰδιοτυπίες στὴ σύν-
ταξη καὶ τὴν ἔκφραση (π.χ. σὲ εἶπα — ἡ ὁργάνωση τῶν κοινοτήτων θὰ εἶναι τέ-
τοια πὺν νὰ τὶς ἀφήνῃ αὐτοτέλεια — σέβοντις· εἶχε ξεραθῇ ἡ ἔννοια τῆς πα-
τρίδας μέσα μου) καὶ ὅ,τι ἄλλο σὰς κάνει ἰδιαίτερη ἐντύπωση.

ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ

Ἡ ἔκδοσι τοῦ βιβλίου αὐτοῦ ἔγινε μὲ τὴν ἐπιθυμία νὰ κάμῃ γνωστὸν πρὸς νεώτερες γενεές τὸν Ἰωνα Δραγούμη σὰ συγγραφεὰ, ἀπόστολο καὶ ἀναμορφωτὴ τοῦ πνευματικοῦ μας πολιτισμοῦ.

Σύμφωνα μὲ τὸ σκοπὸ τοῦ βιβλίου ἔγινε καὶ ἡ ἐκλογὴ τῶν ἀποσπασμάτων ἀπὸ τὰ ἔργα του, καταχωρισμένα ἐδῶ μὲ τὴ χρονολογικὴ τους σειρὰ. Ὁ Ἰδας εἶναι ἀπὸ τοὺς πρώτους — ὕστερα ἀπὸ τὸν Ψυχάρη καὶ πρὶν ἀπὸ τοὺς ἐκπαιδευτικούς δημοτικιστὰς — ποὺ ἔγραψε στὴ δημοτικὴ, σὲ ἐποχὴ ποὺ αὐτὴ βρισκόταν στὴν πρώτη ὁρμὴ της, πάλευε νὰ ἐπιβληθῇ καὶ δὲν εἶχε ἀκόμη κατασταλάξει γραμματικά. Ἔτσι οἱ ἀναγνώστες τῶν ἔργων του, ποὺ ἡ γλωσσικὴ μορφὴ τους ἔμεινε ἀμετάβλητη στὴν ἔκδοσι αὐτή, θὰ μπορέσουν νὰ ἐκτιμήσουν τὸ γνήσιο γλωσσικὸ αἶσθημα τοῦ συγγραφεὰ ποῦ, ἂν καὶ ἀπὸ τοὺς πρωτοπόρους στὴ χρῆσι τῆς δημοτικῆς στὴν πεζογραφία, δὲν παρασύρθηκε οὔτε σὲ ἀναξήτηση τοῦ σπάνιου καὶ τοῦ νέου στὸ λεξιλόγιό οὔτε σὲ ὑπερβολὰς στὸ τυπικὸ (οἱ ἑξαιρέσεις εἶναι ἐλάχιστες).

Ἡ ὀρθογραφία φυσικὰ συμμορφώθηκε μὲ τοὺς κανόνες τῆς κρατικῆς δημοτικῆς. Ἀκόμη ἔγιναν ποῦ καὶ ποῦ μερικὲς ἀλλαγές στὴ στίξι, γιὰ νὰ εἶναι πιὸ εὐκόλῃ ἡ κατανόησι τῶν κειμένων.

Στὴν προσπάθεια νὰ μείνῃ ἡ ἔκδοσι μέσα στὰ αὐστηρὰ πλαίσια τοῦ παιδαγωγικοῦ σκοποῦ της, ἀφαιρέθηκαν κάποτε φράσεις ἢ περικοπές ποῦ θὰ ἦταν δυσνόητες ἢ θὰ κινδύνευαν νὰ παρεξηγηθοῦν ἀπὸ τὴ νεότητα, καθὼς καὶ ἀπὸ ὅποιον δὲ θὰ εἶχε ὑπόψιν τοῦ ὁλόκληροῦ τὸ ἔργο καὶ τῆς δραματικῆς προσωπικότητος τοῦ δημιουργοῦ του. Στὴ θέση τους ὑπάρχουν ἀραιὰ ἀποσιωπητικά. Τὰ πυκνὰ ἀποσιωπητικά — τρεῖς τελείες — ἀνήκουν στὰ κείμενα.

Οἱ ἐρωτήσεις ὕστερα ἀπὸ κάθε ἀπόσπασμα ἀποβλέπουν κυρίως νὰ κατενθύνουν τὴν πρόσοχὴ καὶ τὴν κρίσι τῶν μαθητῶν ποῦ μόνοι τους θὰ διαβάξουν τὸ βιβλίό αὐτό. Ἐλπίζω ὅμως πὼς καὶ στὴ σχολικὴ χρῆσι τοῦ βιβλίου θὰμποροῦσαν νὰ βοηθήσουν, ἂν αὐτὸ δίνεται σὰν ἐλεύθερη ἐργασία τῶν μαθητῶν στὸ σπίτι τους, χωρὶς φυσικὰ ν' ἀποκλείωνται καὶ ἄλλες ποῦ θὰ ἤθελε νὰ προβάλλῃ κάθε ἐκπαιδευτικός. Ἐχει αὐτὸς τὴν καλὴ μοῖρα νὰ διαθέτῃ μέθοδο ἀνταντικατάστατη, τὴ ζωντανὴ καὶ ἄμεση ἐπικοινωνία μὲ τοὺς μαθητὰς του, ποῦ τὸν βοηθεῖ νὰ βρίσκῃ κάθε φορὰ τοὺς καλύτερους τρόπους γιὰ ν' ἀνοίγῃ τὴ σκέψιν καὶ τὴν ψυχὴ τους.

Οἱ γενικὲς ἐρωτήσεις ποῦ δίνονται στὸ τέλος (θέματα γιὰ ἐργασίες) θὰμποροῦσαν νὰ δοθοῦν στοὺς μαθητὰς ἀπὸ τὴν ἀρχή, γιὰ νὰ τίς ἔχουν ὑπόψιν τους καθὼς θὰ διαβάζουν τὰ κείμενα.

Γιὰ τὴν προσωπικότητά καὶ τὰ ἔργα τοῦ Ἰωνα Δραγούμη ἔχουν γραφτῇ οἱ ἀκόλουθες μελέτες :

Ἀ φ ι ἔ ρ ω μ α «Ἰων Δραγούμης». Ἑλληνικὴ Δημιουργία, 1952, ἀρ. 112.

Μελέτες, ἄρθρα, ποιήματα : Κ. Παλαμᾶ, Λιλῆς Πατρικίου Ἰακωβίδη, Σπ. Με-
 λαᾶ, Δημ. Τσάκωνα, Ἄνδρ. Καραντώνη, Εἰρήνης Ἀθηναίας, Δ. Βεζανῆ.
 Ἀφιέρωμα «Ἴων Δραγούμης». Νέα Ἑστία 29 (1941), ἀρ. 342. Μελέ-
 τες, ἄρθρα, ποιήματα. Ἀγγ. Σικελιανοῦ, Π. Πρεβελάκη, Ν. Καζαντζάκη, Φ.
 Δραγούμη, Τάκη Μπαρλᾶ, Κλ. Παράσχου, Γ. Θεοτογᾶ, Π. Ὁρολογᾶ, Γ. Κορ-
 δάτου, Ν. Γιαννιοῦ, Γ. Χατζίνη, Αἰμ. Χουρμουζίου, Εἰρήνης Ἀθηναίας, Πέ-
 τρου Χάρη.

Ἡ λ ί α Π. Β ο υ τ ι ε ρ ί δ η, Σύντομη Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λο-
 γοτεχνίας (1000—1930) Ἀθήνα, 1934, σ. 415.

Κ. Θ. Δ η μ α ρ ᾶ, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, τ. Β, σ. 130.
 Φ. Δ ρ α γ ο ῦ μ η, Πρόλογοι στίς ἐκδόσεις τῶν ἔργων : *Τὸ Μονοπάτι*,
Σαμοθράκη, *Ἑλληνικὸς Πολιτισμὸς*, *Σταμάτημα*, *Οἱ Τρεῖς Φίλοι*.

Φ. Δ ρ α γ ο ῦ μ η, «Περικλῆς Γιαννόπουλος», Νέα Γράμματα Ἰανουά-
 ριος 1939.

Ἀ ρ. Κ α μ π ᾶ ν η, «Δραγούμης Ἴων», Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Ἑλε-
 θερουδάκη τ. 4, σ. 743.

André Mirambel, *La Littérature Grecque Moderne* (1953), σ. 76.

Κ. Παλαμᾶ, «Ἴδα, Μαρτύρων καὶ Ἠρώων Αἶμα», Δελτίο Ἐκπαί-
 δευτικοῦ Ὀμίλου 4 (1914), σ. 310.

Λ. Παλαμᾶ, «Ἴων Δραγούμης», Δελτίο Ἐκπ. Ὀμίλου 9 (1921) σ. 99.

Κ λ. Παράσχου, «Ἴων Δραγούμης» (1936), 397 σελ.

Roland Hampe, «Ion Dragoumis, Samothrake. Aus dem Neu-
 griechischen übertragen». Εἰσαγωγή στὴ γερμανικὴ μετάφραση τοῦ ἔργου
 «Σαμοθράκη» Πότσδαμ 1942.

Ω. «Δραγούμης Ἴων» Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδεῖα τ. Θ', σ. 530.

Μερικὰ συμπληρωματικά.

Στὸ κείμενο ὑποσημειώθηκαν οἱ ἀναγκαῖες ἐρμηνεῖες. Συμπληρωματικὰ
 δίνονται ἐδῶ μερικὲς ἀκόμη πληροφορίες καὶ γίνονται παραπομπὲς στὰ σχε-
 τικὰ βοηθήματα.

σ. 17. Ἐἰσαγωγή στὸ *Μαρτύρων καὶ Ἠρώων Αἶμα*. Στὸ θάνατο τοῦ Παύ-
 λου Μελαᾶ ἔχει ἀφιερῶσει ὁ Κωστής Παλαμᾶς τὸ ἀκόλουθο λαμπρὸ ποίημα :

Σὲ κλαίει λαός. Πάντα χλωρὸ νὰ σιεῖται τὸ χορτάρι
 στὸν τόπο πού σὲ πλάγιασε τὸ βόλι, ὦ παλικάρι !
 Πανάλαφρος ὁ ὕπνος σου τοῦ Ἀπρίλη τὰ πουλιά
 σάν τοῦ σπιτιοῦ σου νὰ τ' ἀκοῦς λογάκια καὶ φιλιὰ,
 καὶ νὰ σοῦ φτάνουν τοῦ χειμῶνα οἱ καταρράχτες
 σάν τουφεκιοῦ ἀστραπόβροντα καὶ σάν πολέμου κράχτες.
 Πλατιά τοῦ ὄνειρου μας ἡ γῆ καὶ ἀπόμακρη. Καὶ γέρνεις
 ἐκεῖ καὶ σβεῖς γοργά.

Ἰερὴ στιγμή. Σάν πιὸ πλατιά τὴ δείχνεις, καὶ τὴ φέρνεις
 σάν πιὸ κοντά !

(Παῦλος Μελαᾶς, Πολιτεία καὶ Μοναξιά.)

Γιὰ τὸν Παῦλο Μελά καὶ τοὺς ἀγῶνες του στὴ Μακεδονία βλ. Α' Παν-
δυτικομακεδονικοὶ Ἀγῶνες, Παῦλος Μελάς. Εἰσαγωγή ἀπὸ τὴν κ. Ναταλία
Π. Μελά, καὶ Παῦλος Μελάς, ἐκδοτ. κατάστημα Νέα Ζωή. Ἀλεξάνδρεια, 1926.
Ἐπίσης βλ. τὸν ἡμερήσιο τύπο τῆς 21 Ὀκτωβρίου τοῦ 1904.

Σὲ γράμμα του στὸν Παῦλο Μελά ὁ Ἱων Δραγούμης γράφει ἀπὸ τὶς
Σέρρες τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1903: «..... Θεωρῶ ἀπαραίτητη τὴν ὑπαρξή
σωματείου μυστικοῦ ἀνεπιστήμου καὶ μονίμου, γιὰ νὰ ἐργάζεται συστηματικά.
Σιγὰ σιγὰ τὸ σωματεῖο διακλαδώνεται εἰς ὅλην τὴν Μακεδονίαν· χωρὶς χρή-
ματα ὅμως δὲν ἔμπορεῖ νὰ κάμῃ πολλά. Ἔπρεπε νὰ εἶναι πολὺ ριζωμένη ἡ
ἐλληνικὴ ἰδέα στοὺς μακεδονικοὺς πληθυσμοὺς γιὰ ν' ἀνακτηθῇ σὲ ὀλίγους μῆ-
νες, σὲ ὀλίγα χρόνια, ὅτι ὑπονόμευαν οἱ Βούλγαροι μὲ τὴ μακροχρόνια συστη-
ματικὴ τους ἐργασία καὶ ἡμεῖς μὲ τὴν κρατικὴ μας ἀνεπάρκεια». (Βλ. «Παῦλος
Μελάς» σ. 422).

σ. 21 ὑπόσημ. 1. Σὲ γράμμα του στὴ γυναίκα του κ. Ναταλία Μελά γρά-
φει ὁ Παῦλος Μελάς στὶς 17 Σεπτεμβρίου τοῦ 1904 ἀπὸ τὴν Πρεκοπάνα: «..... Μόλις ἐνύκτωσεν ἀνήλθομεν εἰς τὸ βουνόν, ὅπου εἰς ὠρισμένον ση-
μεῖον θὰ συναντηθῶμεν μὲ τὸν Ζήσιν ἐκ Λεχόβου. Εἴχαμεν συμφωνήσει νὰ
συνενωθῶμεν διὰ νὰ προσβάλωμεν τὸ Ἀετόζι, ὅπου εἴχαμεν πληροφορίας ὅτι
ἐκρύπτετο βουλγαρικὴ συμμορία ὑπὸ τὸν Τάνε..... Περὶ τὰς 8 τὸ πρωὶ ἐρ-
χεται ὁ Ζήσης μὲ τοὺς ἀνθρώπους του. Δυστυχῶς προφασίζεται ὅτι δὲν ἔμπο-
ρεῖ νὰ ἔλθῃ μαζί μας εἰς τὸ Ἀετόζι. Λέγω «προφασίζεται», διότι διέγνωνσα
ὅτι φοβεῖται νὰ χτυπήσῃ φανερά τοὺς Βουλγάρους. Δυστυχῶς τὸ ἐμπόδιον τοῦτο
παρουσιαζόμενον τὴν τελευταίαν στιγμὴν, ματαιώνει ἐντελῶς τὴν μικρὰν αὐ-
τὴν ἐπιχείρησιν, διότι οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν γνωρίζει τὸν τόπον, τὰ μέρη, τὰ πρό-
σωπα. Εἶναι δὲ ἤδη ἡ δευτέρα φορὰ ὅπου ματαιώνονται τὰ σχέδιά μου ἔνεκα
τῆς ἀπροθυμίας τῶν ἐντοπίων. Λυποῦμαι φοβερά διὰ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ τοὺς
δικαιολογῶ τοὺς δυστυχεῖς· ἔχουν ἀκόμη τρομερὸν φόβον τῶν Βουλγάρων.
Ἐκτὸς τούτου ἡ μικρὰ μου δύναμις δὲν τοὺς γεμίζει τὸ μάτι. Καὶ ἡ περυσινὴ
ἐγκατάλειψις τῶν¹ τοὺς κατέστησε πολὺ δυσπίστους πρὸς ἡμᾶς καὶ σχεδὸν
μᾶς τὸ λέγουν.....» βλ. «Παῦλος Μελάς» σ. 420 ἀ.).

σ. 22 ὑπόσημ. 1. Στὴν ἐκθεσὶ τοῦ ὁ Παῦλος Μελάς γράφει γιὰ τὸν Εὐ-
θύμη Καούδη: «Μανθάνω παρ' ἄλλων ὅτι ἐργάζεται πολὺ καλὰ. Ἀπὸ τῆς
πρώτης τῆς ἀφίξεώς μας ἡμέρας..... τὸν διέταξα νὰ ἔλθῃ πρὸς συνεννόησιν.
Ἐκτοτε πολλὰ μηνύματα τοῦ ἔστειλα, ἀλλ' ἐνῶ ἐλάμβανε τὰς ἐπιστολάς μου
ἀσφαλῶς, ὅχι μόνον δὲν ἐνεφανίσθη, ἀλλ' οὐδὲ κἀν ἀπαντήσεως μὲ ἤξιωσε.
Τοῦτο εἶναι λυπηρότατον διότι ἐματαίωσε γενικὴν ἐπίθεσιν κτλ.» ἱ. β. σ. 446).

σ. 22 στ. 13 «... Διαμαρτυρήθηκαν πῶς μὲ τὴ βία τοὺς ἀνάγκασαν οἱ
Βούλγαροι νὰ σκοτώσουν». Οἱ Βούλγαροι αὐτοί, μέλη τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ἐκτε-

1. Μέσα στὶς ἄλλες δυσκολίες, ἔφτασαν στὴν Ἑλλάδα πλάγια ἰδιωτικὰ γράμ-
ματα ἀπὸ δύο μέλη τῆς Ἀποστολῆς στὴ Μακεδονία μὲ συμπεράσματα ἀντίθετα ἀπὸ
αὐτὰ ποὺ ἀνακοίνωνε ἡ ἐκθεσὶ ποὺ τὴν εἶχαν υπογράψῃ ὅλοι, ἕνα εἶδος ἀντέκθεσης.
Αὐτὸ ἔφερε χαλάρωσιν καὶ δισταγμοὺς στὴν ἐλληνικὴ Κυβέρνησιν καὶ σταμάτημα
τῆς ἐργασίας στὴ Μακεδονία. (ἱ. β. σ. 275 ἀ.).

λεστικού κομιτάτου, ισχυρίζονταν πὺς θεωροῦν τοὺς ἑαυτοὺς τοὺς Ἕλληνας.

σ. 26. Σχετικὰ μὲ τίς ἐρωτήσεις (Αβ) καὶ (Αγ) βλ. καὶ *Μαρτύρων καὶ Ἡρώων Αἶμα* (Β' ἐκδοσὴ), κεφ. *Βούλγαροι* σ. 11 ἀ., *Ἕλληνες* σ. 27 ἀ. καὶ *Σώνουν οἱ Μάρτυρες* σ. 83 ἀ.

Σαμοθράκη, Τὸ ἔργο ἔχει μεταφραστῇ στὰ γερμανικά καὶ προλογιστῇ ἀπὸ τὸ Roland Hampe.

σ. 31. *Σύνορα*, Ἀναφορικὰ μὲ τὸ βυθὸ τῆς θάλασσης τῆς Σαμοθράκης ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη σαμοθρακίτικη παράδοσις: «Ἀνατολικά ἀπὸ τῆ Σαμοθράκης εἶναι ἀποκάτω στὴ θάλασσα ἓνας μέγας βράχος ποὺ λέγεται Σγόραφα. Εἰς αὐτὸ τὸ μέρος εὐρίσκονται πολλὰ καὶ διαλεχτὰ σφουγγάρια, ἀλλὰ οἱ σφουγγάρια δὲν τολμοῦν νὰ βουτήξουν βαθιά, γιατί εἰν' ἐκεῖ ἓνα φοβερό θηρίο. Ἐναν ποὺ ἐπῆγε βαθιά ζητώντας σφουγγάρια τὸν ἔφαγε, καὶ οἱ σύντροφοί του τὸν ἐτράβηξαν ἀπάνω μισό. Λέν πὺς βρίσκονται ἐκεῖ πολλὰ χτίρια καὶ φαίνονται οἱ πόρτες καὶ τὰ παράθυρα, καὶ στῦλοι καὶ μάρμαρα, καὶ κοντολογὴς πολλὰ χαλάσματα, ποὺ δείχνουν πὺς ἦταν ἄλλοτε πολιτεία. Βλ. Π ο λ ί τ η, Παραδόσεις τ. Α' ἀρ. 557.

σ. 31. «Ἐκεῖ κοντὰ ἔχει τὴ σπηλιά της καὶ ἡ θεὰ ἡ Θέτιδα». Ἡ Θέτιδα, κόρη τοῦ Νηρέα καὶ μητέρα τοῦ ἥρωα Ἀχιλλέα, πρώτη ἀνάμεσα στὶς Νηρηίδες, κατοικοῦσε μαζί τους στὰ βάθη τῆς θάλασσης, καὶ ἰδιαίτερα —ὅπως δείχνουν οἱ διάφοροι μῦθοι— στὸ Αἰγαῖο, ἀπ' ὅπου συχνὰ ξεπροβάλλει καλοπροαίρετα γιὰ νὰ συντρέξῃ ὅποιους θὰ εἶχαν τὴν ἀνάγκη της. Καὶ πρῶτα πρῶτα μέσα στὴ θαλασσινὴ σπηλιά της ἀκούει τὸ θρῆνο τοῦ γιοῦ της Ἀχιλλέα καὶ τρέχει νὰ τὸν βρῇ στὰ τρωικὰ ἀκρογιάλια (Ἰλ. Σ. 35α). Ἀκόμη καλόβολη δέχεται στὴ θάλασσά της καὶ σώζει τὸν Ἡφαιστο, ὅταν ἡ ὀργισμένη Ἥρα τὸν πετᾷ ἀπὸ τὸν Ὀλυμπο (Σ. 394α), σύμφωνα μάλιστα μὲ κάποιον μῦθον, τὸν βοηθεῖ νὰ ἐγκατασταθῇ στὴ Λῆμον· σώζει ἀκόμη τὸ θεὸ Διόνυσον ἀπὸ τὴ λύσσα τοῦ βασιλιά τῶν Ἡδωνῶν (λαοῦ στὴ Δ. Θράκη), τοῦ Λυκούργου (Ζ. 130α), βοηθεῖ τὴ Δανάη, θάβει τὸ πτώμα τοῦ Αἴαντα τοῦ Λοκροῦ, ὅταν ἡ θάλασσα τὸ πέταξε στὴ Μύκονον ἢ στὴ Δῆλον, βοηθεῖ τοὺς Ἀργοναῦτες νὰ περάσουν τίς Συμπληγάδες Πέτρες κ.ἄ. Ἡ νοτιοανατολικότατη ἄκρη ἐξάλλου τῆς θεσσαλικῆς Μαγνησίας, ἡ Σηπιάδα, ἦταν ἀφιερωμένη στὴ Θέτιδα καὶ τίς Νηρηίδες (Ἡροδοτ. 7,191). Βλ. καὶ R o s c h e i r, Thetis. Lexikon der griechischen und römischen Mythologie.

σ. 35. *Ἡ Νίκη*, ὑπόσημ. 1, βλ. Χ ρ. Τ σ ο ύ ν τ α, Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Τέχνης σ. 488 ἀ.

σ. 38. *Φαρδὺς ὁ Σαμοθρακίτης*, ὑπόσημ. 1. Βλ. Γ. Π. Ἀναγνωστοπούλου, «Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐν Κορσικῇ» Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδεῖα τ. ΙΔ' σ. 926. Μ. Τ ρ ι α ν τ α φ υ λ λ ῖ δ η, «Κορσικανικά», Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ τ. Α' Ἱστορικὴ Εἰσαγωγή, σ. 237. C. H. B l a n k e n «Introduction à une étude du dialecte Grec de Cargèse (Corse). Préliminaires - Phonétique» Λάιντεν (1947), 99 σελ.

σ. 38 ὑπόσημ. 2. Βλ. Διατριβὴ περὶ ατογону καὶ απνευματιστου γραφης τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης ὑπο Ν. Β. Φ α ρ δ υ του Σαμοθρακος. Μασσαλία 1884,

καὶ Περι ατονου και απνευματιστου γραφης της νεωτερας ελληνικης γλωσσης, μαρτυριαι και αποδειξεις, υπο Ν. Β. Φ α ρ δ υ του Σαμοθρακος· 1889.

σ. 38. «Ἦθελε τῇ φωνητικῇ ὀρθογραφίᾳ μὲ λατινικὰ ψηφία». Στὰ βιβλία πού ἀναφέρονται πὺ ἀνω, ὁ Φαρδὺς δὲν προτείνει οὔτε καὶ δέχεται ἄλλη ἀπλοποίηση πέρα ἀπὸ τὴν κατάργησιν τῶν τόνων καὶ τῶν πνευμάτων. Ἀντίθετα θέλει ὅχι μόνον τὰ διάφορα ι (η, υ, ει, οι, υι) κτλ. ἀλλὰ ἀκόμη καὶ τὴν ὑπογραμμισμένη καὶ τὴν κορωνίδα. Ἀντικρούει μάλιστα τὸ ὀρθογραφικὸ σύστημα τοῦ Βηλαρά, πού φέρνει «μεταμόρφωσιν ἐν τῇ ἑλληνικῇ ὀρθογραφίᾳ».

σ. 41. «Θά ἦταν ὁμως. . . πὺ χρήσιμος. . . ἂν ἔγραφε ἓνα βιβλίον γιὰ τὴ Σαμοθράκην». Ἀνάμεσα στὰ χειρόγραφα τοῦ Φαρδὺ βρισκόταν καὶ μιὰ ἱστορία τῆς Σαμοθράκης ἀπὸ τὰ ἀρχαιότατα ὡς τὰ νεώτερα χρόνια, πού δὲν εἶχε κατορθώσει νὰ τὴν ἐκδώσῃ.

σ. 44 *Νεκρικὸς Διάλογος*, ὑπόσημ. 1. Ἡ φράσις θυμίζει τὸ στίχο τοῦ Ρωμαίου τραγικοῦ ποιητῆ Pacuvius (220—130 π.Χ.): «Patria est ubicumque est bene», πού τὸν ἀναφέρει καὶ ὁ Κικέρωνας (*Tusculanae disputationes* v. 37, 108). Καὶ ὁ Ἀριστοφάνης (Πλούτος, στ. 1151) λέει: «Πατρίς γάρ ἐστι πᾶς ἴν' ἂν πράττῃ τις εὖ».

σ. 49. Ἐρώτηση (Βα), (Ββ). Λίγο πρὶν νὰ δημοσιευτῇ ἡ «Σαμοθράκη», τὸ 1907, ὁ Κωστής Παλαμᾶς εἶχε γράψῃ τὴν ποιητικὴν τοῦ σύνθεσις «Ὁ Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου». Ὁ Ἰδὸς εἶχε δεχτῇ μ' ἐνθουσιασμὸ τὸ ποιημᾶ αὐτὸ καὶ εἶχε γράψῃ στὸν Παλαμᾶ—ἀνάμεσα σὲ ἄλλα—καὶ τὰ ἀκόλουθα: «.....Κι ἀπὸ μέσα ἀπὸ τοὺς Γύφτους ἐφτιάσατε, ἐντείνοντας, δυναμώνοντας κάθε γύφτικα χορδή, ἐφτιάσατε ἓνα Γύφτο ξεχωριστό, μεγαλύτερο, ὠραιότερο, δυνατότερο—καὶ στὸ στόμα του βάλατε τὴν ἑλληνικὴν, τὴ νεοελληνικὴν, τὴ βαθύτατη ψυχὴ σας. Βάλατε τὴν ψυχὴν τὴ νεοελληνικὴν, πού βαρέθηκε στοὺς περασμένους πολιτισμοὺς, ἐπειδὴ εἶδε διάφανα πὺς πέθαναν καὶ πᾶνε, κι ἐπειδὴ ἔχει κατὰ μέσα της, ἔχει κατὰ καινούριον νὰ δημιουργήσῃ. . . » (Νουμάς, 29 Ἀπρ. 1907, ἀρ. 245). Θά μπορούσε νὰ γίνῃ σύγκρισις ἀνάμεσα στὸ «Νεκρικὸ Διάλογον» καὶ τὸ «Δωδεκάλογον», ἰδιαιτέρα τὸν πέμπτον Λόγον του, «Ὁ θάνατος τῶν ἀρχαίων», καὶ τὸ δέκατον, «Ἀναστάσιμος». Θά μπορούσαν νὰ βρεθοῦν οἱ συγγενικὲς ιδέες σ' αὐτά, καὶ ἀκόμη οἱ αἰτίες πού γέννησαν τὸν ἴδιον καιρὸ παρόμοιες σκέψεις καὶ συναισθήματα σὲ δυὸ ξεχωριστοὺς πνευματικοὺς Ἕλληνες.

σ. 53 *Ὅσοι Ζωντανοί*. Ἡ Φυλὴ, ὑπόσημ. 1. Σὲ ἐποχὴ πού βασιλεῦε ὁ ἐνθουσιασμὸς γιὰ τὸν ξαναγεννημὸν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ μαζί του τὸ ἀπατηλὸ ἰδανικὸ ὅτι θὰ ξαναζήσῃ ἡ ἀρχαία Ἑλλάδα μὲ τὴ γλῶσσαν της καὶ τὸν πολιτισμὸν της, ὁ Γερμανὸς φιλόλογος Ἰάκωβος Φίλιππος Φάλλμεράνερ (1790—1861) ἔφερε πολὺ πικρὸ ξάφνιασμα στὸ νεοαναστημένο ἔθνος μας μὲ τὴ θεωρίαν γιὰ τὸν ἐκσλαβισμὸν τῶν Ἑλλήνων, πού τὴν παρουσίαζε στὸ βιβλίον του *Geschichte der Halbinsel Morea* (1830).

«Τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων» ἔγραφε στὸν πρόλογον τοῦ βιβλίου ἐκείνου, «ἔχει ξεριζωθῇ ἀπὸ τὴν Εὐρώπην. Ἡ ὁμορφία τῶν σωμάτων, τὸ αἰθέριον πέταγμα τοῦ πνεύματος, ἡ συμμετρία καὶ ἀπλότης στὰ ἥθη, ἡ τέχνη, τὸ στάδιον, τὸ ἄστυ, ἡ κόμη, οἱ περιλαμπρεῖς κολόνες καὶ οἱ ναοί, ἀκόμη καὶ τὸ ὄνομα, ἔχουν ἔξα-

φανιστῇ ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεισ τῆς ἑλληνικῆς γῆς. Διπλὸ στρώμα γῆς, μούχλα καὶ σωριασμένα χαλάσματα δυὸ διαφορετικῶν ἀνθρώπων φυλῶν σκεπάζουν τοὺς τάφους τοῦ ἀρχαίου ἐκείνου λαοῦ. Τ' ἀθάνατα ἔργα τοῦ πνεύματός του καὶ μερικὰ ἐρείπια ἐπάνω στὴν πατρικὴ γῇ ἀπομένουν σήμερα οἱ μοναδικοὶ μάρτυρες πὼς ἄλλοτε ζούσαν στὰ μέρη αὐτὰ οἱ Ἕλληνες. Καὶ ἂν οἱ σύγχρονοι Εὐρωπαῖοι δὲν προσφέρουν περισσὴν τὴν τρυφερότητα, τὸ θαυμασμὸ καὶ τὴν εὐγλωττίαν τοὺς γιὰ αὐτὰ τὰ ἐρείπια, γι' αὐτοὺς τοὺς λόφους τῶν πτωμάτων καὶ τὰ μαυσωλεῖα, ἂν — ἀνθρώπινα συγγινημένοι — δὲ χύνουν τὰ δάκρυά τοὺς γιὰ αὐτὴν τὴ γῇ καὶ τὴν ἀξιοθρήνητὴ μοῖρα τῶν κατοίκων της, τότε, ἀληθινά, θ' ἀνατάραξε τὰ βάθη τῶν ψυχῶν τοὺς ἕνα ἄδειο φάντασμα, μιὰ ἄψυχη μορφή, κάποιον πλάσμα πού δὲν ὑπάρχει στὴ φύση τῶν πραγμάτων. Γιατὶ στίς φλέβες τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς σημερινῆς Ἑλλάδας δὲν τρέχει οὔτε μιὰ σταλαματιὰ γνήσιο καὶ ἀνακάτευτο ἑλληνικὸ αἷμα...». Καὶ σὲ κατοπινὰ ἔργα του, ὅπως «Ἡ καταγωγὴ τῶν Νεοελλήνων» (1835) καὶ «Τὸ ἀλβανικὸ στοιχεῖο στὴν Ἑλλάδα», σὲ τρία τεύχη (1857—1860), ἐξακολούθησε νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι πρόγονοι τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων εἶναι οἱ Σλάβοι, πού ἀπὸ τὸν 6. αἰῶνα πλημμύρισαν τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν ἄλλη Ἑλλάδα, καθὼς καὶ οἱ Ἀλβανοὶ καὶ ἄλλοι ξένοι λαοὶ πού κατέβηκαν ἀργότερα στὴ χώρα μας.

Ἡ θεωρία αὕτη, πού ἐξαιτίας της ἔγινε πασίγνωστος ὁ Φαλλμεράνερ καὶ θεωρήθηκε ἕνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους ἐχθροὺς τῆς πατρίδας μας, προκάλεσε ἀγῶνες ἐπιστημονικοὺς, καὶ ὁ εἰσηγητὴς της μὲ τὴν ὀξύνοια, τὴν πολυμάθεια, τὴν πειστικὴ εὐστροφία καὶ τὸ γλαφυρὸ του ὕφος, κράτησε σ' αὐτοὺς γιὰ καιρὸ τὴν ὑπεροχή.

Πρῶτοι ὁ Γερμανὸς ἱστορικὸς Τσίνκαϊζεν (Zinkeisen, 1803—1863) καὶ ὁ Γιουγκοσλάβος γλωσσολόγος Βαρθολομαῖος Κόπιταρ (Kopitar, 1780—1844) ἀπάντησαν ἀποτελεσματικὰ στὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Φαλλμεράνερ, ὁ πρῶτος μὲ τὰ ὅπλα τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, ὁ δεῦτερος μὲ τὰ πορίσματα τῆς γλωσσολογίας. Ἀρχίζουν ἀπὸ τότε νὰ ἐλέγχουν Γερμανοὶ ἐπιστήμονες τὴ θεωρίαν αὕτη, πού ὀριστικὰ τὴν ἀνασκεύασαν ὁ ἱστορικὸς μας Κ. Παπαρρηγόπουλος μὲ τὴν πρώτη του ἱστορικὴ πραγματεία «Περὶ ἐποικίσεως σλαβικῶν τινῶν φυλῶν εἰς τὴν Πελοπόννησον» (1843), πού προκάλεσε κατάπληξιν καὶ θαυμασμὸ γιὰ τὴν αὐστηρή της ἱστορικὴ κρίση καὶ ἀμεροληψία καὶ ἀργότερα ὁ Γερμανὸς μεσαιωνοδίφης Κάρολος Χόπφ (Hopf, 1832—1873) μὲ τὸ ἔργο του *Geschichte Griechenlands im Mittelalter und in der Neuzeit* (Ἱστορία τῆς Ἑλλάδας κατὰ τὸ Μεσαίωνα καὶ τοὺς νεώτερους χρόνους).

Οἱ συζητήσεις καὶ ἡ ἀνησυχία πού εἶχε προκαλέσει ἡ θεωρία αὕτη εἶχε τὸν ἀντίκτυπὸ της καὶ στίς νεοελληνικὰς σπουδές. Ξένοι ἐπιστήμονες, ὅπως οἱ Γερμανοὶ Β. Σμίτ (Schmidt) καὶ Γουλιέλμος Βάγνερ (Wagner) (1843—1880), ὁ Γάλλος νεοελληνιστὴς Αἰμίλιος Λεγκράν (Legrand) (1841—1903), μελέτησαν τὰ λαϊκά μας ἔθιμα, τίς νεοελληνικὰς παραδόσεις, τὰ παραμύθια καὶ τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ μας καὶ ἔδειξαν ὅτι ἡ νεοελληνικὴ ψυχὴ καὶ ἡ νεοελληνικὴ γλῶσσα κρατοῦν ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα περισσότερα χαρακτηριστικὰ καὶ ἰδιωτισμοὺς ἀπ' ὅσα θὰ περιμέναμε. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἕλληνες λόγιοι, μέσα στὸν ἀρχαϊσμὸ καὶ

μέ ὅλο τὸν ἀρχαῖσμό, ἀνατρέχουν στὴ μελέτη τῆς ζωῆς καὶ τῆς γλώσσας τοῦ λαοῦ, γιὰ ν' ἀντλήσουν ἐπιχειρήματα ποὺ θὰ διαπίστωναν τὴ συνέχεια καὶ τὴν ἐνότητα τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ της καὶ θὰ ἔδειχναν ἀβάσιμους τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Φαλλμεράνερ. Ἀπὸ τίς μελέτες αὐτὲς διαμορφώθηκε στὴν Ἑλλάδα ἡ λαογραφικὴ ἔρευνα καί, μὲ δημιουργὸ τῆς τὸ Ν. Γ. Πολίτη, θεμελιώθηκε ἡ Λαογραφικὴ ἐπιστήμη.

Βλ. καὶ Κ. Παπαρηγόπουλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, 1925⁵, βιβλ. Γ' κεφ. Δ', σ. 158α. «Ἡ περὶ ἐξοντώσεως τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς δοξασία».

Σ. Κουγέα, «Περὶ Κωνσταντίνου Παπαρηγοπούλου». (Ἀνατύπωση ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 5 (1930) σ. 80.

Adolf Struck, Zur Landeskunde von Griechenland 185 σελ.

A. Thum b, (μετάφρ. Φ. Δραγούμη). Οἱ Νεοέλληνες καὶ ἡ καταγωγὴ τους. Δελτίο Ἐκπαιδ. Ὁμ. 5 (1915) σ. 165.

σ. 57. Θέματα σχετικὰ μὲ τὴν ἐρώτηση (Δ) βλ. Ν. Γ. Πολίτη Νεο-ἐλληνικὴ Μυθολογία, 1874, 527 σελ. Τοῦ ἱδ., Παραδόσεις δύο τόμοι (1904). Τοῦ ἱδ., Λαογραφικὰ Σύμμεικτα, Τρεῖς τόμοι (1920, 1921, 1931).

Στ. Π. Κυριακίδη, Ἑλληνικὴ Λαογραφία Ἀ' Μνημεῖα τοῦ λόγου, 1923, 446 σελ. Τοῦ ἱδ., Γλῶσσα καὶ λαϊκὸς πολιτισμὸς τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, 1946, 97 σελ.

Δ. Σ. Λουκάτου, Λαογραφικαὶ περὶ τελευτῆς ἐνδείξεις παρὰ Ἰωάννη τῷ Χρυσοστόμῳ (ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ Λαογραφικὸ Ἀρχεῖο Β' 1940, σ. 30—117.

Κ. Ρωμαίου, Ἀχνάρια ἐπάνω σὲ βράχους 1948 (ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο Θρακικοῦ Θησαυροῦ τ. 13 (1946—1947) σ. 209—227.

Γ. Κ. Σπυριδάκη, Οἱ ἀμφιθαλεῖς εἰς τὸν βίον τοῦ λαοῦ (ἀνάτ. ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο τοῦ Θρακ. Γλῶσσ. καὶ Λαογρ. Θησαυροῦ τ. ΙΓ' 1948, σ. 193—208.

Martin P. Nilsson, Ἑλληνικὴ Λαϊκὴ Θρησκεία (Μετάφρ. Ι. Θ. Κακριδῆ) 1953, 144 σελ.

Βλ. καὶ Μ. Α. Τριανταφυλλίδη, «Παροιμιακὲς φράσεις ἀπὸ τὴν ἱστορία καὶ τὴ λογοτεχνία» (σ. 50—54), 1947, 101 σελ.

σ. 62. Ἑλληνικὸς Πολιτισμὸς. Ἀριστοκρατία, «Σὰν τοὺς ἀνθρώπους τοὺς μεγάλους τοῦ ξαναγεννημοῦ στὴ Δύση, ἔχει ὁ καθένας τοὺς συχνὰ πολλὰς μαζί ἀξιοσύνας». Παραλείπεται ἡ ἀκόλουθη συνέχεια τοῦ κειμένου : «καὶ βλέπεις ἔξαφνα μαθηματικούς, ποὺ ἐναρμονίζουν τὴ βυζαντινὴ μουσικὴ, γιатρούς, ποὺ ἀνοίγουν τὰ μάτια τῶν εἰδικῶν στὰ παιδαγωγικὰ ἢ στὴν τοπικὴ αὐτοδιοίκηση, δικηγόρους ποὺ κάνουν ποιήματα, ἐμπόρους καὶ πολιτικούς καὶ στρατιωτικούς, ποὺ εἶναι τεχνίτες τοῦ λόγου, ἀρχιτέκτονες ποὺ ζωγραφίζουν καὶ μελετοῦν τὰ βυζαντινὰ πρότυπα, μουσικούς ποὺ εἶναι ποιητές, λογογράφους ποὺ εἶναι καὶ ζωγράφοι, ζωγράφους ποὺ εἶναι γλύπτες, καθηγητές, ποὺ δίχως νὰ ξέρουν καλὰ καλὰ γιὰ ποῦ λόγῳ περιμαζεύουν δημοτικὰ τραγούδια, λαϊκὰς λέξεις, φράσεις, παραμῦθια, παροιμίαι, παιδαγωγοὺς ποὺ εἶναι φιλόσοφοι, ποιητὲς ποὺ εἶναι τεχνοκρίτες, λογογράφους ἀποστόλους τοῦ ξαναγεννημοῦ, λάτρεις τῆς φύσης καὶ πολιτικούς μαζί, παπᾶδες ποὺ στοχάζονται καὶ ἐνεργοῦν».

Ἡ νεώτερη Ἑλλάδα, καὶ γενικότερα οἱ νεώτεροι χρόνοι δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ παρουσιάσουν φυσιογνωμίες ἐπιβλητικές μετὰ πολὺπλευρες ἱκανότητες. Οἱ ἴδιοι οἱ μαθητὲς θὰ μπορούσαν νὰ ὀδηγηθοῦν καὶ νὰ βροῦν τὴν αἰτία γιὰ αὐτό. Στὰ ἀνήσυχα καὶ δημιουργικὰ χρόνια ποὺ ἀναφέρεται ὁ Ἰδας, πολλοὶ φωτισμένοι Ἕλληνες ἀσχολήθηκαν μετὰ τὸ πρόβλημα τοῦ ξαναγεννημοῦ τῆς Ἑλλάδας καὶ ἐργάστηκαν ποικιλότροπα γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό. Ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας εἶναι παράδειγμα ἀνθρώπου ποὺ ζήτησε μετὰ περισσότερους τρόπους νὰ ὑπηρετήσῃ τὸ ἔθνος του. Θὰ μπορούσε κανεὶς ν' ἀναφέρῃ ξεχωριστὰ τίς μορφὰς τοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ Γ', ποὺ ἦταν περιλάμπρος κληρικός καὶ μαζὶ ἐμπνευσμένος μεταρρυθμιστής, στοχαστικός καὶ διορατικός πολιτικός. Ἀκόμη τὸ μαθηματικὸ Ἑλισσαῖο Γιαννίδη, ποὺ τοῦ χρῶσθουμε τὸ ἀξιόλογο βιβλιαράκι γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα «Γλώσσα καὶ Ζωή», τὸ γιατρὸ Φωτιάδης γιὰ τίς φωτισμένες παιδαγωγικὰς του γνῶμες, τὸ Βικέλα τὸν Πάλλη καὶ τὸν Ἐφταλιώτη ποὺ βρῆκαν καιρὸ μέσα στίς ἐμπορικὰς ἀπασχολήσεις τοὺς νὰ δημιουργήσουν καὶ νὰ μᾶς ἀφήσουν ἀξιωμακτικὸν λογοτεχνικὸν ἔργον πρωτότυπον ἢ καὶ μεταφράσεις, τὸν Πέτρο Βλαστό, λόγιον μετὰ πολὺπλευρὰς ἀνησυχίας καὶ ἐκδηλώσεις. Αὐτοὺς, ἴσως καὶ ἄλλους, θὰ εἶχε ὑπόψιν τοῦ ὁ Ἰδας.

σ. 53, ἐρώτησις (Δ.) Ἀρχετὸ θὰ ἦταν ἂν οἱ μαθητὲς ἀναφέρουν τὸ Ἀσπανάριον Δαβίντσι καὶ τὸ Μιχαὴλ Ἀγγελὸ γιὰ τὴ Δύση, τὸν Πυθαγόρα, τὸ Σόλωνα καὶ τὸν Πλάτωνα ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, τὸ Φώτιον καὶ τὸ Μιχαὴλ Ψελλὸ ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, καὶ ἀπὸ τοὺς νεώτερον χρόνους τὸ Θεόφιλον Καίτην (1784—1853) καὶ ἄλλους γνωστοὺς τοὺς ἀπὸ τῆς νεώτερης ἱστορίας.

σ. 66. **Σταμάτημα.** *Μοῖρα*, Στὸ πρῶτον τοῦ ἔργου, τὸ *Μονοπάτι*, ὁ Ἰων Δραγούμης λέει: «Ὅ,τι καὶ ἂν μοῦ συμβῇ, πάντα θὰ ᾗ μέσα μου μιὰ παρηγορία καὶ χαρὰ, τὴν ψυχὴν μου». Τὰ λόγια αὐτὰ μποροῦν νὰ συσχετισθοῦν μετὰ τὸ ἀπόσπασμα «Μοῖρα» καθὼς καὶ μετὰ τοὺς περίφημους στίχους τοῦ Σολωμοῦ ἀπὸ τῆς «Ἑλληνίδα μητέρα» :

Χαρὲς καὶ πλοῦτη νὰ χαθοῦν καὶ τὰ βασίλεια καὶ ὅλα,
τίποτε δὲν εἶναι, ἂν στητὴ μὲν ἡ ψυχὴ καὶ ὀλόρθῃ».

σ. 85. **Θέματα γιὰ ἐργασίας**, Ἐρώτησις (Ζ 8) (σύνταξις, «σὲ εἶπα», «ποῦ νὰ τίς ἀφήνῃ»). Τὴν χρῆσιν αὐτὴν τῆς αἰτιατικῆς τοῦ ἔμμεσου ἀντικειμένου, στὴ θέσιν τῆς ἀρχ. δοτικῆς, τὴ συναντοῦμε ἤδη στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ, ὅταν ἡ δοτικὴ ἀρχίσῃ πιά ν' ἀδυνατίζει. Ἀκούεται σήμερον στὴ βόρεια ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα, τὸ βόρειον Αἰγαῖον καὶ τὴ Μάνη. Στὴ γραπτὴ ὁμῶς κοινὴ συνηθίζεται ἡ γενική, ποῦ ἡ χρῆσις τῆς ἀπλώθηκε ἀπὸ τὴν Ἡπειρον καὶ τὴ Νότιαν Ἑλλάδα καὶ ἐπικράτησε στὴν κοινὴ δημοτικὴ. Βλ. Μ. Τριανταφυλλίδης «Ἐδῶσε μοῦ το... Ἐδῶσε με το...» 1936, 15 σελ. (ἀνατύπωσις ἀπὸ τὴ Νέα Ἑστία - 20 (1936) - σ. 1468-1470. Τοῦ ἰδ., «Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ τ. Α'—Ἱστορικὴ Εἰσαγωγή» (1938), σ. 80, «Διαλεκτικὸς χάρτης τῆς Ἑλλάδας».

Κατάλογος τῶν παλαιότερων γεωγραφικῶν ὀνομάτων στὴ Δυτ. Μακεδονία μαζί μὲ τὶς σημερινὲς τους μετονομασίες.

Ἀετόζι	Ἀετὸς	Νέβεσκα	Νυμφαῖο(ν)
Ἀνασελίτσα ἥ		Νερέτι	Πολυπόταμος
Λαψίστα	Νεάπολις (ἡ)	Νεστράμι	Νεστόρι
Βίτσι	Βέρνο(ν) (ἀρχ.)	Νιάουστα	Νάουσα
Βοδενά	Ἔδεσσα (ἀρχ.)	Ὀστροβο	Ἀρνίσσα (ἀρχ.)
Γράμμος	Βόιο(ν) (ἀρχ.)	Ὀστροβου λίμνη	Βεγορίτις (ἀρχ.)
Δισκάτα	Δεσκάτη	Περιστέρι	Βαρνοῦς (ἀρχ.)
Ζέλοβο	Ἀνταρτικὸ	Πρεκοπάνα	Περιοκπὴ
Καϊλάρια	Πτολεμαῖδα(αῖς)	Πρέσπα	Βρυγηῖς (ἀρχ.)
Καϊμακτσαλάν	Βόρας (ἀρχ.)	Σμόλικας	Λύγκος (ἀρχ.)
Καρὰ Τὰς	Βέρμιο(ν) (ἀρχ.)	Σόροβιτς	Ἀμύνταιο(ν)
Καστοριάς λίμνη	Ὁρεστιάδα	Στάτιτσα	Μελᾶς
Κατράνιτσα	Πύργοι	Στρέμπενο	Ἀσπρόγεια
Κονομπλάτι	Μακροχώρι	Φλάμπουρο	Πίερος (ἀρχ.)
Μπελκαμένη ἥ		Χάσια	Καμβούνια (ἀρχ.)
Βελκαμένη	Δροσοπηγὴ	Χρούπιστα	Ἄργος Ὁρεστικὸ(ν)

Οἱ κυριότερες ἀβλεψίες καὶ διορθώσεις : σ. 4, στ. 24 καὶ 25 νὰ διαγραφῇ ἡ φράση : Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἦταν ὁ ἴδιος ὁ πατέρας του. - σ. 7 στ. 34 ἀντὶ Νεοελληνικὸς νὰ διαβαστῇ Ἑλληνικὸς. - σ. 22, ὑποσημ. 2, στ. 1 ἀντὶ Κοιτράνιτσα νὰ διαβαστῇ Κατράνιτσα.

Ἡ ἔκδοσις τῆς ἐκλογῆς ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἰωάν. Δραγοῦμη ἔγινε ἀπὸ τὴ Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη μὲ τὴν ἔγκρισιν τοῦ ἀδερφοῦ τοῦ συγγραφέα κ. Φ. Δραγοῦμη.

Ἡ ἰδέα γιὰ τὴν ἔκδοση ἀποσπασμάτων ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Ἰδα στὴ σειρὰ Β τῆς Νεοελληνικῆς Βιβλιοθήκης ἀνήκει στὸν ἰδρυτὴ τῆς καθηγητῆ κ. Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Ἡ σημερινὴ πραγμάτωσή της χρωστᾷ πολλὰ στὴν ἐπιθυμία του νὰ γίνῃ τὸ καλύτερο καὶ στὴν πολύτιμη συμπαράστασή του κατὰ τὴν ἐργασία μου. Εὐχαριστώντας τον πιστεύω ὅτι ἐκφράζω τὸ βαθὺ καὶ γενικὸ αἶσθημα ὅλων ὅσοι ὑπηρετοῦν τὴν παιδεία τοῦ ἔθνους μας.

Τελειώνοντας θέλω νὰ εὐχαριστήσω τὴν εὐγενικὴ Κα Ναταλία Παύλου Μελά καὶ τὸν κ. Φίλιππο Δραγούμη, γιὰ τὶς πληροφορίες καὶ τὰ βοηθήματα ποὺ μοῦ ἔδωσαν μὲ φιλόφρονη προθυμία.

Φ. Θ. Τ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
Εἰσαγωγή	3—9
<i>Τὸ Μονοπάτι</i>	10—15
Φῶς - Πατρίδα	10
Μέθη - Κορφές	11
Μεθοδική Μελέτη - Θρησκεία του	13
<i>Μαρτύρων καὶ Ἑρώων Αἷμα</i>	17—30
Ὁ Θάνατος τοῦ Παλικάριοῦ	17
Ὁ θάνατος Ζωῆ	21
<i>Σαμοθράκη</i>	31—49
Τὰ Σύνορα	31
Ἡ Νίκη	34
Φαρδὺς ὁ Σαμοθρακίτης	37
Νεκρικός Διάλογος	41
<i>Ὅσοι Ζωντανοὶ</i>	50—57
Πρωτινὸ Συναπάντημα	50
Ἡ Φυλὴ	53
<i>Ἑλληνικὸς Πολιτισμὸς</i>	53—65
Περασμένα καὶ μελλόμενα	58
Ἀριστοκρατία	60
Νεοελληνικὸς Πολιτισμὸς	63
<i>Σταμάτημα</i>	66—68
Ἡ γνώση μου - Μοίρα	66
<i>Οἱ Τρεῖς Φίλοι</i>	69
<i>Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Ἰδα</i>	74
<i>Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιο τοῦ Ἰωάννα</i>	77
Κρίσεις γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἰδα	78
Θέματα γιὰ ἐργασίες	84
Ἐπιλεγόμενα	86
Κατάλογος τῶν παλαιότερων γεωγραφ. ὀνομάτων στὴ Δυτ. Μακεδο- νία μαζὶ μὲ τίς σημερινές τους μετονομασίες	94
Ἐξω ἀπὸ τὸ κείμενο :	
Δύο εἰκόνες I. Δραγούμη. — Χάρτης Δ. Μακεδονίας.	

7. Μαν. Τριανταφυλλίδη, *Λεξιλογικὲς ἀσκήσεις* γιὰ τὴν 5ῃ καὶ 6ῃ Δημοτικοῦ. *Βιβλίο τοῦ Μαθητῆ* (1947), 2. ἔκδ. 1950, 40 σελ. Δρ. 10.000.
 - 7α. *Ἐκδοση εἰδικὴ τοῦ ἴδιου διδλίου*, 1951, 40 σελ. Δρ. 10.000.
 8. Μαν. Τριανταφυλλίδη, *Λεξιλογικὲς ἀσκήσεις* γιὰ τὴ Μέση παιδεία. *Βιβλίο τοῦ Μαθητῆ*, 1948, 80 σελ. Δρ. 15.000.
 9. Μαν. Τριανταφυλλίδη, *Λεξιλογικὲς ἀσκήσεις* γιὰ τὴ Μέση παιδεία. *Βιβλίο τοῦ Δασκάλου (συνπληρωματικὸ τοῦ μαθητικοῦ), μόνο γιὰ τοὺς εκπαιδευτικούς, πωλεῖται στὸ Βιβλιοπωλεῖο Κολλάρου*, 1948, 4+72 σελ. Δρ. 10.000.
 12. Μαν. Τριανταφυλλίδη, *Παροιμιακὲς φράσεις* ἀπὸ τὴν Ἱστορία καὶ τὴ Λογοτεχνία, μετὰ τὴ συνεργασία Φωτ. Τζωρτζάκη, γιὰ τίς ἀνώτερες τάξεις τῆς Μέσης. *Βιβλίο τοῦ Δασκάλου* (περιέχει καὶ τὸ Βιβλίο τοῦ Μαθητῆ), 1947, 104 σελ. Δρ. 18.000.
 13. Μαν. Τριανταφυλλίδη, *Παροιμιακὲς φράσεις* ἀπὸ τὴν Ἱστορία καὶ τὴ Λογοτεχνία, μετὰ τὴ συνεργασία Φωτ. Τζωρτζάκη, γιὰ τίς ἀνώτερες τάξεις τῆς Μέσης. *Βιβλίο τοῦ Μαθητῆ*, 1947, 88 σελ. Δρ. 12.000.
 15. Μ. Οἰκονόμου, Θρ. Σταύρου, Μ. Τριανταφυλλίδη, *Ἡ γλῶσσα μου. Κείμενο, γραμματικὴ, ἀσκήσεις*, γιὰ τὴν 5ῃ καὶ 6ῃ Δημοτικοῦ. (Ἐτοιμὸ γιὰ τύπωμα).
 16. *Γραμματικὲς ἀσκήσεις* γιὰ τὴ Μέση παιδεία. (Θὰ κυκλοφορήσῃ ἀργότερα).
 - 25 Μαν. Τριανταφυλλίδη, *Λεξιλογικὲς ἀσκήσεις*. *Βιβλίο τοῦ Μαθητῆ*. Ἐκδοση γιὰ ξενογλῶσσους ἢ καὶ γιὰ ἑλληνόπαιδα τοῦ ἀξωτετικοῦ μετὰ περιορισμένο τὸ λεξιλογικὸ του πλοῦτο, 36 σελ. Δρ. 10.000. (Ὅμοιο μετὰ τὸν ἀρ. 7, ἀλλὰ ἐπιτομώτερο καὶ πιὸ εὐκόλο).
- Β.** 1. Φωτεινῆς Τζωρτζάκη, *Ἀνδρέας Καρκαβίτσας*. Ἐκλογὴ ἀπὸ τὸ ἔργο του, εἰσαγωγή, σχόλια, γιὰ τὴ Μέση παιδεία, 1950, 112 σελ. Δρ. 15.000.
2. Φωτεινῆς Τζωρτζάκη *Ἰων Δραγούμης (Ἰδας)*. Ἐκλογὴ ἀπὸ τὸ ἔργο του, εἰσαγωγή, σχόλια, γιὰ τὴν ἀνώτατη τάξη τῆς Μέσης παιδείας, 1953, 96 σελ. Δρ. 15.000.
- Γ.** Δ. Λουκάτου, *Οἱ γιορτές μας*. (Ἐτοιμάζεται).
- Κ. Ρωμαιοῦ, *Παραδόσεις τοῦ λαοῦ μας*. (Ἐτοιμάζεται).
- Μ. Τριανταφυλλίδη, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς φιλολογίας*. (Ἐτοιμάζεται).
- Παράρτημα Νεοελληνικῆς Βιβλιοθήκης 1. Νανουρίσματα, ταχταρίσματα, παιχνιδάκια.** Ἀνθολόγημα Φάνης Σαρραγιάννη, διακόσμηση Ἀγγ. Χατζημιχάλη, 1953, 43 σελ., Δρ. 9.000.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΔΙΔΑΧΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΣΤΗ ΔΗΜΟΤΙΚΗ

Ἐλισαίου Γιαννίδη, *Στοιχεῖα γεωμετρίας*. Γιὰ τίς ἀνώτερες τάξεις τοῦ Γυμνασίου, 1938, 290 σελ. Δρ. 18.000.

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Ίδρυτής και Διευθυντής : Μαν. Τριανταφυλλίδης

Κεντρική πώληση : Βιβλιοπωλείο Ι. Δ. Κολλάρου

8δ. Τσώρτσιλ (Σταδίου) 46, Ἀθήνα.

Ἡ «Νεοελληνικὴ Βιβλιοθήκη» ἔχει σκοπὸ νὰ βοηθήσῃ νὰ συγκροτηθῇ καὶ νὰ γίνῃ ὅσο μπορεῖ πιδ ἄρτιο τὸ Νεοελληνικὸ μάθημα στὴν ἑλληνικὴ παιδεία — προπάντων σὲ Μέση — ἀξιοποιώντας γιὰ αὐτὴν ὅ,τι ἔχει πιδ χρῆσιμο καὶ ἄξιο ὁ νέος Ἑλληνισμός.

Τὰ βιβλία τῆς «Νεοελληνικῆς Βιβλιοθήκης» εἶναι γιὰ τὸ μαθητὴ, γιὰ τὸ δάσκαλο ἢ καὶ γιὰ τοὺς δύο τους. Θὰ μποροῦν ὁμῶς νὰ χρησιμεύουν τὰ περισσότερα τους καὶ σὲ φοιτητὴ καὶ σὲ κάθε μορφωμένο.

Τὰ διάφορα βιβλία τῆς Νεοελληνικῆς Βιβλιοθήκης συσταίνονται ἀπὸ τὸ ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας (ἐγκύκλ. ἀριθ. 8958/7 Μαΐου 1949, 21752/14 Μαΐου 1949, 117190/15 Δεκ. 1951, ὡς βοήθημα τῶν μαθητῶν, ὡς χρήσιμα γιὰ τίς σχολικὰς βιβλιοθήκας, καὶ ὅχι μόνον ὡς πλὴρως ὠφέλιμα εἰς τὸ μορφωτικὸν ἔργον τοῦ σχολείου ἀλλὰ καὶ πληροῦντα δυσάρεστον κενὸν ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ τῶν σχολικῶν ἐκδόσεων. Καὶ (γιὰ τὴ μεγάλη Γραμματικὴ τοῦ Ὁργανισμοῦ 41417/16 Ἀπριλ. 1951), ὡς ἀπαραίτητον βοήθημα διὰ τοὺς ἐκπαιδευτικοὺς λειτουργοὺς τοῦ δάσκειν τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν.

Οἱ ἀναγραφόμενες τιμὲς εἶναι προσωρινές. Τὰ βιβλία Α. 1, 8, 12, 13, Β. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

Τὰ βιβλία τῆς «Νεοελλ. Βιβλιοθήκης» ἀνήκουν σὲ μιὰ ἐπὶ τίς ἀκόλουθες σειρές:
Σ ε ι ρ α.— Γλώσσα : Μικρὴ Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ καὶ Συνταχτικὴ Λεξικά (Ὁρθογραφικὸ, Ἑτυμολογικόν, Νεοελληνικόν), Λεξιλογικὲς καὶ Γραμματικαὶ Ἀσκήσεις, Ἐκθέσεις καὶ Ὑφος, Παροιμιαικὲς φράσεις.

Μέθοδος νεοελληνικῆ, Ἀσκήσεις Λεξιλογικὲς καὶ ἄλλες, γιὰ ξενόγλωσσους.
Σ ε ι ρ β.— Κείμενα : Σχολιασμένους ἐκδόσεις Νεοελλήνων συγγραφέων Μεταφράσεις ἀρχαίων κλασικῶν μὲ εἰσαγωγάς.

Νεοελληνικὰ ἀναγνώσματα γιὰ τὴν ἐξωκρατικὴ νεοελληνικὴ παιδεία.
Σ ε ι ρ γ.— Περιεχόμενο : Στοιχεῖα Νεοελληνικῆς Λογογραφίας, Νεοελληνικὲς παραδόσεις καὶ γιορτές, Νεοελληνικὴ Γραμματολογία, Στοιχεῖα Νεοελληνικῆς Μερτρικῆς καὶ Ποιητικῆς, Στοιχεῖα Νεοελληνικῆς Μουσικῆς, Νεοελληνικὴ Ἱστορία, Νεοελληνικὴ φιλολογία.

Σ ε ι ρ δ.— Διδαχτικὴ : Διδαχτικὴ τοῦ Νεοελληνικοῦ μαθήματος, Νεοελληνικὰ κείμενα μὲ σχόλια καὶ μὲ ὑποδειγματικὰ ἀναλύσεις, Ὁδηγὸς γιὰ Ἐκθέσεις.

Τὰ προβλεπόμενα βιβλία θὰ βλέπουν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ἀπολογισμῶν μὲ τὰ οἰκονομικὰ μέσα ποὺ θὰ υπάρξουν ὅταν νιώσῃ ἡ κοινὴ σημασία ποὺ ἔχουν.

- Α. 1. Μαν. Τριανταφυλλίδης, Μικρὴ Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ (περίληψη μεγάλῃς τοῦ Ὁργανισμοῦ σχολικῶν διδλίων), 1949, 4+204 σελ. Δρ. 25.
6. Μαν. Τριανταφυλλίδης, Λεξιλογικὲς ἀσκήσεις γιὰ τὴν 5η καὶ 6η β. τικοῦ. Βιβλίο τοῦ Δασκάλου (συμπληρωματικὸ τοῦ μαθητικοῦ, προοριζόμενον μόνο γιὰ τοὺς ἐκπαιδευτικούς), 1949, 44 σελ. Δρ. 9.000.

(Ἡ συνέχεια στὴ σ. 3 τοῦ ἐξώφυλλου)

0020561454

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΟΥΛΗΣ

